

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO IM. B. CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

Nr 2 — 1991

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE — KRAKÓW

SPIS TREŚCI

Wiesław Alejziak, Aktywność turystyczna mieszkańców Szwecji na przykładzie populacji sztokholmskiej — badania wstępne	3
Aleksander Bator, Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa	23
Andrzej Jaklik, Bronisław Micherda, Rachunek progów rentowności w gospodarce turystycznej	35
Antoni Jarosz, Działalność spółdzielczości wiejskiej województwa przemyskiego w zakresie pracowniczej turystyki socjalnej	49
Krystyna Krauz, Walory turystyczno-rekreacyjne lasów Nadleśnictwa Limanowa	65
Jerzy Kruczała, Funkcja turystyczna Krakowa	83
Zygmunt Kruczek, Opinie absolwentów o programach studiów turystycznych w Akademii Wychowania Fizycznego i Akademii Ekonomicznych	89
Kazimiera Orzechowska-Kowalska, Roman Kowalski, Próba wyodrębnienia wybranych elementów składu i otoczenia terytorialnego systemu Polskiego Spisza	105

CONTENTS

Wiesław Alejziak, Tourist activity of inhabitants of Stockholm as the example of such an activity for the whole population of Sweden — introductory research report	3
Aleksander Bator, Social and economic issues that condition leisure in Cracow	23
Andrzej Jaklik, Bronisław Micherda, Break — even point analysis in tourist economy	35
Antoni Jarosz, The activities village co-operatives in the province of Przemysł in the sphere of tourism organized by the employers for their employees	49
Krystyna Krauz, Touristic and recreational qualities of forests in the Forest Inspectorate Distrit of Limanowa	65
Jerzy Kruczała, Krakow Tourist Function	83
Zygmunt Kruczek, The graduates opinion about the curricula of tourism in the Academy of Physical Education and Economical Academy	89
Kazimiera Orzechowska-Kowalska, Roman Kowalski, An attempt at depicting chosen elements of environmental structure and territorial setting of social system of Polish Spisz (Zips)	105

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO IM. B. CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

Nr 2 — 1991

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE — KRAKÓW

Kolegium Redakcyjne

Przewodniczący: prof. dr hab. inż. Antoni Jarosz

Członkowie: prof. dr hab. Stefan Bosiacki, prof. dr hab. Jan Fenczyn, doc. dr Teofila Jarowiecka, prof. dr hab. Jadwiga Warszńska, prof. dr hab. Janusz Zdebski

Sekretarz: dr Wiesława Marczyk

Recenzent zeszytu: prof. dr hab. Jan Fenczyn

Adres Redakcji: Al. Jana Pawła II 62a, 31-571 Kraków

Redaktor PWN: Grażyna Stuczyńska

Państwowe Wydawnictwo Naukowe — Oddział w Krakowie, ul. Sławkowska 14

Nakład 300+70 egz. Ark. wyd. 8,50. Ark. druk. 7²/₁₆. Papier druk. kl. IV
70×100, 71 g. Oddano do składania w maju 1991. Podpisano do druku
w sierpniu 1991. Druk ukończono w sierpniu 1991. Zam. 624/91. Cena zł 2000.—

Drukarnia Narodowa — 8. Kraków, Os. Hutnicze 7

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA MIESZKAŃCÓW SZWECJI NA PRZYKŁADZIE POPULACJI SZTOKHOLMSKIEJ — BADANIA WSTĘPNE

WIESŁAW ALEJZIAK *

1. Polityka wobec turystyki oraz szwedzki rynek usług turystycznych

Szwecja uważana jest za kraj o najlepszym modelu polityki społecznej na świecie, który cechuje bardzo rozbudowany system instytucji społecznych i świadczeń socjalnych [2, 5, 6]. Pomimo tego nie występuje tam tzw. turystyka socjalna ani inne formy dofinansowywania uczestnictwa w turystyce [5]. Jedyny wyjątek w tym względzie stanowi wypoczynek dzieci i młodzieży. Instytucje organizujące turystykę dla tej kategorii ludności od dawna korzystają z szeregu ułatwień organizacyjnych, prawnych, finansowych itp.

Jednym z pierwszych przedsięwzięć w tym względzie było wprowadzenie już w latach pięćdziesiątych prawa do bezpłatnego przejazdu na wakacje (na odległość do 600 km) dla matek z dziećmi do 14 roku życia pochodzących z rodzin, w których roczny dochód oraz majątek podlegający opodatkowaniu, są odpowiednio niskie [6, s. 260]. Innym przejawem polityki w tym względzie jest funkcjonowanie Komitetów do Spraw Dzieci (Child Welfare Committee), stanowiących osobliwość szwedzkiego systemu opieki nad dziećmi i młodzieżą. Są to powoływane co 4 lata, lokalne instytucje o bardzo dużym zakresie kompetencji wobec wszystkiego, co dotyczy dzieci i młodzieży. Mogą one interweniować nawet wtedy, gdy rodzice nie wyrażają na to zgody [6, s. 261]. Ich zadaniem jest zapewnienie dzieciom jak najlepszych warunków życia, rozwoju i wychowania, a ważnym polem ich działania jest również turystyka i wypoczynek. Pomocą finansową objęte są również liczne organizacje młodzieżowe. Jednak preferuje się indywidualne, a nie grupowe (jak kolonie czy obozy)

* Katedra Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 62a.

formy wypoczynku. W ostatnim okresie udział dzieci w grupowych formach wypoczynku znacznie spadł i obecnie korzysta z nich zaledwie ok. 12 tysięcy dzieci rocznie [6, s. 260].

Warto dodać, że pojęcie turystyki socjalnej w Szwecji rozumiane jest nieco inaczej, niż np. w Polsce. W krajach skandynawskich mówiąc o niej, często ma się na myśli społeczno-infrastrukturalne, a nie tylko ekonomiczne ułatwienia w dostępie do turystyki. Stąd mianem turystyki socjalnej określa się np. troskę i cały system ułatwień w dostępie do turystyki dla ludzi niepełnosprawnych, czy osób w wieku senioralnym.

Polityka społeczna w sferze turystyki, czy szerzej w odniesieniu do czasu wolnego (jeśli w ogóle można o niej mówić w przypadku Szwecji), nie występuje jako wyodrębniony segment ogólnej polityki społecznej. Wydaje się, że celem polityki społecznej w tym względzie, tak jak w większości krajów również w Szwecji, jest — najkrócej mówiąc — wysoki poziom uczestnictwa w turystyce i aktywnych formach wypoczynku. Osiąga się go za pośrednictwem innych działań polityki społecznej. Nie można wszakże mówić tutaj o przypadkowości czy bezplanowości działań. Jest to bardzo przemyślnie skonstruowany całościowy program działania, w którym najważniejszą rolę odgrywa polityka oświatowa.

Badania naukowe [11] dowodzą, że poziom uczestnictwa w turystyce jest bardzo silnie skorelowany z poziomem wykształcenia (zazwyczaj w większym nawet stopniu, niż z poziomem dochodów). Mając na uwadze wysoki poziom stopy życiowej ludności oraz fakt, że w warunkach szwedzkich nie występuje i raczej nie będzie występował problem bariery podażowej w zakresie usług turystycznych, uznano że odpowiednio wysoki poziom wykształcenia (niezależnie od korzyści, celów i funkcji, jakie ma ono dla podstawowych dziedzin życia społeczno-gospodarczego kraju) zapewni wysoki poziom aktywności turystycznej mieszkańców Szwecji. Tym bardziej, że w doskonały szwedzki system oświaty bardzo umiejętnie wpleciono „treści turystyczne”. W efekcie tych zabiegów przeciętny absolwent opuszczając szkołę zna już „dobrodziejstwa” turystyki i ma wykształcone nawyki do jej uprawiania.

Działania szwedzkiej polityki społecznej w sferze turystyki ukierunkowane są przede wszystkim na uświadomienie znaczenia aktywnego wypoczynku — w tym szczególnie jego wyjazdowych form — dla zdrowia, procesów wychowania i kształcenia oraz gospodarki. Podstawową rolę w tym względzie odgrywa szkoła. Wydaje się, że jest to znacznie prostszy, tańszy i skuteczniejszy sposób pobudzania aktywności turystycznej, niż stymulacja za pomocą turystycznych świadczeń socjalnych, zwłaszcza wobec problemów z ich dystrybucją (tzw. „problem właściwego adresata”). Z reguły trafiają one bowiem do osób znajdujących się nie w najniższych, lecz średnich i wysokich warstwach piramidy społecznej.

Generalnie można uznać, że wysoki poziom uczestnictwa w turystycznych formach wypoczynku, jaki cechuje mieszkańców Szwecji, należy

traktować raczej jako konsekwencję i prostą funkcję bardzo korzystnego rozkładu cech podstawowych determinantów aktywności turystycznej, nie zaś jako wynik określonych, superskutecznych zabiegów polityki społecznej.

W tym miejscu wypada zwrócić uwagę na jeszcze jedną sprawę. W Szwecji problematyka uczestnictwa w turystyce interpretowana jest w trochę inny sposób, niż np. w naszym kraju. W Polsce wyjazd na wczasy czy kolonie (bo głównie te formy turystyki znajdują się w orbicie zainteresowań polityki społecznej) traktowany jest jako swego rodzaju imperatyw, a państwo z wielką troską podchodzi do tego, aby jak największa część społeczeństwa uczestniczyła akurat w tych formach turystyki, zakładając że taki charakter i treść wyjazdu są najkorzystniejsze ze społecznego i indywidualnego punktu widzenia. Dlatego też głównie te formy turystyki korzystają z „parasola ochronnego” w postaci różnego rodzaju dofinansowań, ulg podatkowych, subwencji itp.

To wartościujące podejście do wypoczynku nie występuje w przypadku Szwecji. Turystyka traktowana jest tam albo jako „ważny” segment polityki gospodarczej, albo zaledwie jeden z wielu elementów polityki w zakresie czasu wolnego.

Politykę tę cechuje przede wszystkim liberalizm i niewartościujący charakter. W Szwecji bowiem bardzo dużą wagę przywiązuje się do dyskrecjonalności (intymności) całej sfery czasu wolnego. Uważa się, że sposób jego wykorzystania stanowi wyłącznie atrybut jednostki. Przez wiele lat toczyły się dyskusje na temat granic ingerencji polityki społecznej w sferę czasu wolnego. Początkowo przeważali zwolennicy tzw. „welfare state”. Obecnie jednak Szwecja, podobnie zresztą jak inne kraje wysoko rozwinięte, odchodzi od opiekuńczo-paternalistycznego modelu organizacji zaspokajania potrzeb w zakresie czasu wolnego, ograniczając się jedynie do działań pośrednich i korekcyjnych [1, s. 9 i nast.].

U podstaw tego liberalnego i niewartościującego charakteru polityki w tym względzie legły przede wszystkim trudności związane z określeniem: kto, w jaki sposób, i w którym imieniu miałby formułować pożądane z ekonomicznego bądź społecznego punktu widzenia modele i wzorce wypoczynku oraz zakres ich preferowania. Nie bez znaczenia były także doświadczenia niektórych krajów (np. dawne kraje socjalistyczne) dowodzące, że nadmiar i „brutalność” działań modelujących formy wypoczynku często przynosił wręcz odwrotne skutki. Dlatego też w Szwecji głównym terenem działania w zakresie wypoczynku jest rynek, który za pośrednictwem własnych metod i narzędzi daje największe szanse realizacji celów i potrzeb zarówno konsumentów, jak i jednostek obsługujących ich potrzeby.

Podstawową rolę w zaspokajaniu potrzeb turystycznych i wypoczynkowych mieszkańców Szwecji oraz turystów przyjeżdżających do tego kraju odgrywają instytucje rynkowe, prywatni producenci i usługodawcy.

Zdecydowana większość instytucji turystycznych działających na terenie Szwecji jest zrzeszona w Stowarzyszeniu Szwedzkich Biur Podróży (SRF — Svenska Resebranschens Forening) [8]. Podobnie jak w innych krajach zachodnich, szwedzki rynek turystyczny cechuje znaczna koncentracja podaży w rękach wielkich korporacji turystyczno-rozrywkowych, które oferując tzw. „package tours” (gotowa, kompleksowa oferta jednej instytucji, zawierająca oprócz „treści turystycznych” także usługi w zakresie innych form spędzania czasu wolnego) zdominowały szwedzki rynek turystyczny. Najczęściej współdziałanie w ramach jednej grupy finansowej obejmuje tzw. HO-RE-CA (hotele, restauracje, kawiarnie), biura podróży, przedsiębiorstwa transportowe (głównie linie lotnicze i wypożyczalnie samochodów), ośrodki sportowo-rekreacyjne itp.

Koncentracja podaży turystycznej dotyczy głównie najbardziej rentownych segmentów rynku turystycznego. W przypadku przedsięwzięć mniej dochodowych występuje większa konkurencja, a także różne formy działalności niekomercyjnej jak: fundacje, stowarzyszenia, grupy zainteresowań, wspólnoty młodzieżowe, organizacje społeczne, religijne itp. Mają one charakter „społecznej samoorganizacji”. W ich działalności zacierają się tradycyjne granice pomiędzy usługodawcą a klientem korzystającym z jego oferty [10, s. 57—60]. Celem funkcjonowania tych organizacji jest przełamywanie barier ekonomicznych i infrastrukturalnych w dostępie do turystyki. Ich klientelę stanowią głównie: młodzież, grupy społeczne o niższym statusie społeczno-ekonomicznym oraz młode pokolenia emigrantów.

2. Cel, metody i zakres badań

Badania empiryczne zostały przeprowadzone po sezonie urlopowym w listopadzie 1989 roku, podczas prywatnego wyjazdu autora do Szwecji. Wbrew wstępnym oczekiwaniom nie udało się znaleźć sponsora ze strony szwedzkiej, mimo iż autor zabiegał o pomoc w przeprowadzeniu badań w Stockholms University oraz w Kongresie Polaków w Szwecji. Konieczność w pełni samodzielnego, opartego na własnych środkach, zbierania materiałów wpłynęła w znacznym stopniu na zastosowaną metodologię badań oraz użyte techniki badawcze.

Po dokonaniu wstępnego rozeznania w literaturze przedmiotu, przeprowadzeniu szeregu konsultacji z ekspertami w dziedzinie szwedzkiego rynku turystycznego, którymi byli pracownicy biur podróży i innych organizacji turystycznych, przystąpiono do badań empirycznych.

Podstawową metodą badawczą był skategoryzowany wywiad. Kwestionariusz wywiadu zawierał 15 pytań merytorycznych oraz tzw. metryczkę. Ze względu na sygnalizowane już trudności w trakcie badań zaistnia-

ła konieczność kilkakrotnej zmiany technicznej strony zbierania informacji. Początkowo próbowano rozsyłać ankiety poprzez zwykłe wrzucanie kwestionariuszy wywiadu do skrzynek pocztowych umieszczonych na drzwiach respondentów. Ankiety posiadały krótką „prośbę-informację”, aby po ich wypełnieniu respondenci zostawiali je w uprzednio przygotowanych skrzynkach na klatkach schodowych. W ten sposób rozdysponowano 150 ankiet, z których odzyskano jedynie 17 sztuk prawidłowo i w całości wypełnionych ankiet. Wobec bardzo niskiej skuteczności tej formy zbierania materiału odwołano się do pomocy nauczycieli i uczniów kilku szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Tą drogą uzyskano 31 poprawnie wypełnionych ankiet pochodzących od rodziców dzieci i młodzieży szkolnej. Kolejnych 10 ankiet wypełnili na prośbę autora uczniowie jednej ze szkół średnich. Chcąc zebrać możliwie obfity, a zarazem reprezentatywny i wiarygodny materiał, autor osobiście przeprowadził wywiady z 53 respondentami, zamieszkałymi w różnych dzielnicach Sztokholmu i jego okolicach. W sumie przebadano 111 osób.

Podstawowym celem badań była próba określenia poziomu aktywności turystycznej oraz potrzeb, motywacji i preferencji turystycznych badanych osób. Interesowano się również podstawowymi determinantami aktywności turystycznej, takimi jak: wielkość i struktura czasu wolnego, status społeczno-ekonomiczny, charakter rynku i dostępność usług turystycznych, wydatki turystyczne, posiadanie sprzętu sportowo-turystycznego itp. W końcowej części opracowania dokonano próby porównań międzynarodowych dotyczących aktywności turystycznej ludności w niektórych krajach europejskich, a zwłaszcza w Polsce.

3. Wyniki badań

Charakterystyka badanej populacji

Badaniami objęto mieszkańców aglomeracji sztokholmskiej, i najbliższych okolic miasta. Wśród ankietowanych przeważali mężczyźni (53,1%). Większość badanych reprezentowała trzy (27%) i czteroosobowe (26,1%) gospodarstwa domowe, natomiast po 18% respondentów deklarowało przynależność do gospodarstw jedno i dwuosobowych. Reprezentanci większych (pięć i więcej osobowych) gospodarstw domowych stanowili zaledwie 6,5% respondentów. W gospodarstwach domowych respondentów najczęściej pracowała jedna (38,7%) lub dwie (25,2%) osoby. Zanotowano 9,9% badanych, wśród których w momencie badania nikt ze wspólnie zamieszkujących i gospodarujących nie pracował zarobkowo oraz 6,3% gospodarstw, w których pracowały trzy, lub więcej osób. Badane osoby najczęściej legitymowały się wykształceniem średnim technicznym (23,4%), zawodowym (20,7%) lub średnim humanistycznym (18,9%). Taka sama

liczba osób (po 13,5%) posiadała wykształcenie podstawowe i wyższe (w tym: humanistyczne — 6,3%, techniczne — 7,2%)¹.

Wśród badanych zdecydowanie przeważali pracownicy najemni (37,8%). Pozostałe grupy społeczno-zawodowe, tzn. administratorzy i zarządcy, przedsiębiorcy i rentierzy oraz bezrobotni, były reprezentowane w zbliżonym stopniu (ok. 10—11,5%). Wśród respondentów znajdowało się poza tym 17,1% uczniów i studentów oraz 5,4% emerytów i rencistów.

Interesowano się również sytuacją finansową badanych. Prawie 30% osób określiło ją jako nie najlepszą (20,7%), lub złą (9,0%). Około 29% badanych uważało, że sytuacja materialna ich rodziny jest zbliżona do średniej, typowej dla szwedzkich gospodarstw domowych. Dobrą sytuację materialną swojej rodziny deklarowało 27%, a bardzo dobrą 5,4% respondentów.

Tak jak przewidywano, znaczna część ankietowanych (23,4%) nie udzieliła odpowiedzi na pytanie dotyczące bezwzględnej wielkości dochodów. Wśród osób, które odpowiedziały na to pytanie, większość (50,4%) osiągała dochody (bez podatku) od 80 do 150 tys. lub od 100 do 150 tys. SEK². W trzech najniższych przedziałach dochodowych, zamykających się kwotą 80 tys. SEK, mieściło się łącznie 13,5% badanych. Dochody od 150—200 tys. deklarowało 9%, a od 200—300 tys. SEK, 6,3% respondentów. W zbiorowości badanych nie stwierdzono osoby, która deklarowałaby, że nie posiada żadnych dochodów. Autorowi nie udało się dotrzeć z ankietami do przedstawicieli najwyższej grupy dochodowej, tzn. powyżej 300 tys. SEK (mimo, iż w statystykach szwedzkich najwyższa grupa dochodowa określana jest zazwyczaj na poziomie pow. 400 tys. SEK).

Czas wolny, potrzeby i preferencje turystyczne badanych

W Szwecji obowiązuje 4-tygodniowy zagwarantowany ustawowo wymiar płatnego urlopu wypoczynkowego. Badania wykazały, że przeciętnie urlop ten wynosi 30,3 dnia (badaniami objęto nie tylko osoby pracujące zawodowo). Dokładny rozkład wielkości urlopów przedstawia tabela 1.

Wśród badanych zanotowano 16,2% osób, które podały, że pracują dodatkowo w soboty, niedziele lub święta. Znaczną część swoich urlopów respondenci przeznaczali na aktywny wypoczynek. Co czwarty z ankietowanych (23,4%) przeznaczają na ten cel od 11 do 15 dni, a 27,9% więcej niż połowę przeciętnego urlopu. Udział osób, które na aktywny wypoczynek poświęcają mniej niż 10 dni wynosił niecałe 20%, w tym zaledwie 8% badanych przeznaczają na ten cel nie więcej, niż 3 dni.

¹ Warto dodać, że ponad 30% dorosłych mieszkańców Szwecji stale podnosi swoje kwalifikacje, uczęszczając na różnego rodzaju kursy, szkolenia itp.

² 1 SEK — 1 korona szwedzka. 1 USD = ok. 6,5 SEK.

Tabela 1. Wymiar płatnego urlopu wypoczynkowego respondentów oraz deklarowana przez nich ilość czasu przeznaczanego na wypoczynek w formach turystycznych i rekreacyjnych

Wymiar urlopu	Liczba odpowiedzi		Czas przeznaczany na wypoczynek	Liczba odpowiedzi	
	n	%		%	n
brak danych	37	33,3	brak danych	31	27,9
do 14 dni	0	0	1—3 dni	9	8,1
15—20 dni	5	4,5	4—10 dni	13	11,7
21—25 dni	18	16,2	11—15 dni	27	24,3
26—30 dni	24	21,6	16—20 dni	16	14,4
31—35 dni	15	13,5	21—25 dni	8	7,2
powyżej 35 dni	12	10,8	powyżej 25 dni	7	6,3

Tabela 2. Wyposażenie gospodarstw domowych respondentów w sprzęt sportowo-turystyczny

Rodzaj sprzętu	Liczba osób posiadających	
	n	%*
brak danych	9	8,1
narty	56	50,4
sprzęt do biwakowania (namiot, materac, plecak itp.)	61	54,9
jacht	14	12,6
caravan	20	18
surfing	24	21,6
rower	90	81,1
mapy, przewodniki itp.	44	39,6
inne	26	23,4

* Wielkości procentowe liczone w stosunku do ogółu badanych, tj. 111 osób.

Ankietowani dysponowali dosyć różnorodnym sprzętem sportowo-turystycznym.

Najbardziej popularny jest rower, który posiadał prawie każdy (81%) z ankietowanych. Ponad połowa badanych (54,9%) stwierdziła, że ich gospodarstwa domowe wyposażone są w podstawowy sprzęt do biwakowania (plecak, namiot, materac), a 39,6% że posiada także mapy, informatory i przewodniki turystyczne. Ponad 50% respondentów dysponuje nartami. Ponadto wśród ankietowanych zanotowano osoby posiadające specjalistyczny, drogi sprzęt służący do uprawiania niektórych spor-

tów i turystyki kwalifikowanej, jak jacht (12,6%), caravan (18%), czy sprzęt do windsurfingu (21%).

Zdecydowana większość (71,2%) badanych nie należy do żadnych organizacji turystycznych. Przynależność taką zadeklarowało zaledwie 18% ankietowanych, przy czym najczęściej wymieniano studencką organizację SFS Resebyra, będącą agendą Szwedzkiego Narodowego Związku Studentów (Sveriges Forenade Studentkarer).

W badaniach podjęto próbę określenia preferencji turystycznych, jeśli chodzi o formy i charakter uczestnictwa w turystyce. Okazało się, że zbliżony poziom preferencji wykazują: turystyka organizowana we własnym zakresie (45,9%) i przez biura podróży (45,0%) oraz pobyt w centrum turystycznym (42,3%) i „na łonie natury” (44,1%). Większe różnice dotyczą preferencji co do charakteru imprezy. Turystykę pobytową preferuje 60,3% badanych, natomiast w formach wędrownych pragnie uczestniczyć 48,6% osób. Szwedzi bardzo cenią sobie poznawcze funkcje i wartości turystyki, gdyż aż 55,8% badanych pragnie uprawiać turystykę nastawioną na poznanie, podczas gdy 27,7% preferuje formy sportowo-rozrywkowe.

Powyższe proporcje potwierdzają również odpowiedzi na inne pytanie: czym dla respondentów jest turystyka.

Najwięcej osób traktuje turystykę jako najlepszy sposób na poznanie nowych miejsc i ludzi (54%) oraz pewną formę oderwania się od własnego środowiska zawodowego, rodzinnego, znajomych itp. (38,7%). Dla 37,8% badanych stanowi ona po prostu sposób na przyjemne spędzenie czasu, natomiast 35% osób widzi w niej doskonały sposób wypoczynku i regenerację sił. Siedem osób (6,3%) stwierdziło, że turystyka w ogóle ich nie interesuje, ale jednocześnie pięć innych osób (dwoje studentów, uczeń

Tabela 3. Stosunek do turystyki oraz funkcje przypisywane jej przez respondentów

Czym dla Pana(i) jest turystyka?	Liczba odpowiedzi	
	n	%
brak danych	3	2,7
w ogóle mnie nie interesuje	7	6,3
jest środkiem do regeneracji sił fizycznych i psychicznych	39	35,1
jest sposobem na poznanie ciekawych miejsc i ludzi	60	54,0
jest obowiązkiem towarzyskim (ze względu na stanowisko, przyjaciół itp. wypada mi ją uprawiać)	8	7,2
jest sposobem na oderwanie się od środowiska pracy, rodziny, znajomych itp.	43	38,7
jest sposobem na przyjemne spędzenie wolnego czasu	42	37,8
jest „sposobem na życie”	5	4,5

oraz samotny inżynier budowlany) podało, że jest ona dla nich „sposobem na życie”.

Ciekawe, że 8 osób (7,2%) dosyć aktywnych turystycznie przyznało, że turystyka jest dla nich czymś w rodzaju obowiązku towarzyskiego, wynikającego z ich pozycji społecznej, stanowiska, czy prestiżu towarzyskiego i po prostu wypada im turystykę (oczywiście odpowiednie formy) uprawiać.

Aktywność turystyczna

Najważniejszym celem badań była próba określenia poziomu aktywności turystycznej, częstotliwości wyjazdów oraz struktury rodzajowej wypoczynku. Aktywność turystyczna najczęściej określana jest jako całokształt czynności związanych z przygotowaniem i uprawianiem turystyki oraz różnymi formami przeżywania, zgodnie z tzw. triadą M. Boyera: podróż wyobrażona (przed) — podróż przeżywana (w trakcie) — podróż przedłużona (po wyjeździe) [3, s. 117]. W tej części opracowania zajmować się będziemy jednak tylko drugą częścią wspomnianej triady, a więc podstawowym przejawem aktywności turystycznej, jakim jest samo uprawianie turystyki.

Podstawowym problemem w badaniach dotyczących aktywności turystycznej są trudności metodologiczne. Do tej pory bowiem nie dopracowano się uniwersalnych i poprawnych metod badania i określania tego zjawiska. Najczęściej operuje się pojęciem stopy aktywności turystycznej, rozumianej jako odsetek osób uczestniczących w turystyce w stosunku do ogółu badanych. W badanej populacji 74% osób potwierdziło fakt uprawiania turystyki, a jedynie 14% przyznało, że nie korzysta z tej formy wypoczynku. Jednak z uwagi na problemy terminologiczne i klasyfikacyjne dotyczące różnych zjawisk turystycznych oraz nieuwzględnianie takich elementów, jak: częstotliwość, czas trwania oraz formy wyjazdów, metoda ta jest mało precyzyjna i mało przydatna do celów porównawczych. Dlatego też w niniejszym opracowaniu spróbowano uwzględnić te dodatkowe elementy oraz zaproponować nieco inny sposób określania poziomu aktywności turystycznej badanych. W tym celu obliczono wskaźniki poziomu uczestnictwa badanych osób dla każdej z analizowanych form turystyki (Wu) oraz zintegrowany wskaźnik dla wszystkich analizowanych form ruchu turystycznego (ZWu). Następnie uwzględniając liczbę wyjazdów obliczono także wskaźnik częstotliwości wyjazdów dla każdej formy z osobna (Wc) oraz zintegrowany wskaźnik dla wszystkich form turystyki (ZWc). Pytanie dotyczące udziału w poszczególnych formach turystyki, które stanowiło podstawę późniejszych obliczeń i analiz, składało się z dwóch części: pierwsza dotyczyła okresu 1985—1988, druga ostatniego (1989) roku.

Badania wykazały, że w okresie 1985—88 wszystkie ankietowane oso-

by uczestniczyły łącznie minimum³ 815 razy we wszystkich — spośród 12 wymienionych w ankiecie — formach turystyki co oznacza, że każda z badanych 111 osób brała udział średnio prawie dwukrotnie (1,83) w wymienionych formach turystyki.

Bardzo ciekawie rozkłada się struktura uczestnictwa w rozbięciu na każdą z form turystyki.

Największą popularnością wśród badanych cieszyły się wyjazdy zagraniczne, w których przynajmniej jeden raz uczestniczyło aż 64% bada-

Tabela 4. Liczba wyjazdów według form turystyki w latach 1985-1988

Charakter wyjazdu (forma turystyki)	Liczba osób									
	nie uczestniczyło		uczestniczyło 1 raz		uczestniczyło 2 razy		uczestniczyło 3 razy		uczestniczyło więcej niż 3 razy	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
wczasy	87	78,4	18	17,1	2	1,8	3	2,7	0	0
wycieczki krajoznawcze	70	63,1	10	9,0	12	10,8	7	6,3	12	10,8
yachting	90	81,1	8	7,2	5	4,5	5	4,5	3	2,7
wyjazdy nad wodę	51	45,9	9	8,1	34	30,7	12	10,8	5	4,5
wyjazdy na narty	71	63,9	7	6,3	4	3,6	8	7,2	21	19,0
caravanning pobytowy	90	81,1	8	7,2	10	9,0	3	2,7	0	0
caravanning wędrowny	100	90,1	7	6,3	2	1,8	0	0	0	0
wędrówki górskie	72	64,9	18	16,2	11	9,9	6	5,4	4	3,6
pobyt u rodziny lub znajomych	64	59,4	12	10,8	19	18,1	5	4,5	8	7,2
pobyt we własnym domku letniskowym	86	77,5	4	3,6	8	7,2	7	6,3	6	5,4
turystyka kwalifikowana (np. kajakowa, rowerowa, hippika, pletwonurk. itp.)	94	84,7	6	5,4	4	3,6	6	5,4	1	0,9
wyjazd za granicę	40	36,0	18	17,1	21	18,9	19	18,1	13	11,7

³ Przy kodowaniu ankiet przyjęto następujące przedziały: nie uczestniczył, uczestniczył 1, 2, 3 oraz 3 i więcej razy, stąd możliwe było określenie jedynie minimalnej liczby wyjazdów.

nych⁴. Bardzo popularne były również wyjazdy nad wodę (54%), pobyty u rodziny lub znajomych (40,5%), wycieczki krajoznawcze (36,9%), wyjazdy na narty (36%) oraz wędrówki górskie (35,1%). Około 22% badanych wypoczywało w sposób zbliżony swoim charakterem do polskich wczasów. Taki sam odsetek osób wypoczywał we własnym domu letniskowym. W imprezach turystyki kwalifikowanej (rower, kajak, hippika itp.) brało udział 15,3% badanych, niezależnie od yachtingu, który uprawiało 18,9% respondentów. Najmniej osób uczestniczyło w wędrownych formach caravaningu (8,1%).

Sumując poziom uczestnictwa we wszystkich formach turystyki, a następnie dzieląc go przez 12 (liczba analizowanych form) otrzymamy zintegrowany wskaźnik uczestnictwa badanej populacji we wszystkich formach turystyki. Wynosi on 29,4%.

Autor postanowił zbadać także częstotliwość udziału badanych osób w poszczególnych formach turystyki. W tym celu wykorzystano dane zawarte w tabeli 4. Podstawiając je do wzoru:

Tabela 5. Wskaźniki aktywności turystycznej badanych według form turystyki w latach 1985-1989

Forma turystyki	Liczba osób uczestniczących minimum 1 raz	Wskaźnik poziomu uczestnictwa (Wu) w %	Łączna minim.* liczba wyjazdów		Wskaźnik częstotliwości wyjazdów — w (Wc) w %
			n	% ogółu	
wczasy	24	21,6	31	3,8	27,9
wycieczki kraj.	41	36,9	91	11,1	82,0
yachting	21	18,9	42	5,1	37,8
wyjazdy nad wodę	60	54,0	128	15,7	115,3
wyjazdy na narty	40	36,0	102	12,5	91,9
caravaning pobyt.	21	18,9	37	4,5	33,3
caravaning wędr.	9	8,1	11	1,3	9,9
wędrówki górskie	39	35,1	70	8,5	63,0
pobyt u rodziny	45	40,5	89	10,9	80,2
pobyt w domku let.	25	22,5	59	7,2	53,1
turystyka kwalif.	17	15,3	35	4,2	31,5
wyjazd za granicę	71	64,0	156	19,1	140,5
* patrz przypis na str. 12.	ZWu = 29,4	Razem: 815	100,0	ZWc = 61,1	

⁴ W tej części ankiety nie pytano ani o formę, ani o cel wyjazdu. Problematyka wyjazdów zagranicznych zostanie dokładnie omówiona w dalszej części opracowania.

$$W_c = \frac{\sum_{i=1}^n w_i \times n_i}{\sum n_i} \times 100\%$$

gdzie: n_i jest liczbą osób, w_i jest liczbą wyjazdów, $WC - 100\% = 1$ wyjazd, otrzymamy średnią arytmetyczną ważoną, którą można określić jako wskaźnik częstotliwości uczestnictwa w danej formie turystyki dla przeciętnego respondenta (WC). Wartości tego wskaźnika dla różnych form turystyki przedstawiono w tabeli 5.

Wynika z niej, że badane osoby najczęściej wyjeżdżały za granicę, lub wypoczywały nad wodą. W obu wypadkach wspomniany wskaźnik przekroczył 100% (odpowiednio 140,5% i 115,3%), co oznacza, że przeciętny respondent, w analizowanym okresie, uczestniczył w tych formach turystyki więcej niż jeden raz.

Wysoki wskaźnik częstotliwości uczestnictwa zanotowano ponadto w przypadku wyjazdów na narty (91,9%), wycieczek (82%) oraz wyjazdów do rodziny lub znajomych (80,2%). Zbliżony wskaźnik częstotliwości wyjazdów (od 31 do 38%) wykazywały takie formy turystyki, jak: yachting, turystyka kwalifikowana i caravanning pobytowy (wędrówny — za ledwie 9,9%).

We wspomniany już wcześniej sposób obliczono zintegrowany wskaźnik częstotliwości wyjazdów (ZWc), który dla badanej populacji wynosi 61,1%.

W podobny sposób analizie poddano aktywność turystyczną badanych w 1989 roku. Podstawę do obliczeń stanowiły informacje na temat liczby wyjazdów w rozbiciu na poszczególne formy turystyki zawarte w tabeli 6.

Z przedstawionych danych wynika, że wskaźnik poziomu uczestnictwa w poszczególnych formach turystyki był niższy niż w latach 1985—88, co jest rzeczą oczywistą zważywszy na różny zakres czasowy analiz. Zauważono jednak, że w przypadku niektórych form turystyki spadek ten był raczej niewielki, w innych zdecydowanie duży. W odniesieniu do takich form turystyki, jak: wypoczynek we własnym domku letniskowym, yachting, wycieczki oraz wyjazdy do rodziny i znajomych spadek ten wahał się w granicach od 2 do 6%. Wydaje się, że należy to tłumaczyć tym, że wymienione formy turystyki mają tzw. „swoją klientelę”, która dysponując przykładowo własnym jachtem czy „daczą”, regularnie korzysta z tych atrakcyjnych form wypoczynku.

W 1989 roku najwyższy poziom uczestnictwa zanotowano w wyjazdach nad wodę (40,2%), za granicę (38,8%), do rodziny i znajomych (35,1%) oraz wycieczkach (30,6%). W granicach 20% pozytywnych odpowiedzi mieściły się takie formy, jak: wypoczynek we własnym domku letniskowym, wędrówki górskie oraz wyjazdy na narty (w tym wypad-

Tabela 6. Liczba wyjazdów według form turystyki w 1986 roku

Charakter wyjazdu (forma turystyki)	Liczba osób									
	nie uczestniczyło		uczestniczyło 1 raz		uczestniczyło 2 razy		uczestniczyło 3 razy		uczestniczyło więcej niż 3 razy	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
wczasy	98	88,3	13	11,7	0	0	0	0	0	0
wycieczki krajoznawcze	77	68,3	21	18,9	8	7,2	1	0,9	4	3,6
yachting	96	86,4	13	11,7	1	0,9	1	0,9	0	0
wyjazdy nad wodę	67	60,3	30	27,0	10	9,0	3	2,7	1	0,9
wyjazdy na narty	89	80,2	4	3,6	4	3,6	3	2,7	11	9,9
caravanning pobytowy	105	94,4	6	5,4	0	0	0	0	0	0
caravanning wędrowny	104	93,6	7	6,3	0	0	0	0	0	0
wędrówki górskie	87	78,4	18	16,2	4	3,6	2	1,8	0	0
pobyt u rodziny lub znajomych	75	64,8	32	28,8	2	1,8	2	1,8	3	2,7
pobyt we własnym domku letniskowym	88	79,3	22	19,8	1	0,9	0	0	0	0
turystyka kwalifikowana (np. kajakowa, rowerowa, hippika, pletwonurk. itp.)	102	91,8	6	5,4	3	2,7	0	0	0	0
wyjazd za granicę	68	61,3	35	31,5	6	5,4	1	0,9	1	0,9

ku dane dotyczą siłą rzeczy jedynie drugiej części ubiegłorocznego sezonu narciarskiego). Na wczasach przebywało 11,7% badanych, w obu formach caravanningu uczestniczyło po około 6%, turystykę kwalifikowaną uprawiało zaś 8,1% badanych. Zintegrowany wskaźnik poziomu uczestnictwa w turystyce w 1989 roku wyniósł 21,7%.

Analogicznie, jak dla okresu 1985—88 także i w tym wypadku obliczono wskaźniki częstotliwości uczestnictwa przeciętnego respondenta w poszczególnych formach turystyki. Dane liczbowe zestawiono w tabeli 7.

Najwyższe wartości zanotowano w przypadku wyjazdów nad wodę (55,8%) i na narty (48,6%). Zbliżony poziom wykazywały wyjazdy za granicę (47,7%), wycieczki oraz wyjazdy do rodziny (46,4%), a także wczasy (11,7%) i turystyka kwalifikowana (10,8%). Natomiast najniższe wskaźniki dotyczyły obu form caravanningu (5,0 i 6,0%). Zintegrowany

Tabela 7. Wskaźniki aktywności turystycznej badanych według form turystyki w 1989 roku

Forma turystyki	Liczba osób uczestniczących minimum 1 raz	Wskaźnik poziomu uczestnictwa (Wu) w %	Łączna minim.* liczba wyjazdów		Wskaźnik częstotliwości wyjazdów (Wc) w %
			n	/u ogółu	
wczasy	13	11,7	13	3,4	11,7
wycieczki kraj.	34	30,6	52	13,5	46,8
yachting	15	13,5	18	4,7	16,2
wyjazdy nad wodę	45	40,2	62	16,1	55,8
wyjazdy na narty	22	19,8	54	13,9	48,6
caravanning pobyt.	6	5,4	6	1,5	5,4
caravanning wędr.	7	6,3	7	1,8	6,3
wędrówki górskie	24	21,6	34	8,8	30,6
pobyt u rodziny	39	35,1	51	13,2	46,4
pobyt w domku let.	23	20,7	24	6,2	21,6
turystyka kwalif.	9	8,1	12	3,1	10,8
wyjazd za granicę	43	38,8	53	13,7	47,7

* patrz przypis na str. 12.

Razem

386

100,0

ZWc = 29,0

wskaźnik częstotliwości wyjazdów turystycznych dla 1989 roku wyniósł 29,0%.

Bardzo popularną formą wypoczynku mieszkańców Szwecji jest wypoczynek weekendowy. Zaledwie 16,2% badanych stwierdziło, że w czasie weekendu nie wyjeżdża w celach rekreacyjnych poza miasto. Spośród 73% osób, które podały że korzystają z tej formy wypoczynku, aż 18,9% stwierdziło, że wypoczywa w ten sposób przynajmniej raz w miesiącu. Fakt tak dużej popularności weekendowych wyjazdów za miasto nie dziwi, zważywszy na wspaniałe walory przyrodnicze okolic Sztokholmu oraz doskonale rozbudowaną infrastrukturę turystyczno-rekreacyjną [10].

Przeprowadzone wcześniej analizy struktury rodzajowej wypoczynku mieszkańców Szwecji wykazały wysoki wskaźnik uczestnictwa w wyjazdach zagranicznych. Potwierdziły to także wyniki szczegółowych analiz dotyczące już tylko turystyki zagranicznej (poziom uczestnictwa, struktura, częstotliwość oraz główne kierunki wyjazdów). Okazało się, że w okresie 1985—88 jedynie co czwarty (23,4%) respondent w ogóle nie wyjeżdżał poza granice swojego kraju. Pozostałe 76,6% badanych wyjechało łącznie 395 razy, co daje średnią 4,65, a więc ponad jeden wyjazd w roku dla osób wyjeżdżających oraz 3,65 dla ogółu badanych⁵.

⁵ Zanotowano 27 osób (24%), które w analizowanym okresie wyjeżdżały za granicę dwa razy oraz 18 osób (16,2%) wyjeżdżających więcej niż dwa razy, w tym prawdziwych rekordzistów (ankieta nr 104 — 17 razy do 8 krajów).

Tabela 8. Częstotliwość oraz główne kierunki wyjazdów zagranicznych respondentów w latach 1985-1989 *

Kierunek wyjazdu	Liczba osób									
	nie uczestniczyło		uczestniczyło 1 raz		uczestniczyło 2 razy		uczestniczyło 3 razy		uczestniczyło więcej niż 3 razy	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Skandynawia	37	33,3	32	28,8	14	12,6	8	7,2	4	3,6
Francja i kraje Beneluxu	79	71,2	14	12,6	1	0,9	1	0,9	0	0
RFN	61	54,9	27	24,3	6	5,4	0	0	1	0,9
Wyspy Brytyjskie	82	73,9	13	11,7	0	0	0	0	0	0
Kraje Europy Południowej	69	62,2	17	15,3	5	4,5	1	0,9	3	2,7
Ameryka Północna i Płd.	81	73,0	9	8,1	0	0	0	0	0	0
Azja i Pacyfik	86	74,5	9	8,1	0	0	0	0	0	0
Afryka	89	80,2	6	5,4	0	0	0	0	0	0
Dawne kraje socjalistyczne	89	80,2	9	8,1	0	0	0	0	0	0
Inne	82	73,9	13	11,7	0	0	0	0	0	0

* brakowało 16 odpowiedzi na to pytanie, stąd liczby nie sumują się do 111, a procenty do 100.

Główne kierunki wyjazdów badanych osób przedstawia tabela 8.

Ankietowani najczęściej wyjeżdżali do krajów skandynawskich (52,2%), RFN (29,7%) i krajów Europy Południowej, głównie Grecji, Hiszpanii i Włoch (razem 23,4%). We Francji i krajach Beneluxu przebywało łącznie 14,4%, a na Wyspach Brytyjskich 11,7% badanych. W podróżach poza Europą uczestniczyło 26,1%, w dawnych europejskich krajach socjalistycznych gościło zaś zaledwie 8,1% respondentów. W pytaniu oprócz wymienionych krajów i regionów umieszczono także grupę rezydualną „inne”, w której 11,7% badanych jako miejsce wyjazdu podawało głównie znane z funkcji wypoczynkowych małe wyspy Wschodniego Atlantyku i basenu Morza Śródziemnego, jak: Cypr, Majorka, Wyspy Kanaryjskie, a także Mauritius, Karaiby itp.

Pragnąc zorientować się jaka część tych wyjazdów miała charakter turystyczny, zapytano respondentów o cel ich wyjazdów. Turystyczny charakter wyjazdu deklarowała niespełna połowa (49,5%) badanych, natomiast chęć odwiedzin rodziny lub znajomych zdecydowała o wyjeździe 34,2% ankietowanych. Badania potwierdziły duży udział w ruchu turystycznym tzw. turystyki biznesowej („business tours”): aż jedna trze-

cia badanych podała, że ich wyjazd był ściśle związany z pracą zawodową.

Zwrócono uwagę na fakt, że bardzo wielu ankietowanych podało więcej niż jeden motyw wyjazdu, co może oznaczać albo dużą różnorodność wyjazdów zagranicznych, albo znane skądinąd i coraz powszechniejsze na Zachodzie zjawisko łączenia „tradycyjnych” motywów turystycznych (poznanie, wypoczynek itp.) z motywami „pozaturystycznymi” oraz coraz większej wieloaspektowości charakteru i samej treści turystyki.

Interesujący jest fakt, że 5 osób podało, iż jednym z motywów wyjazdu za granicę była oszczędność. Może to nieco dziwić polskiego czytelnika, biorąc pod uwagę ceny wycieczek zagranicznych oferowanych przez polskie biura podróży. Należy jednak pamiętać, że Szwecja należy do krajów o bardzo wysokich kosztach utrzymania i często koszty pobytu w niektórych krajach są niższe niż przeciętne wydatki w kraju.

Wyniki badań nie wskazują na masową skalę omawianego zjawiska, jednak w czasie rozmów z przedstawicielami „szwedzkiego przemysłu turystycznego” wskazywano na coraz szerszy zasięg tego zjawiska, zaznaczając jednocześnie, że tylko niewielka część osób jest skłonna przyznać się do takich motywów ich wyjazdów zagranicznych.

Respondentów pytano również o sposób w jaki organizują własne wyjazdy turystyczne. Okazało się, że w większości ankietowani zakupują gotową ofertę przygotowaną przez różne instytucje turystyczne (62,2%). Pozostałe osoby podały, że najczęściej same organizują sobie wyjazd (16,2%) lub korzystają z niektórych tylko usług biur podróży i pośredników (12,4%).

Uzyskane wyniki dotyczące aktywności turystycznej badanych postanowiono poddać swego rodzaju weryfikacji poprzez określenie znaczenia i pozycji wydatków turystycznych w budżetach gospodarstw domowych respondentów. W tym celu w ankiecie wyszczególniono 12 podstawowych grup wydatków, prosząc jednocześnie respondentów o wskazanie kolejności ich ograniczania, gdyby sytuacja finansowa rodziny uległa nagłemu pogorszeniu i wymagała takich ograniczeń. Każdemu z poszczególnych wydatków należało przypisać rangę od 1 (ograniczenie w pierwszej kolejności) do 12 (w ostateczności). Następnie każdej z rang przypisano odpowiednią liczbę punktów, przyjmując, że wydatki z rangą 1—3 uzyskują po 0 punktów, wydatki z rangą 4 jeden punkt, rangą 5 dwa punkty itd. — tak że ten rodzaj wydatków, któremu respondenci przypisywali rangę 12 mógł uzyskać maksymalną ilość dziewięciu punktów. Następnie zsumowano ilość punktów dla wszystkich wydatków i określono potencjalną kolejność ich ograniczania.

Uzyskane wyniki zaskoczyły autora. Odnosi się to zwłaszcza do wydatków urlopowo-turystycznych, które znalazły się dopiero na 7 pozycji w kolejności ograniczania, znajdując większe uznanie wśród respondentów niż np. hobby (6 pozycja), używki (5), czy modna odzież (4). W pierw-

Tabela 9. Deklarowana przez respondentów kolejność ewentualnego ograniczenia poszczególnych rodzajów wydatków *

Wydatki na:	Liczba punktów	Ranking ograniczeń
żywność	682	12
wyposażenie mieszkania	506	11
kulturę i rozrywkę	389	9
oświatę i kształcenie	476	10
sport i rekreację	122	2
samochód	337	8
inwestowanie (lokatę kapitału)	70	1
hobby	202	6
aktywność turystyczno-wypoczynkową	261	7
modną odzież	126	4
używkii	169	5
przyjęcia towarzyskie	125	3

* maksymalnie można było uzyskać 999 punktów, aż 34 osoby nie odpowiedziały na to pytanie.

szej kolejności ankietowani skłonni byli ograniczyć wydatki związane z inwestowaniem (1), sportem i rekreacją (2) oraz organizacją i uczestnictwem w różnego rodzaju przyjęciach towarzyskich. Najwięcej punktów uzyskały oczywiście wydatki na żywność oraz wyposażenie mieszkania. Powyższe rezultaty świadczą o tym, że wydatki związane z aktywnością turystyczno-wypoczynkową zajmują bardzo wysoką pozycję w hierarchii ważności w budżetach gospodarstw domowych, tak że nawet pogorszenie sytuacji finansowej badanych nie spowodowałoby drastycznego spadku poziomu tej aktywności. Uzyskane wyniki zdają się świadczyć, że potrzeba uczestnictwa w turystyce jest już głęboko zakorzeniona w świadomości badanych osób.

4. Wnioski

Z uwagi na niereprezentatywny charakter badanej populacji, trudno wnioskować na temat poziomu aktywności turystycznej wszystkich mieszkańców Szwecji. W związku z tym, że badania prowadzone były w największym mieście (stolicy) kraju, gdzie przeciętny poziom wykształcenia i dochodów jest wyższy niż w całej Szwecji, gdzie występuje szczególnie duże nasycenie instytucji zajmujących się organizacją turystyki i wypoczynku — należy przypuszczać, że wyniki są nieco zawyżone w stosunku do ogółu mieszkańców Szwecji. Niezależnie od tego stwierdzić można, że mieszkańców Szwecji cechuje bardzo wysoki poziom aktywności turystycznej oraz duża różnorodność uprawianych form turystyki. Analiza struktury oraz częstotliwości uczestnictwa w turystyce

wskazuje, że znane skądinąd zjawisko odkładania wypoczynku na okres urlopowo-wakacyjny nie jest w Szwecji tak powszechne jak w innych krajach (np. w Polsce). Szwedzi własne potrzeby regeneracji i wypoczynku zdają się zaspokajać raczej „na bieżąco” w ciągu całego roku, zwłaszcza w czasie wyjazdów weekendowych. W okresie wakacyjnym większą popularnością cieszą się natomiast te formy turystyki, które nastawione są na poznanie i ruch (rekreację).

Wszelkie porównania międzynarodowe dotyczące poziomu i struktury aktywności turystycznej mieszkańców w różnych krajach są bardzo trudne i to z kilku powodów.

Po pierwsze, prawie w żadnym kraju nie prowadzi się dokładnych analiz statystycznych tego zjawiska. W większości państw Europy Zachodniej sprawozdawczością statystyczną i licznym analizom poddawana jest przede wszystkim recepcja ruchu turystycznego, w tym zwłaszcza zagraniczna turystyka przyjazdowa. Badania aktywności turystycznej przeprowadzane są stosunkowo rzadko. Po drugie, w różnych krajach mamy do czynienia z różnymi systemami organizacji i zarządzania turystyką, obsługi ruchu turystycznego, finansowania, wzorami wypoczynku, preferencjami turystycznymi itp. I wreszcie po trzecie — w dalszym ciągu występują bardzo duże problemy związane z terminologią, typologią, i klasyfikacją ruchu turystycznego, które sprawiają, że publikowane od czasu do czasu skąpe dane na ten temat są mało porównywalne. Są to zazwyczaj wyniki badań częściowych prowadzone przez różnych autorów w poszczególnych krajach, które chociaż dają pewien pogląd na skalę zjawiska, to jednak — z uwagi na wspomniane rozbieżności terminologiczne i klasyfikacyjne oraz różną metodologię badań — wymagają daleko idącej ostrożności przy próbach agregacji i wyciągania wniosków.

W związku z powyższym pozwolę sobie jedynie na zaprezentowanie danych opublikowanych w Szwajcarii. Określając poziom aktywności turystycznej mieszkańców niektórych krajów europejskich za pomocą tzw. stopy aktywności turystycznej stwierdza się, że odsetek osób wyjeżdżających w celach turystycznych we wszystkich krajach Europy Zachodniej sięga około 50%, przy czym we Włoszech wynosi 40%, w Republice Federalnej Niemiec 60%, w Szwajcarii 65%, a w krajach skandynawskich sięga nawet 80% [7, s. 121].

Dane szacunkowe na temat stopy aktywności turystycznej Polaków określały ją na poziomie około trzydziestu kilku procent, przy czym z reguły nie przekraczały one 40%, a w ostatnich latach odsetek ten zmniejszył (do około 30%).

Dokładne dane dotyczące poziomu aktywności turystycznej Polaków przedstawiono w tabeli 10. Są to wyniki jednorazowych badań przeprowadzonych przez GUS w 1986 roku, w ramach Zintegrowanego Systemu Badań Gospodarstw Domowych, na próbie ponad 24 tys. osób reprezentujących ludność Polski powyżej 15 lat.

Tabela 10. Uczestnictwo w turystyce ludności Polski w 1986 r.

Wyszczególnienie	Wyjeżdżający — w %		
	ogółem	miasto	miasto
wyjazdy beznoclegowe, w tym:	40,7	42,3	39,5
wyjazdy weekendowe	29,2	34,0	23,0
wyjazdy wycieczkowe (4—6-dniowe)	13,4	16,5	9,5
wyjazdy wypoczynkowe (pow. 7 dni)	25,6	38,5	9,2
w tym: 1 raz w roku	21,6	32,0	8,4
wyjazdy zagraniczne	3,5	5,0	1,6

Zródło: [1, s. 10, 13, 17, 21].

Mimo innej metodologii oraz typologii wyjazdów turystycznych, wyniki te mogą posłużyć do pewnych porównań aktywności turystycznej mieszkańców Polski i Szwecji (na podstawie zaprezentowanych w artykule wyników badań). Dotyczy to zwłaszcza wyjazdów weekendowych oraz turystyki zagranicznej, gdzie możliwości porównań były największe. W obu wypadkach zdecydowanie korzystniej prezentują się mieszkańcy Szwecji.

W wypoczynku weekendowym w 1989 roku uczestniczyło bowiem aż 73% badanych mieszkańców Szwecji, podczas gdy w 1986 roku wypoczywało w ten sposób zaledwie 29,2% Polaków. Poza tym mieszkańcy Szwecji uczestniczą w tej formie turystyki znacznie częściej niż Polacy: przynajmniej jeden raz w miesiącu na weekend wyjeżdżało 18,9% badanych Szwedów i 3,1% Polaków. Jeszcze większe różnice dotyczą uczestnictwa w wyjazdach zagranicznych, w których brało udział 38,8% badanych Szwedów i 3,5% Polaków.

Podsumowując zaprezentowane wyniki badań należy stwierdzić, że opinia o bardzo wysokim poziomie aktywności turystycznej mieszkańców Szwecji znalazła potwierdzenie na przykładzie mieszkańców Sztokholmu.

Tourist activity of inhabitants of Stockholm as the example of such an activity for the whole population of Sweden (introductory research report)

The results of the research have been presented in this article. They deal with the level, nature and condition of the tourist activity of dwellers of Stockholm and its environs. The interest of the author also extends to what determines this activity and these are: the amount and make-up of the leisure time, the social and economic standing, spendings on tourism, how households are equipped with the tourist gear, etc. A short characterization of Swedish tourism policy has been surveyed in the initial part of this work.

Having found the traditional standards for stating the tourist activity (especially so called the rate of the tourist activity) as not too precise and leaving out many important factors of the activity (e.g. forms of tourism, frequency of outings, etc.) a new method was suggested. This takes into account four factors:

- a participation rate factor for each of every (12) listed forms of tourism (Wu),
- a compound participation rate factor for all forms of tourism (ZWu),
- an outing frequency factor for each of every form of tourism (Wc),
- a compound outing frequency factor for all forms of tourism (ZWc).

With the use of these factors the level and make-up of the examined individuals' tourist activity have been stated. Separately for the year 1989 and the years 1985—1988. The findings allow to draw the conclusion that the examined persons' participation in tourist activities is very intense. Short comparisons concerning the tourist activity of inhabitants of various countries, including Poland, have been made in the closing pages of this article. The presented results confirm the already published opinion that Sweden belongs to the leading countries as far as the tourist activity is concerned.

PIŚMIENNICTWO

- [1] T. Beckers, *Planing for Freedom: The History of Ideology and State Intervention in Duth Leisure and Recreation*, w: Leisure Research, ELRA, Stockholm 1983.
- [2] Les politiques social au-dela des annes 80 dans la Region de L Europe, Euro-social, Center Europeen de Formation et de Recherches en Action Sociale, Vienna 1987.
- [3] K. Łopaciński, *Poziom aktywności turystycznej studentów*, w: Społeczno-pedagogiczne problemy turystyki, IT, Warszawa 1988.
- [4] W. Nahrstedt, *Self-organization*, w: Temps libre et le loisir, ADRAC, Paris 1985.
- [5] Past and Future perspectives on social policy and welfare programs in Sweden. A raport for The Conference of Europeen Ministers Responsible for Social Affairs, Warsaw, 6—11.04.1987.
- [6] Polityka społeczna w Szwecji, w: Polityka społeczna w rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Red. K. Podoski, PWN, Warszawa 1984.
- [7] E. K. Shenck, *Tourismus. Die Psychologie des Jahrhunderts*, Zurich 1981, s. 1089—1114, cyt. za: Gogolewska H., *Turystyka 10 lat temu na Zachodzie*, w: Problemy Turystyki Nr 2, IT, Warszawa 1989.
- [8] SRF — The Association of Swedish Travel Agents. Mamberhip — 1988/89., Medlemforteckning, Stockholm 1989.
- [9] Statistics arsbok for Sverige, 1986, Stockholm, s. 332.
- [10] H. Swender, R. Person, *The Role of Nature — Based Leisure in Advancing Human Well — Being in Sweden*, w: leisure Research ELRA, Stockholm 1983.
- [11] Uczestnictwo w turystyce ludności Polski w 1986 roku, Materiały Statystyczne Nr 46, GUS, Warszawa 1987.

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA SPĘDZANIA CZASU WOLNEGO PRZEZ MIESZKAŃCÓW KRAKOWA

ALEKSANDER BATOR *

Przedstawione badania mają charakter sondażowy i dotyczą sposobu spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa w warunkach dokonujących się zmian społeczno-gospodarczych i politycznych w Polsce. Celem ich było przeanalizowanie na stosunkowo niewielkiej próbie mieszkańców Krakowa:

— możliwości organizacji wypoczynku na terenie Krakowa i w najbliższej okolicy,

— stopnia wykorzystania czasu wolnego dla potrzeb rekreacyjnych,

— czynników decydujących o powodzeniu zamierzeń w zakresie organizacji wypoczynku,

— wpływu aktualnych warunków życia na zaspokajanie potrzeby wypoczynku,

Badania przeprowadzono w połowie 1989 roku, czyli w okresie kiedy nasiliły się negatywne zjawiska związane z kryzysem gospodarczym w Polsce. Można przypuszczać, że w momencie opublikowania tych materiałów czynniki i bariery warunkujące wymiar czasu wolnego i sposób jego wykorzystania dla potrzeb rekreacji zostaną jeszcze bardziej wyostrome.

Material i metody

Do badań wybrano losowo osoby o zróżnicowanym wieku, wykształceniu i różnych zawodach. Badaniami objęto 212 osób — z czego 114 kobiet i 58 mężczyzn w wieku od 33 do 53 lat oraz 40 osób spośród młodzieży szkolnej w wieku od 14 do 18 lat. Respondenci pochodzili z rodzin składających się przeciętnie z czterech osób, aczkolwiek były przypadki, kiedy liczba osób w rodzinie wynosiła siedem osób. Z grupy osób dorosłych najwięcej, bo 48% posiadało średnie wykształcenie, 29% — za-

* Katedra Rekreacji AWF, Kraków, Al. Jana Pawa II 62a.

wodowe, 17% — wyższe i 6% — podstawowe. Młodzież, to częściowo uczniowie ostatnich klas szkoły podstawowej, a w większości uczniowie szkół średnich.

W celu zebrania dostatecznej liczby informacji posłużono się ankietą, której konstrukcja opierała się w swej zasadniczej części na zbiorze stwierdzeń, spośród których respondenci wybierali i wyrażali akceptację najbardziej trafnych. Uzyskane wyniki badań pogrupowano w poszczególne bloki problemowe i wyrażono w procentach.

Wyniki i dyskusja

Z przeprowadzonych badań wynika, że przeciętny mieszkaniec Krakowa nie ma zbyt wiele czasu na wypoczynek. Około 45% respondentów podaje, że na wypoczynek dziennie przeznaczają nie więcej niż 1 godzinę, 31% — do dwóch godzin, a 24% — trzy i więcej godzin. Spośród badanych najwięcej czasu na wypoczynek przeznaczają młodzież, która w 55% stwierdza, że wypoczywa średnio dziennie około trzech godzin (tabela 1).

Młodzież stara się organizować swój wypoczynek w miarę systematycznie (32%) i przy każdej nadarzającej się okazji (41%). Spośród osób dorosłych systematycznie uczestniczy w różnych formach rekreacji 36%, a 21% stara się wykorzystać ku temu każdą okazję. Z wypoczynku sobotnio-niedzielnego nie korzysta około 10% dorosłych mieszkańców Krakowa, natomiast 25% bierze w nim udział dość sporadycznie (tabela 2).

Tabela 1. Ilość czasu przeznaczana średnio dziennie na wypoczynek (%)

Zakres czasu	Dorośli <i>n</i> = 172	Młodzież <i>n</i> = 40	Razem <i>n</i> = 212
Do 1 godziny	52	18	45
2 godziny	32	27	31
3 i więcej godzin	16	55	24

Tabela 2. Udział w wypoczynku sobotnio-niedzielnym (%)

Zakres udziału	Dorośli <i>n</i> = 172	Młodzież <i>n</i> = 40	Razem <i>n</i> = 212
Systematycznie	36	32	35
Przy każdej okazji	21	41	25
Sporadycznie	25	4	21
W większości tak	8	23	11
Nie korzysta	10	—	8

Tabela 3. Sposób wykorzystania dni wolnych od pracy (liczba osób w %)

Rodzaj zajęć	Dorośli n = 172	Młodzież n = 40	Razem n = 212
Praca w domu	29	5	25
Wypoczynek w domu	20	30	23
Odwiedzanie znajomych	16	20	17
Wyjazdy poza miasto	15	20	17
Spacer	11	5	11
Rozrywki kulturalne	4	10	5
Wyjazd do ośrodków wypoczynkowych	—	—	—
Inne	—	10	2

Różne też wśród mieszkańców Krakowa bywają sposoby spędzania dni wolnych od pracy. Około 20% organizuje wypoczynek w warunkach domowych (oglądając telewizję lub słuchając radia), 29% przeznaczają czas wolny na różnego rodzaju prace domowe, 15% wyjeżdża poza miasto, a 11% czas wolny spędza na spacerach w pobliżu swojego miejsca zamieszkania. Podobnie czas wolny spędza młodzież, która w 30% wypoczywa w domu, 20% odwiedza znajomych i 20% stara się wyjeżdżać w wolnym czasie poza miasto. Około 10% z grupy młodzieży przeznaczają czas wolny na spotkania koleżeńskie, treningi i wypoczynek bierny (tabela 3).

Z badań wynika, że przeciętny mieszkaniec Krakowa niewiele czasu przeznaczają na doształcanie się, hobby czy wyjazdy do ośrodków wypoczynkowych, a ponadto tylko 5% korzysta w czasie wolnym z rozrywek kulturalnych — aczkolwiek w grupie młodzieży wskaźnik ten jest nieco wyższy i wynosi 10%. Przy rozważaniu możliwości wyjazdów na wypoczynek sobotnio-niedzielną istotną rolę odgrywają: obowiązki rodzinne — 29%, warunki pogodowe — 28% oraz możliwości finansowe — 20%. Mniej znaczące w tym przypadku okazały się warunki wypoczynkowe, walory turystyczno-krajoznawcze i środki transportu (tabela 4).

Tabela 4. Uzależnienia wyjazdów na wypoczynek sobotnio-niedzielną (%)

Rodzaj zależności	Dorośli n = 172	Młodzież n = 40	Razem n = 212
Możliwości finansowe	23	9	20
Obowiązki rodzinne	30	26	29
Warunki pogodowe	28	31	28
Środki transportowe	12	4	11
Walory turystyczno-krajoznawcze	2	13	4
Inne	5	17	8

Okolo 8% respondentów dostrzega również inne uwarunkowania ograniczające możliwości rekreacji, takie jak:

- praca w ruchu czterobrygadowym,
- brak wolnego czasu,
- konieczność sprawowania opieki w domu (dzieci, rodzice),
- brak chęci i złe samopoczucie.

Z terenów rekreacyjnych w obrębie miasta największą popularnością cieszą się: Lasek Wolski — 55%, Zalew w Nowej Hucie — 47% oraz Planty — 36% i Błonia — 35%. Okolo 75% młodzieży uważa za najbardziej popularne dla potrzeb rekreacji jezioro na Bagrach. Spośród innych terenów rekreacyjnych, nie ujętych w ankiecie, wymienia się baseny kąpielowe oraz rejony Batowic i Luboczy (tabela 5).

Poza Krakowem do najbardziej atrakcyjnych i często odwiedzanych zdaniem respondentów należą: Kryspinów — 41%, Puszcza Niepołomska — 40%, Zarabie i Dolina Raby — 36% oraz Ojców — 36%. Wśród dorosłych mieszkańców Krakowa największą popularnością cieszy się Puszcza Niepołomska, natomiast dla młodzieży największą atrakcją jest wypoczynek nad zalewem w Kryspinowie (tabela 6). Ankietowani wskazywali ponadto na inne — ich zdaniem również atrakcyjne — tereny rekreacyjne, jak: Dobczyce, Bochnia, Tarnów, Brzesko, Zgłobice i Sułkowice.

Analizując zasięg wyjazdów sobotnio-niedzielnym daje się zauważyć, że najwięcej zwolenników mają tereny niezbyt oddalone od Krakowa — średnio od 50 do 100 km, aczkolwiek uwarunkowanie to nie znajduje zdecydowanego potwierdzenia w grupie młodzieży, dla której wydawać by się mogło, że odległość nie stanowi specjalnego utrudnienia w przemierzaniu się na wypoczynek sobotnio-niedzielnym. Dość znamienny wydaje się fakt, że okolo 24% mieszkańców Krakowa w ogóle nie wyjeżdża

Tabela 5. Najbardziej uczęszczane tereny rekreacyjne w Krakowie (%)

Tereny rekreacyjne	Dorośli n = 172	Młodzież n = 40	Razem n = 212
Lasek Wolski	54	60	55
Zalew w Nowej Hucie	46	50	47
Planty	30	60	36
Błonia	29	60	35
Bagry	17	75	28
Tyniec	21	55	27
Bielany	19	55	26
Kopiec Kościuszki	21	50	26
Park Jordana	21	50	26
Lasek Mogilski	21	45	25
Inne	6	30	10

Tabela 6. Najbardziej uczęszczane tereny rekreacyjne poza Krakowem (%)

Tereny rekreacyjne	Dorośli n = 172	Młodzież n = 40	Razem n = 212
Zalew w Kryspinowie	32	80	41
Puszcza Niepołomska	36	55	40
Ojców	34	45	36
Zarabie — Dolina Raby	32	55	36
Wieliczka	21	50	26
Skała Kmity	19	40	23
Dolina Będkowska	18	40	22
Kalwaria Zebrzydowska	14	45	20
Dolina Rudawy	16	35	19
Krzyszowice i okolice	13	40	18
Wzgórza Grzbietu Tenczyńskiego	10	40	16
Inne	14	5	12

Tabela 7. Zasięg wyjazdów rekreacyjnych poza miasto (%)

Odległość (km)	Dorośli n = 172	Młodzież n = 40	Razem n = 212
Do 50	20	23	21
Od 50 do 100	26	9	25
Od 100 do 150	17	27	19
Od 150 do 200	4	9	5
Powyżej 200	5	23	6
Nie wyjeżdżają	27	9	24

nigdy na weekend poza miasto — nie widzi takiej potrzeby lub nie ma ku temu odpowiednich warunków i możliwości (tabela 7).

Spośród wyjeżdżających największy odsetek osób — motywuje to względami rodzinnymi — 43% oraz zdrowotnymi — 15%, a 14% tłumaczy wyjazdy chęcią zmiany otoczenia (tabela 8). Na podkreślenie zasługuje fakt, że zdecydowana większość respondentów nie uzależnia tych wyjazdów od dobrego zagospodarowania hotelowo-gastronomicznego.

Zdaniem ankietowanych osób, zasadniczymi czynnikami mającymi dominujący wpływ na wyjazdy poza miasto w dni wolne od pracy są: chęć wypoczyniania w naturalnych warunkach środowiska — 40% oraz walory turystyczno-krajoznawcze — 17%, dobry dojazd — 16% i odległość od miasta — 14%. Nie znalazły u respondentów uznania takie czynniki, jak: chęć poznania czegoś nowego — 4%, zagospodarowanie rekreacyjno-turystyczne — 4% oraz zabytki kultury — 7% (tabela 9).

Tabela 8. Motywacje wyjazdów poza miasto (%)

Rodzaj motywacji	Dorośli n = 126	Młodzież n = 36	Razem n = 162
Rodzinne	36	60	43
Zdrowotne	19	4	15
Zmiana miejsca otoczenia	14	4	13
Chęć poznania nowych terenów	9	8	9
Atrakcyjność terenów	11	—	8
Posiadanie tzw. drugiego domu	5	8	6
Korzystna komunikacja	3	—	3
Zagospodarowanie hotelowo-gastronomiczne	1	—	1
Inne	2	12	5

Tabela 9. Czynniki decydujące o wyjeździe poza miasto w dni wolne od pracy (%)

Czynniki motywacyjne	Dorośli n = 126	Młodzież n = 36	Razem n = 162
Chęć wypoczyniania w naturalnych warunkach środowiska	38	48	40
Walory turystyczno-krajoznawcze	15	28	17
Dobry dojazd	17	9	16
Odległość od centrum miasta	12	19	14
Zabytki kultury	9	—	7
Chęć poznania czegoś nowego	5	5	4
Zagospodarowanie rekreacyjno-turystyczne	4	5	4

Wyjazdy poza miasto w dni wolne od pracy większość badanych mieszkańców Krakowa organizuje z własnej inicjatywy — 56% lub przy częściowej pomocy rodziny — 25%. Podkreśla się przy tym zupełny brak inicjatywy i pomocy ze strony szkół, uczelni i innych organizacji.

Dla około 25% respondentów przygotowanie oraz cały etap realizacyjny wyprawy poza miasto nie stanowią większego problemu. Zdecydowana większość mimo wszystko napotyka w tym względzie na wiele trudności, wśród których najczęściej wymieniają:

- brak pieniędzy,
- duży nawał pracy w domu,
- złe zaopatrzenie,
- małe dzieci,
- brak własnego środka lokomocji,
- brak dobrych połączeń z atrakcyjnymi miejscowościami,
- niewystarczające zagospodarowanie niektórych ośrodków rekreacyjnych (brak małej gastronomii np. Bagry, Kryspinów),

- słabe zaplecze turystyczne okolic Krakowa,
- niedostateczna pomoc ze strony zakładów pracy,
- niewystarczająca baza ośrodków wypoczynkowych,
- praca w ruchu czterobrygadowym.

Respondenci pytani o własne propozycje w zakresie poprawy warunków wypoczynku wskazywali na konieczność zmniejszenia wykazanych uciążliwości. Ich zdaniem — zasadniczy wpływ na poprawę tej sytuacji będzie miało stworzenie warunków eliminujących uciążliwości dnia powszedniego, a przede wszystkim urzeczywistnienie się nadziei na poprawę warunków życia. Wskazywano również na potrzebę właściwego zagospodarowania i wykorzystania istniejących w pobliżu Krakowa zbiorników wodnych (Przylasek Rusiecki, Bagry, Kryspinów). Respondenci widzą duże możliwości usprawnienia wypoczynku po pracy w swoich zakładach pracy, które — ich zdaniem — powinny wykazywać więcej inicjatywy zarówno w sprawach organizacyjnych, jak i w większym stopniu udostępniać własne środki transportowe dla wyjazdów poza miasto.

Przedstawione wyniki badań, oparte na stosunkowo niewielkim materiale ankietowym, nie w pełni dają podstawy do formułowania wielu wniosków ogólnych, tym niemniej wskazują na oczywiste i wyraźne społeczno-ekonomiczne uwarunkowania zasobu czasu wolnego i sposobu jego spędzania. Jedną z cech współczesnej cywilizacji w krajach rozwiniętych gospodarczo jest m. in. szybkie tempo rozwoju potrzeb rekreacyjnych społeczeństwa. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w podniesieniu stopy życiowej, wzroście ilości czasu wolnego, zamieszkiwaniu coraz większej liczby ludzi w miastach oraz w chęci zmiany trybu życia i środowiska [6, 13].

W Polsce badania zasobów czasu wolnego — realizowanego na początku lat siedemdziesiątych — wykazały, że w normalnym dniu pracy 80% kobiet czynnych zawodowo dysponuje czasem wolnym nie przekraczającym 2,5 godziny, a mężczyźni pracujący zawodowo w 95% dysponowali tym czasem w wymiarze ok. 3,5 godziny dziennie [10, 16]. Inni autorzy podają, że około 75% badanych przez nich osób dysponowało czasem wolnym od 2 do 3,5 godzin dziennie [4, 8, 14].

Jak wykazują wyniki badań budżetu czasu w roku 1982 (IFiS PAN) i w roku 1984 (GUS), w Polsce coraz bardziej daje się zauważyć zmniejszanie się ilości czasu wolnego na rzecz wzrostu ilości czasu przeznaczanego na wykonywanie obowiązków domowych. Ma to prawdopodobnie związek z brakami w zaopatrzeniu rynku, przesadną biurokracją w urzędach itp. Coraz wyraźniej zaznacza się i nasila podział obowiązków na kobiece i męskie, i w tym kontekście okazuje się, że kobieta ma średnio dziennie o 80 minut czasu wolnego mniej niż mężczyzna, a kobieta za mężną ok. 1,5 godziny mniej niż jej mąż [6].

Z badań własnych oraz Centralnego Programu Badań Podstawowych 08.06 i 08.16 wynika, że w ostatnich latach ilość czasu wolnego uległa je-

szcze dalszemu zmniejszeniu. Prawie co trzecia dorosła osoba z badanej populacji nie korzysta lub korzysta sporadycznie z wypoczynku sobotnio-niedzielnego, przeznaczając ten czas zwykle na prace domowe, zakupy, ewentualnie dodatkowe zatrudnienie. Ludziom coraz bardziej zaczyna brakować zarówno czasu, jak i pieniędzy. Na podstawie badań GUS (tabela 10) w latach 1980—1985 obserwuje się zmniejszenie udziału wydatków na potrzeby kulturalno-rekreacyjne w funduszu socjalnym przedsiębiorstw państwowych na rzecz zwiększających się w analogicznym okresie wydatków z dochodów osobistych (tabela 11).

Wypoczynek po pracy zależy od wielu czynników zarówno obiektywnych (np. pogoda), jak i subiektywnych (obowiązki rodzinne, możliwości finansowe itp.). W warunkach obecnie istniejącej rzeczywistości maleje rola dłuższego wypoczynku urlopowego i weekendowego na korzyść krótkotrwałego wypoczynku w ciągu dnia. Ze względów finansowych rośnie znaczenie form wypoczynku nie wymagających wydatków (oglądanie te-

Tabela 10. Wydatki z dochodów osobistych na kulturę i rekreację w Polsce (% ogólnych wydatków)

Wyszczególnienie wydatków	1980	1985
Potrzeby kulturalne		
— książki, prasa itp.	0,8	1,1
— dobra trwałej konsumpcji (np. TV)	1,6	2,2
— usługi kulturalne	0,7	0,7
Potrzeby na sport i turystykę		
— wyposażenie sportowe i rekreacyjne	0,3	0,2
— turystyka i urlopy	0,8	0,9
Razem wydatki na czas wolny	3,5	4,4

Źródło: Rocznik Statystyczny z 1986 r., GUS, Warszawa 1987, s. 138, 140.

Tabela 11. Udział wydatków na potrzeby kulturalno-rekreacyjne w funduszu socjalnym przedsiębiorstw państwowych w Polsce (w %)

Wyszczególnienie wydatków	1980	1985
1. Wczasy pracownicze	46	42,8
2. Wypoczynek świąteczny i turystyka	4,6	3,5
3. Wypoczynek dzieci i młodzieży	19,5	17,7
4. Działalność kulturalna	4,6	4,3
5. Działalność sportowa	3,3	3,6
Razem wypoczynek i kultura	78,0	71,9

Źródło: Rocznik Statystyczny, GUS, 1986, s. 126—127.

lewizji, praca na działce, kontakty towarzyskie, spacery). Utrudniony dostęp do wielu form wypoczynku i w konsekwencji jego niższa atrakcyjność wyrażają się też rosnącym udziałem odpoczynku biernego, a zajęcia sportowo-rekreacyjne zajmują jedno z ostatnich miejsc wśród form wykorzystania czasu wolnego [6, 10].

Nie bez znaczenia dla organizacji wypoczynku pozostają też warunki środowiska naturalnego, w którym zamierza się wypoczywać. Jak podaje A. Woźniak [18] — coraz częściej zaobserwować można rosnącą tendencję do wyjazdów indywidualnych. Jego zdaniem jest to spowodowane tym, że wypoczynek indywidualny, czyli ucieczka w samotność, jest pierwszą instynktowną reakcją człowieka na trudy życia wielkomiejskiego i anormalności stosunków międzyludzkich.

Kraków — prawie milionowa aglomeracja, gdzie tak bardzo widoczne są wpływy zagrożeń ekologicznych — ma, zdaniem respondentów, niewystarczającą liczbę terenów i obiektów o charakterze rekreacyjno-wypoczynkowym. Z terenów miejskich spełniających na co dzień tę funkcję wymienia się Planty, Błonia oraz jezioro na Bagrach. W poszukiwaniu dogodnych warunków do wypoczynku znaczna część mieszkańców Krakowa wyjeżdża poza miasto, najczęściej nie dalej niż na odległość do 100 km. Tę tendencję zauważyli również i inni autorzy [8, 10, 15, 19].

Największą popularnością cieszą się miejscowości położone w pobliżu wody lub przy lesie (Kryspinów, Zarabie, Puszcza Niepołomska). Wyjazdy poza miasto motywowane są najczęściej potrzebą odwiedzenia rodziny lub znajomych, a w mniejszym stopniu związane są z pobytem w ośrodkach rekreacyjnych, czy własnych domkach letniskowych. Wysoką wartość życia rodzinnego w ogólnym systemie wartości naszego społeczeństwa potwierdzają również inne badania [9, 10, 17]. W mniejszym stopniu wskazuje się przy tym na takie motywy wyjazdów, jak względy zdrowotne oraz chęć zmiany miejsca otoczenia [5, 10, 11, 12].

Jak można przypuszczać, nieprzypadkowe jest zjawisko, że człowiek przy każdej nadarzającej się okazji ucieka do natury, gdyż kontakt z przyrodą daje możliwość zapomnienia o kłopotach dnia powszedniego. Dlatego środowisko przyrodnicze stanowi dzisiaj podstawowy warunek, który decyduje o efektywności wypoczynku człowieka w różnych jego sferach czasu wolnego [1, 3, 7].

Jak wskazują respondenci — zagospodarowanie hotelowo-gastronomiczne nie ma zdecydowanego wpływu na wyjazdy poza miasto, co — być może — związane jest z ograniczeniem wydatków finansowych na wyjazd [6, 15].

Mimo wielu instytucji, które z samego założenia powinny propagować i pomagać w realizacji programu wypoczynku, żadna z nich — zdaniem badanych — nie spełnia w stopniu zadowalającym tej funkcji. Zdecydowana większość respondentów stwierdziła, że organizuje wyjazdy poza

miasto w dni wolne od pracy tylko dzięki własnej inicjatywie i pomocy najbliższej rodziny. Szczególnie mało w tym względzie można liczyć na pomoc ze strony organizacji młodzieżowych, szkół, uczelni i zakładów pracy. Powszechnie daje się jeszcze zauważyć stare schematy myślowe, według których zakład pracy zamiast prowadzić działalność statutową (np. usługowo-produkcyjną), winien zajmować się zabezpieczeniem socjalno-bytowym pracowników. Obecnie fundusz socjalny przedsiębiorstw stał się — zgodnie ze swoją nazwą — źródłem pomocy w sprawach socjalnych, a nie sposobem finansowania wypoczynku.

Respondenci pytani o trudności związane z organizacją wypoczynku po pracy — na pierwszym miejscu wymieniali uciążliwości dnia powszedniego (złe zaopatrzenie, kolejki). Opinię tę potwierdzają na podstawie własnych badań D. Nałęcka [11] i A. Mazurkiewicz [10] podkreślając jednocześnie, że coraz bardziej uwidaczniają się także trudności finansowe, zmuszające do świadomej rezygnacji z czasu wolnego i wypoczynku na rzecz podejmowania dodatkowego zatrudnienia. Na tym tle dość optymistycznie rysuje się fakt, że około 30% ankietowanych nie zraża się tymi trudnościami i z własnej wewnętrznej potrzeby, w przeświadczeniu o wielu korzyściach zdrowotnych z tego płynących — systematycznie bierze udział w różnych formach aktywnego wypoczynku.

Wnioski

1. Analiza wyników badań potwierdza sygnalizowane wcześniej tendencje i zjawiska, które w ostatnich latach — w związku z kryzysem gospodarczym — negatywnie oddziałują na rozwój i udział różnych grup społeczno-zawodowych w zorganizowanych formach spędzania czasu wolnego.

2. Badania wskazują na mniejsze zainteresowanie zorganizowanymi formami wypoczynku i upowszechnianie się innego sposobu spędzania czasu wolnego (krótkie wyjazdy poza miasto lub do rodziny, praca w domu i na działce, spacer).

3. Głównymi czynnikami ograniczającymi aktywny udział w różnych formach spędzania czasu wolnego są: brak czasu, możliwości finansowe i brak własnego środka lokomocji.

4. Szczególnego rozważenia wymaga sugestia mieszkańców Krakowa, wskazująca na potrzebę zapewnienia lepszej komunikacji (tzw. zielonych linii) do najbardziej popularnych podkrakowskich miejscowości o uznanych walorach turystyczno-krajoznawczych (Myślenice, Dobczyce, Ciko-wice, Kryspinów).

5. W związku z określoną sytuacją społeczno-gospodarczą kraju należy w większym stopniu przystosować oferty programowe związane z organizacją i zabezpieczeniem czasu wolnego do aktualnych możliwości finansowych i potrzeb naszego społeczeństwa.

6. Należy podjąć dalsze badania w celu określenia zmian obecnych tendencji oraz potrzeb spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa na tle badań ogólnopolskich, w kontekście zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych w Polsce.

Social and economic issues that condition leisure in Cracow

The article treats of a great influence of current social and economic situation on spending free time by the inhabitants of Cracow. In the middle of 1989, about 212 people (age bracket 14 and 53) were polled in this city. The analysis of the results of the poll showed these negative phenomena that influence leisure:

- a regular decrease of free time,
- problems with supplies,
- reduction of holiday expenses,
- additional work undertaken by many people in their free time.

The author states that a greater effort should be put on organizing free time for people. The offers of rest must be adjusted to people's finances, needs and expectations.

The reflections presented in the article are very crucial for social policy. This policy has lost its existing character, and, at the same time, it has not adapted to a new marketing system in our economy.

PIŚMIENNICTWO

- [1] J. Bogucki, *Środowisko przyrodnicze jako wyznacznik doboru środków rekreacji*, AWF, Poznań 1986, Monografie nr 229.
- [2] J. Bogucki, *Podstawy metodyczne całościowego spojrzenia na środki rekreacji w przyrodzie*, w: *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju turystycznych form rekreacji*, Z Warsztatów Badawczych, Warszawa 1984.
- [3] K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979.
- [4] M. Demel, W. Humen, *Współczesne antynomie kultury fizycznej*, w: *Sesja Naukowa 25 lecia Kultury Fizycznej w Polsce*, GKKFiT, Warszawa 1970.
- [5] L. Erdmann, *Rekreacja fizyczna różnych środowisk społecznych*, Z Warsztatów Badawczych, Warszawa 1985.
- [6] B. H. Jung, *Ekonomia czasu wolnego*, PWN, Warszawa 1989.
- [7] A. Kamiński, *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Ossolineum, Warszawa 1965.
- [8] W. Kosiński, *Organizacja przestrzenna wypoczynku weekendowego*, PWN, Warszawa—Łódź 1981.
- [9] W. Lisowicz, *Społeczne wartości rekreacji fizycznej w środowisku robotników Elektrowni Kozienice*, praca doktorska, AWF, Warszawa 1981.
- [10] A. Mazurkiewicz, *Rekreacja fizyczna w programach wypoczynku świątecznego i urlopowego*, w: *Treści programowe turystyki*, AWF, Kraków 1983.
- [11] D. Nałęcka, *Rekreacja fizyczna wśród innych form wykorzystania czasu wol-*

- nego w dni wolne od pracy mieszkańców makroregionu środkowo-wschodniej Polski, AWF, Poznań 1986, Monografie nr 229.
- [12] K. Przeclawski, *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1974.
- [13] O. Rogalewski, *Podstawy gospodarki przestrzennej w turystyce*, Ruch Turystyczny, SGPiS Warszawa, 1972, Monografie nr 13.
- [14] M. Strzeszewski, *Wypoczynek wakacyjny mieszkańców miast*, Ośrodek Badań Opinii Publicznej i Studiów Programowych, Warszawa 1978.
- [15] B. Walas, *Spoleczno-ekonomiczne czynniki uczestnictwa środowiska robotniczego w turystycznych formach rekreacji na przykładzie Huty im. Lenina w Krakowie*, w: Wyznaczniki i bariery uczestnictwa w turystycznych formach rekreacji, Warszawa 1988.
- [16] E. Wnuk-Lipiński, *Praca i wypoczynek w budżecie czasu*, Ossolineum, Wrocław 1972.
- [17] T. Wolańska, *Wychowanie do rekreacji w optymalizacji systemu kultury fizycznej*, w: Materiały V Konferencji Naukowej — Czas wolny i rekreacja różnych środowisk społecznych, AWF, Poznań 1986, Monografie nr 229.
- [18] A. Woźniak, *Kulturotwórcza rola turystyki*, w: Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju turystycznych form rekreacji, Z Warsztatów Badawczych, Warszawa 1984.
- [19] S. Wykrętowicz, *Spoleczno-ekonomiczne czynniki uczestnictwa różnych grup społeczno-zawodowych w turystycznych formach rekreacji*, w: Wyznaczniki i bariery uczestnictwa w turystycznych formach rekreacji, Z Warsztatów Badawczych, Warszawa 1988.

RACHUNEK PROGÓW RENTOWNOŚCI W GOSPODARCE TURYSTYCZNEJ

ANDRZEJ JAKLIK, BRONISŁAW MICHERDA *

1. *Walory decyzyjne rachunkowości zarządczej*

Rynkowa orientacja gospodarki implikuje konieczność konsekwentnego oparcia działalności gospodarczej firm na regułach samofinansowania, a zatem pokrywania kosztów działalności uzyskiwanymi dochodami pod groźbą bankructwa i eliminacji z rynku. Mechanizm rynkowy bowiem, poprzez automatyzm konsekwencji ekonomicznych, kształtuje mikroekonomiczną racjonalność gospodarczą. Twarde zewnętrzne warunki funkcjonowania firm, kreowane przez mechanizm rynkowy, nie chronią bowiem tych firm, które nie wykazują takiego poziomu krótkookresowej efektywności ekonomicznej, który zapewniałby funkcjonowanie w długich okresach [2, s. 3/4]. Przymus ekonomiczny, wynikający z mechanizmu rynkowego, przywraca właściwą rangę problematyce autentycznego gospodarowania, u podstaw którego leży rachunek mikroekonomiczny oparty na kryterium maksymalizacji krótkookresowego zysku wmontowanego w wiązkę celów podmiotów gospodarczych. Nie jest to możliwe bez podmiotowości gospodarczej firm, albowiem „...nie znaleziono dotąd lepszego systemu wymuszania efektywności gospodarowania niż mechanizm rynkowy i działalność na własny rachunek” [17, s. 11]. Właśnie ten podmiotowy, własny rachunek to system rachunkowości. Uwarunkowanie powodzenia działalności gospodarczej przez prawidłowy, kompletny i wieloaspektowy system rachunkowości sprawia, iż jest on określany jako „język biznesu” (language of business). [por. 12, s. 3—6].

W literaturze i praktyce krajów o rozwiniętej gospodarce rynkowej przyjęto pragmatyczną konwencję podziału systemu rachunkowości w układzie funkcjonalnym, prowadzącą do wyróżnienia rachunkowości finansowej (financial accounting) i rachunkowości zarządczej — menedżerskiej (management accounting). Wskazany podział wyznacza podstawowe funkcje dla obu wyodrębnionych członów. W przypadku rachunko-

* Instytut Rachunkowości, Akademia Ekonomiczna, Kraków, ul. Rakowicka 27.

wości finansowej są to przede wszystkim sprawozdawcze, atestacyjne funkcje konstatające, natomiast przy rachunkowości menadżerskiej — głównie aktywne, regulacyjne, decyzyjne funkcje instrumentalne¹. Ten konwencjonalny podział zdeterminowany jest podwójną rolą rachunkowości:

— jako źródło rzetelnych informacji retrospektywnych, umożliwiających rozliczenie i ocenę każdej jednostki wewnętrznej firmy oraz zabezpieczenie potrzeb informacyjnych otoczenia,

— jako źródło informacji prospektywnych, pozwalających na racjonalne kształtowanie zachowań menadżerskich zabezpieczających powodzenie na rynku i pomnażanie kapitału firmy [por. 15, s. 204].

Prospektywna orientacja rachunkowości zarządczej stawia w centrum uwagi wspomaganie kierownictwa firmy w zakresie podejmowania decyzji o różnym horyzoncie czasowym. Jej zakres jest zatem rozległy i musi dotyczyć wszystkich sfer funkcjonowania firmy. Z punktu widzenia horyzontu czasowego wyróżnia się zagadnienia objęte decyzjami długookresowymi (inwestowanie kapitałów) oraz zagadnienia stanowiące przedmiot decyzji krótkookresowych [por. 10, s. 22/23]. Jednym z kluczowych zagadnień w zakresie decyzji krótkookresowych jest analiza CVP (Cost-Volume-Profit), polegająca na badaniu związków między kosztami, rozmiarami działalności i zyskiem, określana w Polsce mianem rachunku progów rentowności (punktów krytycznych). Walory tego rachunku polegają przede wszystkim na uniwersalności zastosowań rozumianej w sensie podmiotowym i przedmiotowym. Funkcjonowanie firm turystycznych o szerokim zakresie przedmiotowym ich działalności gospodarczej w „twardych” warunkach gospodarki rynkowej implikuje potrzebę zwrócenia uwagi na możliwości decyzyjnych zastosowań tych koncepcji w gospodarce turystycznej.

2. Główne sfery decyzyjne firmy turystycznej

Podstawą działalności gospodarczej zlokalizowanej w podmiocie (firmie) jest kapitał (fundusz). W tym sensie firmę traktować można jako formę organizacyjną kapitału zaangażowanego w działalność gospodarczą. Podejście takie jest szczególnie istotne w okresie przekształceń własnościowych w naszej gospodarce. Status organizacyjno-prawny firmy wynika z pochodzenia jej kapitałów (spółka cywilna, spółka akcyjna, joint ventures, spółdzielnia, przedsiębiorstwo państwowe). W warunkach gospodarki rynkowej firma jest samodzielnym podmiotem, którego funkcjonowanie i rozwój zdeterminowane są przebiegiem i rezultatami jej dzia-

¹ Porównawczą egzemplifikację obu wyróżnionych członków systemu rachunkowości zawarto w opracowaniach [2, 8].

łałości. Przebieg działalności gospodarczej odzwierciedlany jest przez sprzężenie zasobów majątkowych (form lokaty kapitałów) z wynikami działalności poprzez procesy gospodarcze. Osiąganie wyników warunkuje pomnażanie kapitału i rozwój firmy, a tym samym umożliwia bezpośrednią realizację jej celów. Wyniki działalności spełniają zatem rolę szczególną. Występują one w postaci rzeczowej (produkty i usługi), finansowej (wynik finansowy) i jako wyniki społeczne. Te ostatnie reprezentują skutki działalności gospodarczej w otoczeniu firmy. W szczególności dotyczy to problematyki ekologicznej, aktywizacji gospodarczej regionów i sfery zachowań ludzkich. Wyniki te są ściśle ze sobą powiązane i uwarunkowane. Trzeba jednak tutaj zwrócić uwagę na dwa momenty, tj. na względną autonomię wyników społecznych i na uwarunkowanie wyników finansowych przez regulacyjne oddziaływanie mechanizmu rynkowego. Firma jest bowiem połączona ze źródłami finansowania poprzez rynkowe strumienie podaży i popytu.

Rynkowe uzależnienie firmy, identyfikacja działalności gospodarczej zorientowanej na reprodukcję kapitału i rozwój firmy oraz specyfika działalności gospodarczej w turystyce pozwalają na wskazanie na główne sfery decyzyjne firmy turystycznej. Krótkookresowe decyzje firmy turystycznej dotyczą dwóch podstawowych sfer działalności gospodarczej:

— sprzedaży usług transportowych, hotelarskich, gastronomicznych i rekreacyjnych,

— działalności produkcyjnej (przetwórstwo gastronomiczne, piekarnictwo i ciastkarstwo, wytwarzanie napojów chłodzących i wyrobów garmażeryjnych itp.) [3, s. 23].

Menedżerskie zachowania decyzyjne firm turystycznych w krótkich okresach muszą być zorientowane na takie sterowanie wskazanymi przejawami ich działalności gospodarczej, by mogły być one zyskowe. Wymaga to oparcia tych decyzji na rachunkach optymalizacyjnych, wykorzystujących starannie dobrane parametry (ceny, koszty, utracone korzyści, rozmiary świadczeń, struktura asortymentowa, struktura majątku, struktura kapitału itp.). Zagadnienia te stanowią właśnie przedmiot zainteresowania rachunkowości zarządczej.

3. Istota i zastosowanie rachunku prognozy rentowności

Walory decyzyjne rachunku prognozy rentowności sprawiły, że problematyka ta została szeroko spopularyzowana w literaturze krajów o rozwiniętej gospodarce rynkowej [16, 4, 11, 13]. Zagadnienia te coraz częściej pojawiają się również w literaturze polskiej z zakresu rachunkowości [7, 5, 10], a metodologia tego rachunku jest zalecana do oceny przemysłowych projektów inwestycyjnych (feasibility study) [14]. Uniwersalność tej analizy sprawia, że może ona z powodzeniem być wykorzystana

jako podstawowy rachunek optymalizacyjny w gospodarce turystycznej.

Krótkookresowe decyzje optymalizacyjne dotyczą wyboru kierunków i metod działania, czyli konstrukcji programu działalności. Ideą przewodnią tego programu jest optymalne ukształtowanie relacji pomiędzy kosztami, wielkością sprzedaży i zyskiem, z punktu widzenia maksymalizacji korzyści finansowych, z uwzględnieniem brzegowych warunków ograniczających. Tak zbudowany program działania pociąga za sobą potrzebę odpowiedniego projektowania kosztów działalności. Podstawowym kryterium efektywności gospodarowania w długich okresach jest minimalizacja kosztów na jednostkę produktu i usługi, i dlatego w tych decyzjach wykorzystuje się pełne koszty jednostkowe. Natomiast przy decyzjach kształtujących krótkookresową efektywność gospodarczą podstawowe znaczenie mają parametry kosztowe wynikające z kalkulacji kosztów niepełnych (zmiennych), czyli globalne koszty stałe oraz jednostkowe koszty zmienne. W związku z tym rachunek progów rentowności ściśle koresponduje z modelem rachunku kosztów zmiennych, eksponującym zróżnicowanie kosztów w zależności od sposobu ich reagowania na zmiany wielkości świadczeń (produkcji, sprzedaży), co prowadzi do wyróżnienia kosztów stałych i kosztów zmiennych.

Technika decyzyjna oparta na rachunku progów rentowności polega na poszukiwaniu wielkości progowej, stanowiącej podstawowy parametr decydujący o rentowności projektowanego przedsięwzięcia. Chodzi tu więc o wyznaczenie wielkości granicznej (marginalnej, krańcowej) parametrów określonego przedsięwzięcia (wielkość świadczeń, poziom zysku, poziom kosztów, cena), zapewniających jego rentowność. Sens tego rachunku tkwi zatem w odpowiedzi na pytania jak oddziałują z m i a n y wielkości sprzedaży, kosztów i cen na zysk, i przy jakich relacjach tych wielkości zachodzi niebezpieczeństwo deficytu. Identyfikacja tych zależności pozwala na obliczenie tzw. progu rentowności (zwanego również punktem krytycznym, punktem martwym lub punktem pokrycia kosztów) [por. 9, s. 182 - 184]. Pozwala to na podejmowanie decyzji w zakresie:

- 1) wielkości świadczeń gwarantującej nieponoszenie strat,
- 2) wielkości sprzedaży gwarantującej osiągnięcie zamierzonego zysku,
- 3) celowości ponoszenia dodatkowych kosztów z punktu widzenia osiągnięcia zamierzonego zysku,
- 4) zmian cen przy założeniu osiągania zamierzonego zysku,
- 5) doboru optymalnego wariantu struktury świadczeń,
- 6) źródeł zaopatrzenia w określone dobra lub usługi.

Analityczne rozwinięcie modelu rachunku progu rentowności opiera się na następujących danych wyjściowych:

- cena jednostki świadczeń (p),
- koszty zmienne na jednostkę świadczenia (c_v),
- koszty stałe całego przedsięwzięcia lub przy rachunku sumarycznym koszty stałe firmy w skali roku (C_c),

- koszty całkowite (C_t),
- wielkość sprzedaży świadczeń w okresie przyjętym do rachunku (V),
- wartość majątku trwałego i obrotowego zaangażowanego w dane przedsięwzięcie lub firmę (A),
- dochody ze sprzedaży (S),
- zysk (lub strata) (E),
- rentowność (R).

W ogólnym sformułowaniu zależności między wymienionymi parametrami można przedstawić następująco [5, s. 154/155; por. też 16, s. 723/724]:

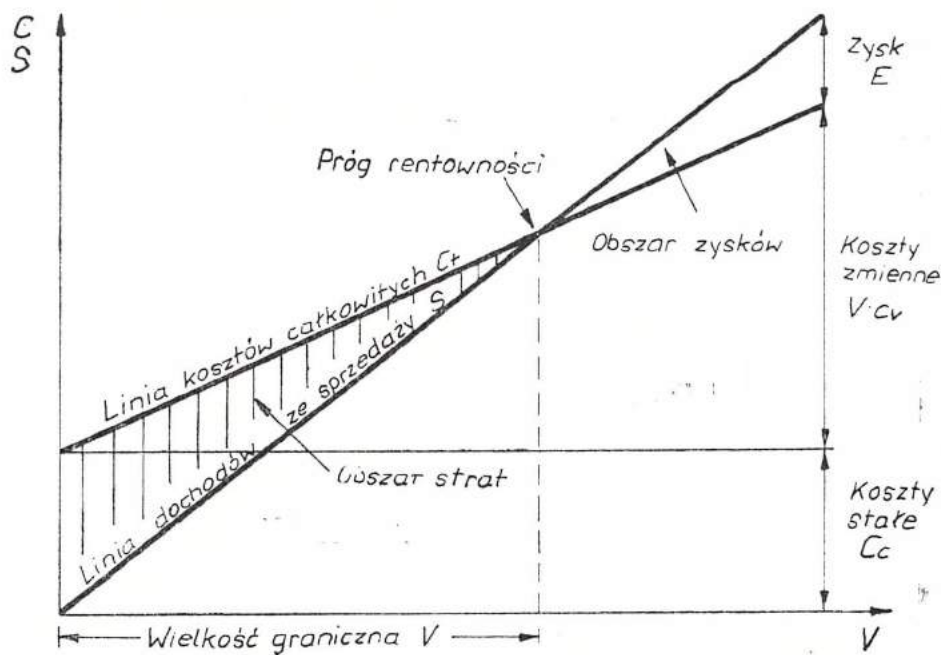
$$S = V \times p,$$

$$C_t = V \times c_v + C_c,$$

$$E = S - C_t = V \times p - V \times c_v - C_c = V(p - c_v) - C_c,$$

$$R = \frac{S - C_t}{A} \times 100 = \frac{V \times p - V \times c_v - C_c}{A} \times 100 = \frac{V(p - c_v) - C_c}{A} \times 100.$$

Zależności te pozwalają na ustalenie wielkości progowej, która musi być przekroczona, aby przedsięwzięcie mogło być rentowne. Graficzną ilustrację tych zależności przedstawiono na rycinie 1.

Ryc. 1. Graficzna ilustracja progu rentowności

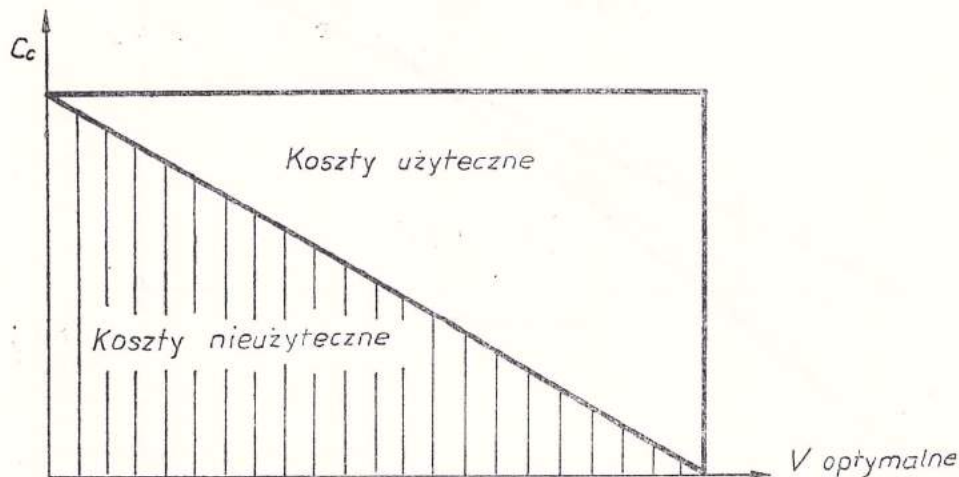
Analityczne rozwinięcie powyższego problemu polega na poszukiwaniu takiej wielkości granicznej sprzedaży świadczeń, przy której: $S = Ct$, a zatem $V \times p = V \times c_v + Cc$ oraz $V \times p - V \times c_v = Cc$ i stąd

$$V = \frac{Cc}{p - c_v}.$$

Do analogicznego wyniku dochodzimy zakładając, iż w punkcie krytycznym zysk równa się zeru, a więc: $V(p - c_v) - Cc = 0$, a zatem:

$$V = \frac{Cc}{p - c_v}.$$

Korzyści ujawnione przez obliczenie progu rentowności wynikają ze swoistych właściwości kosztów objętych tym rachunkiem. Zjawisko to określa się mianem zmienności (elastyczności) kosztów. Szczególnie chodzi tu o koszty stałe, które w krótkim okresie w ujęciu globalnym nie reagują na zmiany wielkości świadczeń, ale przy ich odniesieniu do świadczeń charakteryzują się zmiennością regresywną, czyli ich wielkość na jednostkę świadczenia maleje proporcjonalnie do wzrostu wielkości tych świadczeń. Stąd też zasługują one na szczególną uwagę poprzez pogłębioną charakterystykę i systematykę. W kontekście rachunku progu rentowności szczególne znaczenie ma podział kosztów stałych na koszty użyteczne, czyli absorbowane przez świadczenia i koszty nieużyteczne (bezczynności, puste, nieabsorbowane). Pełne zaangażowanie potencjału w realizację świadczeń oznacza całkowite wykorzystanie kosztów stałych, czyli ich użyteczność. Każda rezygnacja z wykorzystania potencjału kreuje koszty beczynności i negatywnie oddziałuje na możliwości tworzenia zysku, bądź też podnosi cenę świadczeń. Sytuację tę ilustruje rycina 2.

Ryc. 2. Podział kosztów stałych na użyteczne i nieużyteczne [7, s. 48]

Należy jednak zauważyć, że część kosztów nieużytecznych ma czasem charakter uzasadniony. Niekiedy wynika to z decyzji o uznaniu nie wykorzystanych możliwości kreowania świadczeń za rezerwowe lub nadwyżkowe.

Rachunek prognozy rentowności wyznacza rozmiary świadczeń rozpatrywane w różnych sytuacjach decyzyjnych. Wielkość ta może być wyrażona zarówno w miernikach ilościowych, jak i wartościowych. Biorąc pod uwagę typowe problemy decyzyjne, wyróżnić można następujące punkty krytyczne [por. 10]:

- 1) punkt krytyczny wielkości świadczeń (produkcji, sprzedaży) (V_s),
- 2) punkt krytyczny zysku (V_e),
- 3) punkt krytyczny kosztów (V_c),
- 4) punkt krytyczny ceny (V_p).

Punkt krytyczny wielkości świadczeń oraz punkt krytyczny zysku mogą być ustalone dla określonego świadczenia, grupy asortymentowej świadczeń, przedsięwzięcia gospodarczego, całej firmy lub dla wyodrębnionego jej obiektu (rodzaju działalności).

Punkt krytyczny wielkości świadczeń określa jaką wielkość świadczeń objętych określonym przedsięwzięciem należy sprzedać, aby nie ponieść straty.

$$V_s = \frac{Cc}{p - c_v} \quad (1)$$

Punkt krytyczny zysku polega na obliczeniu takiej wielkości sprzedaży świadczeń, która zapewni osiągnięcie założonego poziomu zysku.

$$V_e = \frac{Cc + E}{p - c_v} \quad (2)$$

Zastosowanie punktu krytycznego kosztów dotyczy takich sytuacji, w których przy różnych wariantach działania — w zależności od rozmiarów świadczeń — różnie kształtuje się ich rentowność. Chodzi zatem o obliczenie takiej wielkości sprzedaży świadczeń, przy której następuje przesunięcie rentowności z jednego wariantu na drugi. Celem tego rachunku, przeprowadzanego dla każdego wariantu decyzyjnego (A i B), jest optymalizacja wielkości sprzedaży świadczeń z punktu widzenia maksymalizacji korzyści.

$$V_c = \frac{CcA - CcB}{c_vB - c_vA} \quad (3)$$

Punkt krytyczny ceny to hipotetyczna jej wielkość (p'), która zapewnia pożądany poziom zysku przy stałych innych elementach ją kształtujących. Rachunek prognozy rentowności ceny informuje zatem o możliwościach obniżania cen w konkretnych warunkach bez zmiany poziomu zysku.

$$V_p = \frac{Cc + E}{p' - c_v} \quad (4)$$

Przedstawione wyżej warianty rachunku progów rentowności nie wyczerpują zakresu tej problematyki. Dokonano tutaj jedynie egemplifikacji tych podstawowych wariantów tego rachunku, które mogą być z powodzeniem wykorzystywane do podejmowania decyzji w gospodarce turystycznej.

4. Przykłady wykorzystania rachunku progów rentowności w gospodarce turystycznej

Krótkookresowe decyzje firm turystycznych zorientowane są przede wszystkim na optymalizację wielkości i sprzedaży usług przy określonych parametrach dotyczących zdolności kreowania świadczeń i kosztów z tym związanych. Pochodną tego problemu decyzyjnego jest optymalizacja zysku z punktu widzenia cen, kosztów i wielkości sprzedaży. Problemy te ilustruje przykład 1.

Przykład 1

Firma turystyczna organizuje wycieczki autobusowe na bazie dzierżawionego taboru. Autobus dysponuje 50 miejscami turystycznymi. Koszty stałe wycieczki obejmują:

— czynsz dzierżawny	zł 1 200 000,—
— ubezpieczenie	zł 120 000,—
— koszty osobowe	zł 600 000,—
— inne	zł 80 000,—
	razem zł 2 000 000,—

Koszty zmienne na miejsce turystyczne (nocleg) skalkulowano na zł 100 000,— Cena wycieczki nie może przekroczyć zł 200 000,— z uwagi na konkurencyjne propozycje.

Ustalić:

- potencjalną wielkość zysku, zakładając sprzedaż wszystkich miejsc w autobusie,
- ile miejsc należy sprzedać, aby nie ponieść straty,
- ile wyniesie zysk przy wykorzystaniu autobusu w 70%,
- ile miejsc należy sprzedać, aby osiągnąć zysk w kwocie zł 2 000 000,—

Dla uzyskania odpowiedzi na pytanie o potencjalną wielkość zysku przy sprzedaży wszystkich miejsc wycieczkowych rachunek przedstawia się następująco:

Wielkość sprzedaży	50 miejsc turystycznych
Dochody ze sprzedaży ($50 \times 200\,000,—$)	zł 10 000 000,—
— Koszty zmienne ($50 \times 100\,000,—$)	zł 5 000 000,—
Marża brutto	zł 5 000 000,—
— Koszty stałe	zł 2 000 000,—
Zysk	zł 3 000 000,—

Obliczona kwota zysku jest wielkością graniczną. Każde zatem mniejsze wykorzystanie miejsc w autobusie prowadzić będzie do zmniejszenia zysku. W związku z tym należy postawić pytanie o dolną granicę wykorzystania miejsc w autobusie, tak aby nie ponieść straty. Liczba ta będzie progiem rentowności dla rozpatrywanego problemu. Obliczyć ją można na podstawie algorytmu progu rentowności wielkości świadczeń. A więc:

$$V_s = \frac{2\,000\,000,-}{200\,000,- - 100\,000,-} = 20 \text{ miejsc.}$$

Sprzedaż 20 miejsc wycieczkowych stanowi krytyczny punkt wielkości świadczeń. Każde zwiększenie liczby sprzedanych miejsc wprowadza przedsięwzięcie wycieczkowe w obszar zysków. Przy kalkulacji kosztów i ceny wycieczki nie można jednak posługiwać się skrajnymi parametrami jak krytyczny punkt sprzedaży czy też pełne wykorzystanie miejsc. Stąd też zasadne jest pytanie o wielkość zysku przy przeciętnym 70% wykorzystaniu miejsc wycieczkowych. Rachunek w tym przypadku przedstawia się następująco:

Wielkość sprzedaży — 70% z 50 miejsc wycieczkowych = 35 miejsc,	
Dochody ze sprzedaży (35 × 200 000,—)	zł 7 000 000,—
— Koszty zmienne (35 × 100 000,—)	zł 3 500 000,—
Marża brutto	zł 3 500 000,—
— Koszty stałe	zł 2 000 000,—
Zysk	zł 1 500 000,—

W pewnych sytuacjach, dla powodzenia i opłacalności projektowanego przedsięwzięcia; należy z góry założyć realizację określonej kwoty zysku. Może to być np. podyktowane wymogami fiskalnymi bądź koniecznością zapewnienia odpowiedniej rentowności kapitału. Ustalenie to opiera się na algorytmie progu rentowności zysku. Tak więc dla osiągnięcia zysku w kwocie zł 2 000 000,—

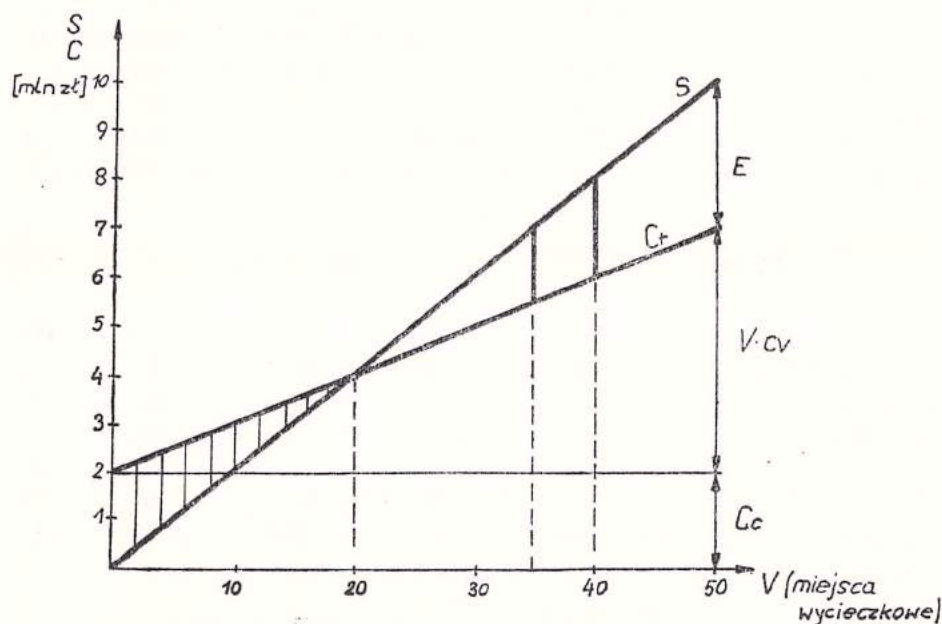
$$V_e = \frac{2\,000\,000,- + 2\,000\,000,-}{200\,000,- - 100\,000,-} = 40 \text{ miejsc.}$$

Przedstawione sytuacje decyzyjne można zilustrować graficznie (rycina 3).

Przykładem wykorzystania rachunku progu rentowności kosztów mogą być decyzje w sprawie wyboru wariantu produkcyjnego (technologii), co można odnieść np. do produkcji napojów chłodzących. Ilustruje to przykład 2.

Przykład 2

Zakład gastronomiczny firmy hotelarskiej zamierza produkować określony rodzaj napojów chłodzących, co jest możliwe dwiema metodami A i B. Metoda A opiera się na agregacie półautomatycznym, którego ro-

Ryc. 3. Próg rentowności sprzedaży miejsc wycieczkowych

czny czynsz dzierżawny wynosi zł 10 000 000,— i należy ponieść koszty montażu w wysokości zł 2 000 000,—. Metoda B wymaga dzierżawy automatu. Roczny czynsz dzierżawny wyniesie wówczas zł 33 000 000,—, a koszty montażu zł 3 000 000,—. Wymaga ona jednak mniejszego nakładu pracy żywej, związanego z jego eksploatacją i obsługą. Cena jednego opakowania napoju chłodzącego wynosi zł 5000,—. Koszty zmienne na jednostkę produktu, obejmujące koszty materiałowe i osobowe, wynoszą odpowiednio zł 3500,— i 2000,—.

Symulacyjny rachunek zysku przy produkcji 13 000 sztuk opakowań wskazuje, iż korzystniejsza jest metoda A, ponieważ:

	Metoda A	Metoda B
Dochody	zł 65 000 000,—	65 000 000,—
— Koszty zmienne	zł 45 000 000,—	26 000 000,—
Marża brutto	zł 20 000 000,—	39 000 000,—
— Koszty stałe	zł 12 000 000,—	36 000 000,—
Zysk	zł 8 000 000,—	3 000 000,—

Rachunek zysku przy produkcji 18 000 sztuk opakowań wskazuje natomiast na przewagę metody B, gdyż:

	Metoda A	Metoda B
Dochody	zł 90 000 000,—	90 000 000,—
— Koszty zmienne	zł 63 000 000,—	36 000 000,—
Marża brutto	zł 27 000 000,—	54 000 000,—

— Koszty stałe	zł 12 000 000,—	36 000 000,—
Zysk	zł 15 000 000,—	18 000 000,—

Przedstawione warianty rachunku nie pozwolą na dokonanie wyboru jednej z metod. Zależnie bowiem od rozmiarów sprzedaży różnie kształtuje się ich zyskowność. W związku z tym należy postawić pytanie o taki rozmiar sprzedaży, przy którym następuje przesunięcie zyskowności z jednej metody na drugą. Punkt ten występuje przy takiej wielkości sprzedaży, przy której spełniona jest równość:

$$CcA + V \times c_vA = CcB + V \times c_vB.$$

Prowadzi to do rachunku progu rentowności kosztów, gdzie:

$$Vc = \frac{12\,000\,000,- - 36\,000\,000,-}{2000,- - 3500,-} = 16\,000 \text{ sztuk.}$$

Powyższy rachunek wskazuje, że dokonanie wyboru metody B będzie tylko wtedy korzystne, gdy wykorzystana się ją do produkcji nie mniej niż 16 000 sztuk.

Przykład 3 ilustruje zastosowanie rachunku progu rentowności zysku. Chodzi tu o podjęcie decyzji w zakresie aktywizacji sprzedaży usług hotelarskich (miejsc noclegowych) poprzez obniżenie ceny bez zmniejszenia kwoty zysku.

Przykład 3

Hotel dysponuje 135 miejscami noclegowymi. Koszty stałe utrzymania hotelu wynoszą zł 1 000 000,—, a koszt zmienny jednego miejsca hotelowego zł 30 000,—. Przy cenie zł 50 000,— próg rentowności zysku w kwocie 800 000,— zł wynosi 90 miejsc. Należy obliczyć przy jakiej liczbie sprzedanych miejsc można obniżyć cenę do 45 000,— zł, by zachować założony poziom zysku. W związku z tym punkt krytyczny ceny wynosi:

$$Vc = \frac{1\,000\,000,- + 800\,000,-}{45\,000,- - 30\,000,-} = 120 \text{ miejsc.}$$

Potwierdza to również następujący rachunek:

	90 miejsc	120 miejsc
Sprzedaż	(90 × 50 000)	(120 × 45 000)
Dochody	zł 4 500 000,—	5 400 000,—
— Koszty zmienne	(90 × 30 000)	(120 × 30 000)
	zł 2 700 000,—	3 600 000,—
Marża brutto	zł 1 800 000,—	1 800 000,—
— Koszty stałe	zł 1 000 000,—	1 000 000,—
Zysk	zł 800 000,—	800 000,—

Rachunki decyzyjne oparte na koncepcji progu rentowności wymagają odpowiedniej bazy informacyjnej. Rolę tę musi podjąć systematyczny rachunek kosztów rzeczywistych i wzorcowych, zbudowany na podstawie

rachunku kosztów zmiennych. U podstaw tego modelu leży bowiem ugrupowanie kosztów w przekroju: koszty stałe i koszty zmienne. Grupowanie kosztów w takim przekroju posiada istotne znaczenie dla ekonomiki firmy, bo odzwierciedla strukturę jej majątku. Koszty stałe, nazywane również kosztami zdolności produkcyjnych, są głównie skutkiem zaangażowanego majątku trwałego (dzierżawa, amortyzacja), koszty zmienne zaś wiąże się z majątkiem obrotowym. Współczesne zarządzanie finansowe uznaje w strukturze majątku istotny stymulator efektywności gospodarowania, wyrażający się w możliwościach substytucji obu grup majątkowych. Problem struktury majątku odzwierciedla się poprzez tzw. dźwignię operacyjną (operating leverage) [por. 1, 6], która wskazuje na oddziaływanie wykorzystania majątku na zyskowność firmy.

Break — even point analysis in tourist economy

The prospective orientation of management accounting brings into the focus assisting the management of a company with decision — making of different time range. One of the key issues as regards short — term decisions is the CVP analysis (Costs — Volume — Profit) which is also described as break — even point analysis. Decision — making based on this method consists in the searching of break — even point which constitutes a basic parameter determining profitability of the planned project. Break — even point determines the volume of performance in various economic conditions in which decisions are made. Taking into consideration typical decision — making conditions in tourist companies four break — even points have been distinguished. In the paper there has been discussed the essence of break — even point analysis and the possibility of its applications in tourist economy has been pointed out. The applications have been illustrated with actual calculations.

PISMIENICTWO

- [1] S. B. Block, G. A. Hirt, *Foundations of Financial Management*, Fourth Edition, IRWIN, Homewood 1987.
- [2] E. Burzym, *Miejsce rachunkowości zarządczej w systemie rachunkowości przedsiębiorstw*, referat opublikowany w materiałach konferencji „Rachunkowość zarządcza narzędziem podnoszenia efektywności gospodarowania”, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Kraków 1989.
- [3] *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstw turystycznych*, praca zbiorowa pod redakcją J. Altkorna, Akademia Ekonomiczna, Kraków 1980.
- [4] R. H. Garrison, *Managerial Accounting*, Fourth Edition, Business Publications, Plano 1985.
- [5] Z. Głodek, *Modelowanie i metody symulacyjne w rachunkowości*, PWE, Warszawa 1988.
- [6] B. E. Gup, *Principles of Financial Management*, Second Edition, John Wiley and Sons, New York 1987.

- [7] A. Jarugowa, *Rachunek kosztów w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, PWE, Warszawa 1986.
- [8] A. Jarugowa, *Leksykon rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, Warszawa 1990, nr 17.
- [9] A. Jarugowa, W. Malc, K. Sawicki, *Rachunek kosztów*, wydanie 2, PWE, Warszawa 1983.
- [10] D. Krzywda, *Zagadnienia rozwiązywane w praktyce rachunkowości zarządczej*, referat opublikowany w materiałach konferencji „Rachunkowość zarządcza narzędziem podnoszenia efektywności gospodarowania”, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Kraków 1989.
- [11] R. M. Lynch, R. W. Williamson, *Accounting for Management (Planning and Control)*, Third Edition, Mc Graw Hill Book Company, New York 1983.
- [12] W. B. Meigs, R. F. Meigs, *Financial Accounting, Fifth Edition*, Mc Graw Hill Book Company, New York 1970.
- [13] W. B. Meigs, R. F. Meigs, *Accounting the Basis for Business Decisions*, Sixth Edition, Mc Graw Hill Book Company, New York 1984.
- [14] *Poradnik przygotowania analizy przemysłowych projektów inwestycyjnych*, wydanie 2, Zrzeszenie Wojewódzkich Klubów Techniki i Racjonalizacji, Warszawa 1989.
- [15] J. Skowroński, *Polska rachunkowość otwiera się na świat*, „Rachunkowość”, 1990, nr 10.
- [16] N. S. Slavin, *Cost Accounting*. John Wiley and Sons, New York 1986.
- [17] W. Wilczyński, *Racjonalność mikroekonomiczna w reformie gospodarczej*, referat opublikowany w materiałach konferencji „Nowoczesna rachunkowość na rzędziem skutecznego zarządzania przedsiębiorstwem”, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Katowice — Ustroń 1986.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part outlines the various methods and tools used to collect and analyze data. This includes the use of surveys, interviews, and focus groups to gather insights from stakeholders and customers.

3. The third part details the process of identifying and addressing key challenges and opportunities. It highlights the need for a proactive approach to problem-solving and the importance of continuous improvement.

4. The fourth part discusses the role of technology in enhancing efficiency and productivity. It mentions the implementation of various software solutions and the importance of staying up-to-date with the latest technological advancements.

5. The fifth part focuses on the importance of communication and collaboration within the organization. It stresses the need for clear lines of communication and the importance of working together to achieve common goals.

6. The sixth part addresses the issue of risk management and the importance of identifying and mitigating potential risks. It mentions the use of risk assessment tools and the importance of having a contingency plan in place.

7. The seventh part discusses the importance of financial management and the need for a sound financial strategy. It mentions the importance of budgeting and the need for regular financial reviews.

8. The eighth part focuses on the importance of human resources and the need for a skilled and motivated workforce. It mentions the importance of recruitment, training, and development.

9. The ninth part discusses the importance of environmental and social responsibility. It mentions the need for a sustainable business model and the importance of being a responsible corporate citizen.

10. The tenth part concludes the document by summarizing the key findings and recommendations. It emphasizes the need for a holistic approach to business management and the importance of continuous learning and improvement.

DZIAŁALNOŚĆ SPÓŁDZIELCZOŚCI WIEJSKIEJ WOJEWÓDZTWA PRZEMYSKIEGO W ZAKRESIE PRACOWNICZEJ TURYSTYKI SOCJALNEJ

ANTONI JAROSZ *

Wstęp

Praca niniejsza jest próbą określenia rozmiarów i charakteru zjawiska społecznego jakim jest turystyka w spółdzielczości wiejskiej na terenie województwa przemyskiego. Badaniami została objęta spółdzielczość działająca w środowisku wiejskim. Okres badań dotyczy lat 1983—1989. Podstawę opracowania stanowią dane empiryczne uzyskane w poszczególnych instytucjach spółdzielczości wiejskiej oraz informacje zasięgnięte w drodze wywiadów. Zjawisko będące przedmiotem pracy jest dość złożone i ciekawe pod względem społeczno-socjologicznym i ekonomicznym. Poszczególne spółdzielnie są organizacjami samodzielnymi, pozostającymi na własnym wewnętrznym rozrachunku gospodarczym, wojewódzkie związki branżowe zaś nie są dla nich instancjami nadrzędnymi w sensie organizacyjnym i gospodarczym, lecz pełnią funkcje instruktażowe i kontrolne.

Województwo przemyskie obejmuje obszar 4430 km², w skład którego wchodzi: 4 miasta (Jarosław, Lubaczów, Przemyśl, Przeworsk), 5 miast-gmin i 30 gmin skupiających 391 wsi. Jest to województwo o charakterze rolniczym, gdzie powierzchnia gruntów wynosi 199 522 ha, w tym 181 534 ha użytków rolnych. Przeważającą formą gospodarowania są gospodarstwa indywidualne, których w roku 1986 było 53 601, gospodarujące na powierzchni 194 760 ha. Średnia powierzchnia gospodarstwa chłopskiego kształtuje się w granicach 3,63 ha.

Na ogólną liczbę mieszkańców województwa, wynoszącą w 1988 roku 398,1 tys., na wsi zamieszkiwało 252 tys. osób, w miastach zaś 146,1 tys. osób [9].

Przedstawione wyżej uwarunkowania przesądzają o modelu działalności

* Katedra Ekonomiki i Organizacji Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 62a.

gospodarczej zwłaszcza w rolnictwie, gdzie czynnikiem decydującym są rozdrobnione gospodarstwa chłopskie.

Tereny województwa — ze względu na swą dostępność komunikacyjną — przyciągają głównie ruch weekendowy, a lasy przeplatane polami uprawnymi i łąkami stanowią często najbliższą strefę rekreacyjną Przemysła, Jarosławia, Przeworska.

Nie należy zapominać, że Przemysł — bogaty w liczne zabytki architektury — leży na dawnym szlaku handlowym i dzięki temu wykształcił swój układ urbanistyczny. Tu kończy się tzw. szlak Renesansu.

Duże znaczenie województwa przemyskiego dla kraju wynika głównie z posiadania tzw. suchych portów, czyli stacji przeładunkowych w Żurawicy i Medyce oraz przejścia granicznego kolejowego i drogowego w Medyce.

Środowisko przyrodnicze województwa przemyskiego posiada znaczne walory wypoczynkowe. Krajobraz zbliżony jest do naturalnego z enklawami krajobrazu parapiernotnego. Jednak baza noclegowa dla potrzeb turystyki jest skromna. Liczba miejsc noclegowych wynosi ogółem 54 200, z czego na Przemysł przypada około 2000 miejsc. Dla porównania — liczba miejsc noclegowych w województwie krośnieńskim wynosi 16 200, a w nowosądeckim 70 900 miejsc [6].

Jedną z możliwych form aktywizacji ekonomicznej tych terenów jest rozwój gospodarki turystycznej, czemu sprzyja istnienie walorów turystycznych oraz niski poziom zanieczyszczenia środowiska naturalnego.

1. Charakterystyka badanych spółdzielni

W gospodarce woj. przemyskiego wobec niewielkiej liczby zakładów przemysłu kluczowego, a także ze względu na dość duże rozproszenie małych miasteczek oraz konieczność obsługi ludności, znaczną rolę odgrywają mieszkańcy wsi. Szczególne więc znaczenie mają tu spółdzielnie działające w środowisku wiejskim.

Należą do nich:

— gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” (GS „SCH”), których jest na terenie województw 29. Są one zrzeszone w Wojewódzkim Związku Gminnych Spółdzielni (dalej WZGS „SCH”),

— spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie (4 spółdzielnie) zrzeszone w Wojewódzkiej Spółdzielni Ogrodniczo-Pszczelarskiej (dalej WSOP),

— spółdzielnie kółek rolniczych (32 SKR-y) zrzeszone w Wojewódzkim Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych (dalej WZRKiOR),

— rolnicze spółdzielnie produkcyjne (40 RSP) zrzeszone w Wojewódzkim Związku Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych (dalej WZRSP),

— okręgowe spółdzielnie mleczarskie (4 OSM z Przeworska, Lubaczowa, Przemysła, i Radymna) zrzeszone w Wojewódzkiej Spółdzielni Usług

Mleczarskich (dalej WSUM) w Przemyślu, działającej do 1.04.1989 roku pod nazwą Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Mleczarskich.

Wiodącą rolę względem zakresu działalności, liczebności członków i pracowników pełnią tu gminne spółdzielnie „SCH”. Zajmują się one handlem (zaopatrzenie wsi w artykuły pierwszej potrzeby, opał, środki do produkcji rolnej i materiały budowlane), skupem produktów rolnych, produkcją, przetwórstwem rolno-spożywczym, prowadzą zakłady masarskie, wytwórnie wód gazowanych, a także działalność usługową.

Podobnie zorganizowana jest sieć spółdzielni kółek rolniczych. Ich działalność ukierunkowana jest na usługi agrotechniczne i w niektórych przypadkach remontowe oraz produkcyjne. W celu ułatwienia zrzeszonym w WZRKiOR organizacjom realizacji ich zadań — WZRKiOR prowadzi własną działalność gospodarczą dysponując odpowiednimi zakładami usługowo-gospodarczymi, produkcyjnymi, handlowymi, ośrodkami szkoleniowymi oraz urządzeniami socjalnymi i kulturalnymi. Działalność gospodarcza służy zaspokojeniu potrzeb zrzeszonych w nim organizacji, a także potrzeb rolników i ludności wiejskiej. Prowadzona jest według zasad rozrachunku gospodarczego, przy czym w tej dziedzinie stosuje się odpowiednie przepisy obowiązujące w jednostkach gospodarczych zrzeszonych w KZRKiOR.

Spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie charakteryzują się dużym terytorialnym zasięgiem działania. Spółdzielnie swoją statutową działalność prowadzą na terenie całego kraju. Wojewódzka Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska w Przemyślu pełni funkcję nadzorczą-koordynującą wobec oddziałów w Jarosławiu i Przeworsku oraz Zakładu Transportu Samochodowego w Jarosławiu, a także od 1.04.1989 roku oddziału w Lubaczowie. W ramach działalności gospodarczej spółdzielnia prowadzi punkty skupu i usługowe, hurtownie, przechowalnie, przetwórnie owocowo-warzywne, kwaszarnie, sklepy owocowo-warzywne, kwaciarnie, składnice oraz sklepy zaopatrzenia ogrodniczego i pszczelarskiego, punkty gastronomiczne, gospodarstwa transportowe, warsztaty i inne placówki. Spółdzielnie prowadzą również gospodarstwa ogrodnicze, szkółkarskie i pasieczne. Skup i obrót produktami ogrodniczymi to podstawowa działalność spółdzielni.

W wojewódzkim Związku Spółdzielni Produkcyjnych zrzeszonych jest 40 spółdzielni produkcyjnych. Każda spółdzielnia stanowi zorganizowaną formę zespołowego gospodarstwa rolnego, opartego na osobistej pracy członków, oraz prowadzi działalność gospodarczą samodzielnie, kierując się potrzebami zrzeszonych członków. Przedmiotem działalności gospodarczej spółdzielni jest prowadzenie zespołowego gospodarstwa rolnego, produkcja i sprzedaż żywności oraz artykułów pochodzenia zwierzęcego, uprawa ziemiopłodów, chów drobiu rzeźnego, prowadzenie zakładów wytwórczych i usługowych (mieszalni pasz i suszarni, produkcja przetworów owocowo-warzywnych).

Wojewódzka Spółdzielnia Usług Mleczarskich w Przemysłu do 1.04.1989 roku działała pod nazwą Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Mleczarskich. Aktualnie prowadzi działalność gospodarczą, na zasadach rachunku ekonomicznego, na rzecz członków w zakresie: robót remontowo-montażowych, naprawy urządzeń chłodniczych, usług transportowych, badań laboratoryjnych.

Spółdzielnie Mleczarskie prowadzą punkty skupu i usługowe, w tym: przechowalnie, przetwórnice mleka, sklepy, punkty gastronomiczne, transportowe, warsztaty.

W roku 1989 najwięcej pracowników zatrudnionych było w spółdzielniach zrzeszonych w WZGS „SCH” — 5825 osób. Według kryterium wysokości zatrudnienia drugie miejsce zajmowały spółdzielnie zrzeszone w WZRKiOR, gdzie w 1989 roku było zatrudnionych 2205 osób. Dalsze miejsca pod względem zatrudnienia zajmowały kolejno: WZRSP — 1408 pracowników, WSUM — 1112 pracowników oraz WSOP — 446 pracowników. Zauważyć należy, iż w analizowanych latach w żadnej z badanych branż spółdzielczych nie wzrosło zatrudnienie, lecz przeciwnie, uległo ono obniżeniu w granicach 1,4-9,9% (tabela 1).

Porównując zaś badane branże spółdzielczości wiejskiej pod względem średniego wynagrodzenia miesięcznego pracowników, należy zauważyć dość duże jego zróżnicowanie i prawie 10-krotny wzrost w badanym okresie. Największą dynamikę wzrostu wynagrodzeń uzyskały spółdzielnie rolnicze zrzeszone w WZRKiOR, gdzie wyniosła ona 1179,9% przy wzroście średniej płacy miesięcznej z 13 128 zł w roku 1985 do 154 900 zł w roku 1989. Najniższa z kolei dynamika wynagrodzeń w badanych latach zanotowana została w WSOP i wynosiła 913,5%. Zauważyć należy, iż w badanym okresie największy spadek zatrudnienia (o 9,9%) wystąpił w spółdzielniach zrzeszonych w WZRKiOR, tam też jednak wzrosło najbardziej średnie wynagrodzenie miesięczne (tabela 2).

Tabela 1. Zatrudnienie w spółdzielczości wiejskiej woj. przemyskiego w latach 1985 - 1989

Rok Spółdzielnie zrzeszone w	1985	1986	1987	1988	1989	Wskaźnik dynamiki 1985 = 100
WZGS „SCH”	5936	5971	5956	5875	5825	98,1
WSOP	478	475	480	463	446	93,3
WZRKiOR	2448	2354	2266	2247	2205	90,1
WZRSP	1442	1445	1529	1445	1408	97,6
WSUM*	1128	1193	1225	1132	1112	98,6

* Do 1.04.1989 roku Wojewódzka Spółdzielnia Usług Mleczarskich działała pod nazwą Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Mleczarskich.

Źródło: dane uzyskane w WUS w Przemysłu oraz obliczenia własne.

Tabela 2. Średnie wynagrodzenie miesięczne w spółdzielczości wiejskiej woj. przemyskiego w latach 1985—1989

Rok Spółdzielnie zrzeszone w	1985	1986	1987	1988	1989	Wskaźnik dynamiki 1985 = 100
WZGS „Sch”	14 600	17 505	20 475	40 600	148 600	1017,8
WSOP	15 260	18 647	23 153	46 610	139 400	913,5
WZRKiOR	13 128	18 633	23 117	45 078	154 900	1179,9
WZRSP	17 978	20 859	26 800	50 393	165 095	921,7
WSUM	16 365	21 058	27 300	40 288	152 368	931,1

Źródło: jak w tab. 1.

Z przeglądu struktury zatrudnienia wynika, że około 75% pracowników każdej spółdzielni zatrudnionych jest na stanowiskach robotniczych. Pracownicy administracji stanowią średnio 10% zatrudnionych. Bardzo interesująco przedstawia się wykształcenie pracowników spółdzielni rolniczych. Wykształcenie wyższe posiada 1,4-2,3% zatrudnionych. Legitymują się nim głównie prezesi, księgowi, kierownicy produkcji. Jest to najczęściej wykształcenie wyższe rolnicze.

Najwięcej, bo 50-60% zatrudnionych pracowników posiada wykształcenie średnie i zasadnicze zawodowe. Około 40% to osoby, których edukacja zakończyła się na poziomie podstawowym. Jak wynika z badań, pracownicy zatrudnieni na stanowiskach produkcyjnych posiadają najczęściej wykształcenie zasadnicze lub podstawowe [7].

2. Rozwój pracowniczej turystyki socjalnej w poszczególnych branżach spółdzielczości wiejskiej

Do podstawowych czynników pozwalających określić poziom i możliwości udziału pracowników spółdzielczości wiejskiej w wypoczynku i turystyce należy zaliczyć wysokość środków finansowych przypadających na jednego zatrudnionego. W badanych spółdzielniach kwota funduszu socjalnego przeznaczonego na turystykę w analizowanych latach wahała się w granicach od 19 do 90% i wykazywała tendencję wzrostową. Rozpiętość kwotowa środków finansowych zakładowego funduszu socjalnego (zwanego dalej z.f.s.) w badanych spółdzielniach, przeznaczonych na turystykę, w przeliczeniu na 1 zatrudnionego wynosiła w roku 1983 od 2093 zł do 4229 zł (a więc ponad 2-krotna), natomiast w roku 1989 od 4607 zł do 46 540 zł (a więc 10-krotna).

Spośród badanych branż spółdzielczych największy udział w z.f.s. środków przeznaczonych na turystykę występuje w WZGS „SCH”, najmniejszy zaś w WSUM (tabele 3—7). Tak duża rozpiętość w zakresie

Tabela 3. Wydatki na turystykę w spółdzielniach zrzeszonych w WZGS „Sch” w latach 1983 - 1989 w porównaniu ze stanem funduszu socjalnego

Wyszczególnienie Rok	Stan z.s.f. w tys. zł 3016	Kwota przypada- jąca na 1 prac. w zł	Wydatki na tury- stykę w tys. zł	% z.f.s.	Wydatki na tury- stykę na 1 zatrudn. w zł
1989	3016	51 776	2711	89	46 540
1988	2747	45 053	2417	88	39 623
1987	2412	39 540	2134	89	34 933
1986	887	14 540	760	86	12 459
1985	714	11 704	446	63	7 311
1984	627	10 278	226	36	3 704
1983	3069	50 311	2698	88	4 229
Wskaźniki dyna- miki 1983 = 100	98,2	102,9	105,5		105,2

Źródło: dane uzyskane w WZGS „Samopomoc Chłopska” w Przemyślu oraz obliczenia własne.

Tabela 4. Wydatki na turystykę w spółdzielniach zrzeszonych w WZRKiOR w Przemyślu z siedzibą w Jarosławiu w latach 1983 - 1989, w porównaniu ze stanem funduszu socjalnego

Wyszczególnienie Rok	Stan z.f.s. w tys. zł	Kwota przypa- dająca na 1 zatrudn. w zł	Wydatki na tu- rystykę w tys. zł	% z.f.s.	Wydatki na turystykę na 1 zatrudnionego w zł
1989	1790	29 542	1154	64	17 164
1988	1683	24 043	1009	60	14 414
1987	1267	18 100	846	67	12 086
1986	943	13 487	176	19	2 514
1985	710	10 289	617	87	8 814
1984	444	6 727	157	35	2 242
1983	416	6 303	219	53	3 128
Wskaźniki dyna- miki 1983 = 100	430,2	468,6	526,9		548,7

Źródło: dane uzyskane w WZRKiOR w Przemyślu oraz obliczenia własne.

Tabela 5. Wydatki na turystykę w spółdzielniach zrzeszonych w WSOP w Przemysłu w latach 1983 - 1989, w porównaniu ze stanem funduszu socjalnego

Wyszczeg. Rok	Stan z.f.s. w tys. zł	Wydatki na tury- stykę w tys. zł	% z.f.s.	Kwota przypada- jąca na 1 zatrud- nionego w zł	Wydatki na tury- stykę na 1 zatrud- nionego w zł
1989	7321	4012	55	16 414	8995
1988	6828	3073	45	14 225	6402
1987	4488	1807	40	9 450	3845
1986	2199	1109	50	4 629	2335
1985	2540	2242	88	5 313	4690
1984	2251	1382	62	4 789	2940
1983	2241	1457	65	4 768	3100
Wskaźniki dynamiki 1983 = 100	326,7	275,4		344,3	290,2

Źródło: dane uzyskane w WSOP w Przemysłu oraz obliczenia własne.

Tabela 6. Wydatki na turystykę w spółdzielniach zrzeszonych w WZRSP w Przemysłu w latach 1983 - 1989, w porównaniu ze stanem funduszu socjalnego

Wyszczeg. Rok	Stan z.f.s. w zł	Kwota przy- padająca na 1 zatrudnio- nego w zł	Wydatki na tury- stykę w tys. zł	% z.f.s.	Wydatki na turystykę na 1 zatrud- nionego w zł
1989	21 017	14 926	1096	52	7784
1988	19 943	13 801	9972	50	6900
1987	16 899	11 695	8950	53	6194
1986	14 450	10 692	7870	51	5446
1985	14 960	10 352	7542	50	5230
1984	14 600	10 103	4086	28	2918
1983	12 830	8 879	3025	23	2093
Wskaźnik dy- namiki 1984 = 100	163,8	168,1	362,3		371,9

Źródło: dane uzyskane w WZRSP w Przemysłu oraz obliczenia własne.

Tabela 7. Wydatki na turystykę w spółdzielniach zrzeszonych w WSUM w Przemysłu w latach 1985-1989, w porównaniu ze stanem funduszu socjalnego

Wyszczeg. Rok	Stan z.f.s.	Kwota przypadająca na 1 zatrud- nionego w zł	Wydatki na tury- stykę w tys. zł	% z.f.s.	Wydatki na turystykę na 1 zatrudnio- nego w zł
1989	11 276	10 140	5124	45	4607
1988	10 148	8 965	4668	46	3810
1987	8 748	7 141	3450	39	2816
1986	5 553	4 654	2121	38	1777
1985	3 894	3 439	2046	52	1670
Wskaźniki	289,6	294,9	259,4		275,9

Źródło: dane uzyskane w WSUM w Przemysłu oraz obliczenia własne.

środków finansowych, przeznaczonych przez spółdzielnie na wypoczynek i turystykę, związana jest z istniejącymi trudnościami gospodarczymi i koniecznością przesunięcia środków finansowych funduszu socjalnego na zapomogi, a także inne świadczenia mające pomóc pracownikom w ich trudnej sytuacji materialnej.

W badanych spółdzielniach można zauważyć duże zróżnicowanie wydatków na poszczególne formy turystyki, wynikające z możliwości finansowych i prowadzonej polityki gospodarowania środkami funduszu socjalnego.

Generalnie, charakterystyczne staje się odchodzenie od zorganizowanych form wypoczynku w badanych branżach spółdzielczych. Liczba uczestników wczasów zorganizowanych uległa w latach 1983—1989 zmniejszeniu o 15-20%, utrzymywało się natomiast na stałym poziomie uczestnictwo w koloniach i obozach organizowanych dla dzieci pracowników poszczególnych spółdzielni. Równocześnie wzrastał udział funduszu socjalnego w kosztach organizowanych imprez, nie wpływając jednak istotnie na liczbę korzystających z wczasów. Stąd też obraz turystyki socjalnej w spółdzielczości wiejskiej nie jest optymistyczny.

W analizowanych latach 1983-1989 udział korzystających z proponowanych przez pracodawcę form wypoczynku w relacji do ogółu zatrudnionych kształtował się na poziomie:

w WZGS „SCH”	— 2,6-4,1%
w WZRKiOR	— 1,4-2,1%
w WSOP	— 3,2-0,7%
w WZRSP	— 0,5-8,5%
w WSUM	— 3,2-3,0% [7].

Wszystkie spółdzielnie zobowiązane są przy rozdziale funduszu zakładowego przestrzegać obowiązujących zasad. Stawka odpłatności za wczas czy kolonie uzależniona jest od wysokości dochodu przypadającego na członka rodziny. Podobnie w zależności od dochodu na członka rodziny ustala się wysokość odpłatności za kolonie i obozy.

W praktyce jednak istnieje w tym zakresie dość duża dowolność. Jeżeli w danym roku zgłasza się mniejsza liczba chętnych do korzystania z różnych form wypoczynku, za zgodą samorządu pracowniczego i organizacji związkowej przeznaczają się na ten cel większe kwoty na osobę. Przy organizacji wycieczek i form wypoczynku świątecznego nie stosuje się żadnych różnicowań w odpłatności dla poszczególnych pracowników.

Zasady odpłatności za wczas, obozy i kolonie ustalone są w regulaminie korzystania ze środków funduszu socjalnego, który tworzy każda spółdzielnia na podstawie ustawy z dnia 24 października 1986 r. o zakładowym funduszu socjalnym oraz Rozporządzenia Rady Ministrów z 9 marca 1987 r. w sprawie ogólnych zasad udzielania pomocy z zakładowego funduszu socjalnego.

Charakterystyczne dla wszystkich branż spółdzielczych jest, iż z wczasów korzystają głównie pracownicy administracji. Udział pracowników fizycznych kształtuje się zaledwie na poziomie 15%. Wynika to z faktu, że znaczna część zatrudnionych w spółdzielniach to osoby prowadzące indywidualne gospodarstwa rolne, godzące pracę zawodową w spółdzielni z pracą we własnym gospodarstwie.

Istotną rolę w spadku zainteresowania wczasami w formie zorganizowanej odgrywa ich mała atrakcyjność, jak również preferowanie przez pracowników spółdzielni wypoczynku indywidualnego jakim są „wczas pod gruszą”. Równolegle jednak wraz z obniżeniem się zapotrzebowania na zorganizowane formy wypoczynku, wzrasta — aczkolwiek powoli — zainteresowanie udziałem dzieci pracowników w wypoczynku kolonijnym, obozowym, organizowanym bądź tylko dofinansowywanym przez spółdzielnie [8].

Cała wieś oraz pracownicy sfery obsługi rolnictwa skazani są niejako na pracę w tzw. terminach urlopowych. Dlatego też poziom potrzeb wypoczynkowych w tym środowisku jest najniższy i z przyczyn obiektywnych nie należy spodziewać się znaczącej poprawy istniejącej sytuacji. Należy jednak wskazać na pewne możliwości aktywizacji turystycznej tego środowiska. Należy do nich rozwinięcie świadczeń na rzecz dzieci i młodzieży wiejskiej oraz wzrost liczby krótkotrwałych imprez w okresie turystyczno-kulturalnym. Jednak znaczny wzrost cen w turystyce i tradycyjne podejście komórek socjalnych przedsiębiorstw do tzw. akcji socjalnych oraz niskie w relacji do innych branż fundusze socjalne nie ułatwiają wykorzystania wyżej wymienionych możliwości.

Oprócz wczasów, kolonii i obozów spółdzielnie rolnicze prowadzą również inną działalność turystyczną. WZGS „SCH” organizuje wycieczki

krajowe, wycieczki 1- lub 2-dniowe w wolne soboty i niedziele do pobliskich miejscowości rekreacyjnych i wypoczynkowych. Podobną działalność prowadzą pozostałe spółdzielnie.

Dość popularne stały się w ostatnim czasie tak zwane „wczasy pod gruszą”. Jest to forma dość wygodna dla pracodawcy, gdyż nie musi on troszczyć się o organizację wypoczynku, wypłaca tylko pieniądze. Trudno tu określić koszty ponoszone przez pracowników, ponieważ oni sami są organizatorami tych wczasów. Poważnym mankamentem tego rozwiązania jest fakt, że dość często wyjazd na takie wczasy jest fikcją, a skierowanie wykorzystuje się tylko jako sposób uzyskania dodatkowych pieniędzy przeznaczonych potem na cele nie mające nic wspólnego z turystyką i wypoczynkiem.

Inną formą propagowania turystyki na wsi jest akcja Wojewódzkiego Związku Kółek i Organizacji Rolniczych, polegająca na rozprawadaniu skierowań na leczenie do uzdrowisk. Na przestrzeni lat 1985—1989 zaobserwowano wzrost zainteresowania rolników leczeniem uzdrowiskowym. Wydano rocznie średnio 900—1000 skierowań. Liczba otrzymywanych skierowań nie zabezpiecza potrzeb rolników. Ich liczba w poszczególnych latach systematycznie maleje. Składane wnioski na leczenie sanatoryjne, wskazują, że około 70% schorzeń to choroby reumatyczne, około 20% — choroby kardiologiczne, a pozostałe to choroby dróg oddechowych oraz przewodu pokarmowego [3].

W ramach zawartych porozumień z organizacjami społecznymi i gospodarczymi na rzecz zwiększenia udziału mieszkańców wsi w turystyce, sporcie i wypoczynku, najbardziej ścisłą współpracę WZKRiOR prowadzi z PTTK i LZS.

Wspólnie z ZW PTTK w 1989 roku zainicjowano szkolenie organizatorów turystyki dla pracowników i działaczy kółek rolniczych. Kwalifikacje otrzymało 20 osób.

W latach 1987 - 1989 z LZS organizowane były następujące imprezy [3]:

— Igrzyska zimowe mieszkańców wsi, w których wzięły udział 22 gminy z liczbą 350 osób, w tym 140 kobiet,

— Mistrzostwa w tenisie stołowym o puchar Przewodniczącej KGW i Prezesa OSP,

— Międzygminne święto sportu — udział 20 gmin, z liczbą 300 osób, w tym 120 kobiet,

— Imprezy szachowe pt. „Złota Wieża”, w których wzięło udział 45 osób, w tym 3 kobiety,

— Rozgrywki szachowe z okazji Dnia Kobiet, w których wzięło udział 20 uczestników,

— Imprezy turystyczne „Rowerem wszędzie”, „Złoty Kask”, „Pokochajmy motorower” — łącznie wzięło udział 120 osób.

Spółdzielnie Kółek Rolniczych udzielają pomocy materialnej LZS-om,

a w szczególności udostępniają nieodpłatnie środki transportu do przewozu zawodników.

Rozwój transportu i turystyki osiągnąłby lepsze wyniki, jeśli na ten cel w Urzędach Gmin byłyby przeznaczone odpowiednie środki. Aktualnie koszty przerastają możliwości finansowe Kółek Rolniczych, Kół Gospodyń Wiejskich i poszczególnych członków.

3. Własna baza turystyczno-wypoczynkowa spółdzielczości wiejskiej

Przedstawione branże spółdzielcze — oprócz Wojewódzkiego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych w Przemysłu z siedzibą w Jarosławiu oraz Wojewódzkiej Spółdzielni Usług Mleczarskich w Przemysłu — nie posiadają własnej bazy turystyczno-wypoczynkowej.

Te branże spółdzielcze prowadzą ścisłą współpracę z PTTK, LZS oraz instytucjami mającymi uprawnienia do świadczenia usług turystycznych. Potrzeby swoich pracowników zaspokajają przez zakup skierowań z Funduszu Wczasów Pracowniczych w spółdzielniach turystycznych, często też korzystają z kwater prywatnych.

W roku 1979 dla potrzeb WZRKiOR w Przemysłu z siedzibą w Jarosławiu został oddany Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy „Słoneczny Brzeg”. Ośrodek usytuowany jest na stoku wzgórza, nad Sanem. W okresie całego roku dysponuje on 60 miejscami w pokojach 1, 2 i 4-osobowych. W sezonie letnim od maja do września do dyspozycji wczasowiczów oddanych jest poza tym 18 domków campingowych, łącznie z 60 miejscami, bardzo wygodnie i nowocześnie wyposażonych.

Dla dzieci urządzony został plac zabaw i brodzik. Znajdują się także boiska do piłki nożnej i siatkowej, kort tenisowy oraz wypożyczalnia sprzętu sportowo-rekreacyjnego, głównie wodnego.

W sezonie letnim ośrodek ten jest w stanie przyjąć w sześciu 14-dniowych turnusach przeszło 600 osób. W okresie jesienno-zimowym natomiast przeszło 200 osób — uczestników kursów i szkoleń prowadzonych i organizowanych przez WZRKiOR, a także inne instytucje [1].

Z kolei Wojewódzka Spółdzielnia Usług Mleczarskich w Przemysłu dysponuje bazą turystyczno-wypoczynkową zlokalizowaną głównie na Wybrzeżu. Posiada ona ośrodki wczasowe w Mielnie, Kołobrzegu, Sopotcie, Uście, Jastrzębiej Górze. Oprócz tego WSUM posiada ośrodki w Krynicy, Zakopanem, Rabce, Karpaczu. Ośrodki w Rabce, Krynicy, Zakopanem i Jastrzębiej Górze są finansowane ze środków Centralnego Związku Spółdzielni Mleczarskich. Ośrodki nadmorskie wykorzystywane są przez spółdzielców głównie w okresie letnim, natomiast w okresie jesienno-zimowym służą do celów szkoleniowych.

Tak więc baza turystyczno-wypoczynkowa spółdzielczości rolniczej województwa przemyskiego jest bardzo skromna. Gdyby nie to, że istnieje

je kilka ośrodków oddanych do dyspozycji WSUM i jeden ośrodek WZRKiOR, to spółdzielcy tego regionu nie mieliby gdzie wypoczywać.

Rolnicy zmuszeni są do korzystania z ośrodków FWP oraz kwater prywatnych, a także, co najczęściej się zdarza, z „wczasów pod gruszą”.

Do poprawy istniejącego stanu rzeczy konieczne są radykalne zmiany form i zakresu pracowniczej turystyki socjalnej. Jak wynika z rozmów przeprowadzonych z pracownikami spółdzielni, rolnicy zainteresowani są wszelkimi formami turystyki i wypoczynku. Jak już wspomniano, najczęściej korzystają z wypoczynku pracownicy administracyjni. To oni w pierwszej kolejności rozdzielają między siebie skierowania do sanatoriów, na wczasy. W ręce rolników trafia tylko niewielki procent tych skierowań. Również przepływ informacji o wczasach, koloniach hamowany jest na szczeblu administracyjnym. Rolnicy zajmujący się produkcją czasami po prostu nie wiedzą, że organizowane są pewne formy wypoczynku.

4. Uwagi końcowe i wnioski

Ramy dla realizacji polityki socjalnej w dziedzinie szeroko rozumianego wypoczynku pracowników i ich rodzin stwarza niewątpliwie polityka turystyczna. Polityka ta w interesującym nas okresie przeszła wiele zmian, które dotknęły również i spółdzielczość wiejską. Od wielu lat funkcjonuje stereotyp, że w Polsce czego jak czego, ale ośrodków i domów wczasowych nie brakuje i ludzie pracy mają gdzie wypoczywać. Ponadto uważa się, że tzw. zakładową bazę wypoczynkową mamy — po pierwsze — wystarczająco pojemną, po drugie — dobrą. Odnosi się to również do bazy, jaką dysponuje pion spółdzielczości wiejskiej.

Ale czy tak jest naprawdę?

Baza wczasowo-wypoczynkowa jaką dysponują poszczególne branże spółdzielcze woj. przemyskiego jest znikoma, a jej stan i wyposażenie można podsumować stwierdzeniem, że jeżeli w najbliższym czasie nic się nie zmieni, to i ta znikoma liczba obiektów zdekapitalizuje się. Jak wynika z przeprowadzonych badań, środki finansowe przeznaczone przez spółdzielnie na działalność socjalną są stosunkowo pokaźne (ilościowo), co nie znaczy, że w pełni zaspokajają potrzeby. Według obliczeń z 1989 roku około 80% przedsiębiorstw (a więc także spółdzielczość) ledwie może zagospodarować swoje minimalne środki z zakładowych funduszy socjalnych [2]. W chwili obecnej mamy do czynienia z tendencją do całościowego wykorzystania zakładowych funduszy socjalnych. Przede wszystkim wykorzystywane są one na szeroko pojęty wypoczynek wczasowy oraz wypoczynek dzieci i młodzieży, a nie przeznaczają się ich na remonty i inwestycje. Z tego też powodu nie dziwi fakt, że baza wyżej wymienionych spółdzielni uszczupla się z każdym rokiem i trzeba korzy-

stać z usług różnego rodzaju biur turystycznych, co pociąga za sobą dodatkowe koszty.

Od dawien dawna w świadomości społecznej zakorzenił się stereotyp wypoczynku. Uważano, że ludziom „rolni” wypoczynek nie jest tak bardzo potrzebny jak klasie robotniczej. Choć jesteśmy u progu 2000 roku, z tego stereotypu nadal dużo pozostało. Człowiek wsi zawsze miał mało czasu na odpoczynek. Musiał często pogodzić pracę w zakładzie z pracą na roli, co jest i dzisiaj powodem małej efektywności pracy tej grupy społecznej. W większości badanych spółdzielni procent chłopo-robotników jest stosunkowo duży, a co z tym się wiąże — muszą oni pogodzić pracę zawodową w spółdzielni z prowadzeniem własnego gospodarstwa rolnego.

Obok tego czynnika (czasowego), warunkującego zainteresowanie działalnością wypoczynkowo-turystyczną, można wyróżnić czynnik finansowy. Możliwości finansowe pracowników spółdzielni nie odbiegają od innych grup społecznych w kraju, a niekiedy nawet je przewyższają. Wydaje się, iż najważniejszym czynnikiem, który hamuje zainteresowanie wypoczynkiem i turystyką, jest brak doceniania korzyści płynących z wypoczynku. Wyżej wymienione problemy dotyczą nie tylko samych pracowników, ale i członków ich rodzin, a przede wszystkim dzieci. To z przyczyn zasadniczych (pomoc rodzicom w pracach polowych) aktywność w uczestnictwie w koloniach i obozach (które niestety są przewidziane w przeważającej mierze w okresach wzmożonych prac w gospodarstwach rolnych), pomimo wzrostu liczebnego w ostatnich latach, jest jednak stosunkowo mała w porównaniu z innymi grupami społecznymi.

Kolejna sprawa, to działalność służb socjalnych w spółdzielniach. To od pracowników działów socjalnych uzależniona jest aktywność osób korzystających z wypoczynku oraz aktywność spółdzielni w organizacji turystyki i wypoczynku. Z przeprowadzonych w trakcie badań wywiadów wynika, iż tylko w niewielkim stopniu poszczególne spółdzielnie zatrudniają osoby o odpowiednich kwalifikacjach, co niewątpliwie wpływa na poziom działalności socjalnej.

Wiadomo, że nie tylko duże nakłady finansowe przyczyniają się do zadowalających wyników działalności socjalnej, ale przede wszystkim ludzie, którzy są za tę działalność odpowiedzialni. Tam gdzie pracownik sekcji socjalnej docenia wartości płynące z działalności wczasowo-turystycznej i posiada odpowiednie kwalifikacje by ją zorganizować w sposób prawidłowy — znajduje się zawsze dużo więcej chętnych do udziału w imprezach turystycznych.

Wreszcie ogólna sytuacja społeczno-gospodarcza kraju nie przyczynia się do rozwoju działalności socjalnej, nie tylko w pionie spółdzielczości. Ciągły wzrost cen za różne formy wypoczynku i turystyki nie wpływa bynajmniej na osłabienie aktywności, z tym że szala przechyla się bardziej w kierunku form wypoczynku zorganizowanego indywidualnie [4].

Przedstawiona działalność socjalna w spółdzielczości wiejskiej woje-

wództwa przemyskiego jest charakterystyczna z tego powodu, że terenem działania jest obszar odznaczający się stosunkowo dużym natężeniem ruchu turystycznego, co mogłoby sugerować wręcz zadowalający stan na tym polu działalności. Jednak przedstawione dane empiryczne wskazują, że i tutaj, w województwie o tak bogatych tradycjach turystyczno-wypoczynkowych, należałoby dużo zmienić, aby działalność socjalna w spółdzielczości wiejskiej (i nie tylko!) spełniała rolę zgodnie z przeznaczeniem i aby stała się magnesem przyciągającym ludzi do wypoczynku i turystyki. Czy najbliższe lata przyniosą oczekiwane zmiany?

Prawie wszystkie badane spółdzielnie borykają się z trudnościami gospodarczymi, które wywierają wpływ na finansowanie działalności socjalnej. Rosnące ceny za wczasy, kolonie są powodem dużych cięć finansowych oraz zmniejszenia uczestnictwa ludności wsi w wypoczynku.

Wydaje się, że obowiązujący system polityki socjalnej nie stwarza realnych szans na aktywizację konsumpcji turystyczno-wypoczynkowej środowiska wiejskiego. Ocena ta dotyczy całej polityki socjalno-wypoczynkowej, która wymaga gruntownej rewizji zarówno w sferze założeń, jak i realizacji.

Wniosek ten formułowany jest przez niemal wszystkich autorów zajmujących się obiektywnie od strony naukowej problematyką turystyki socjalnej. Istnieją oczywiście i zwolennicy obecnych rozwiązań. Rekrutują się oni jednak głównie z tych grup branżowych, które korzystają z wysokiego zasilania socjalnego [5]. Z reguły są oni rzecznikami partykularnego interesu tych grup i ich opinie nie wynikają z obiektywnej diagnozy sytuacji w skali ogólnospołecznej i nie uwzględniają interesu ogólnospołecznego.

The activities of village co-operatives in the province of Przemyśl in the sphere of tourism organized by the employers for their employees

The work treats of the extent and the character of touring activities organized for the workers by their employers in village co-operatives in the province of Przemyśl. The population of this province was polled between 1983—1989.

Both economic and social analyses of particular branches of the village co-operatives, among which the Peasants' Self Help is of great importance, have been presented in the work.

The results of the poll showed that the scale as well as the forms of realization of touring activities for the workers are nearly the same in all the co-operatives. It is evident that the existing differences are caused by the finances of particular co-operatives. The characteristic feature for all the co-operatives is that they withdraw from organizing group forms of rest though they still organize various holiday camps for the workers' children. As it has been also noticed, only few workers make use of the forms of the rest offered by their employers. Mainly the clerks who work in the co-operatives take advantage of it.

Nevertheless, there is a growing interest in athletic fixtures and other activities which are organized for all the inhabitants.

PIŚMIENNICTWO

- [1] Dane uzyskane w dziale socjalnym WZRKiOR w Przemysłu.
- [2] IMT Światowid, nr 948, 1988, s. 12.
- [3] Informacja w sprawie rozwoju turystyki i sportu i wypoczynku na wsi w latach 1987—1989, WZRKiOR, Przemysł 1989.
- [4] A. Jarosz, *Polityka zatrudnienia i płac w Kombinacie Rolno-Przemysłowym „Igloopol” w Dębicy*, PAN, Wieś i Rolnictwo, nr 4, Warszawa 1988, s. 185—200.
- [5] A. Jarosz, *Działalność socjalno-bytowa w Kombinacie Rolno-Przemysłowym „Igloopol” w Dębicy*, PAN, Wieś i Rolnictwo, nr 2, Warszawa 1989, s. 163—173.
- [6] T. Lijewski, B. Mikułowski, *Geografia Turystyki Polski*, PWN, Warszawa 1983, s. 26.
- [7] Obliczenia własne na podstawie danych z poszczególnych instytucji spółdzielczych woj. przemyskiego.
- [8] Raport o stanie turystyki oraz kierunki przewyżnienia zjawisk kryzysowych w turystyce, GKT, Warszawa 1982.
- [9] Rocznik statystyczny woj. przemyskiego, WUS, Przemysł 1988.
- [10] Uchwała nr 15 GKT z dnia 15.11.1983 w sprawie kierunków rozwoju wypoczynku urlopowego ludzi pracy i członków ich rodzin, pkt 4.1.

WALORY TURYSTYCZNO-REKREACYJNE LASÓW NADLEŚNICTWA LIMANOWA

KRYSTYNA KRAUZ *

Wstęp

W ostatnich latach obserwuje się dynamiczny rozwój ruchu turystycznego i wypoczynku sobotnio-niedzielnego. Rekreacja w lasach w niektórych krajach staje się ważną częścią gospodarki. Na obszarach dogodnie zlokalizowanych i krajobrazowo atrakcyjnych jest niekiedy najbardziej wartościowym sposobem użytkowania lasu. Różnicują się sposoby wypoczynku w środowisku przyrodniczym, a wyjazdy sobotnio-niedzielne do lasu stają się masowe. U podłoża tych zjawisk leżą nie tylko względy zdrowotne. Zapotrzebowanie na rekreacyjne funkcje lasu współcześnie rośnie szybciej od zapotrzebowania na surowiec drzewny, głównie w pobliżu aglomeracji miejskich.

Spośród licznej literatury dotyczącej zagadnień turystyki i rekreacji w środowisku leśnym, na szczególną uwagę zasługują prace J. Boguckiego [1, 2, 3] oraz badania prowadzone w Katedrze Użytkowania Lasu i Inżynierii Leśnej SGGW-AR [5, 6, 7].

Zagadnieniem analizy zagospodarowania lasów karpackich na tle środowiska geograficznego zajmowali się pracownicy Instytutu Hodowli Lasu oraz Instytutu Ekonomiki Leśnictwa i Organizacji Gospodarstw Leśnego AR w Krakowie [4].

Wszystkie lasy w Polsce, niezależnie od rodzaju własności, dzielą się na lasy ochronne (grupa I), gospodarcze (grupa II) i rezerwatowe. Turystyczno-rekreacyjnemu zagospodarowaniu podlegają te lasy ochronne, w których dominującą rolę odgrywają funkcje społeczne, a mianowicie:

- 1) lasy przeznaczone do masowego wypoczynku i turystyki,
- 2) lasy uzdrowiskowo-klimatyczne,
- 3) lasy strefy zieleni wysokiej (częściowo),

* Katedra Ekologii Człowieka AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 62a.

4) otuliny wydzielone w lasach innych kategorii ochronności.

Niniejsze opracowanie jest próbą prezentacji walorów środowiska przyrodniczego Nadleśnictwa Limanowa. Obszar Nadleśnictwa Limanowa bogato wyposażony przez naturę, a przemysłowo słabo zagospodarowany, jest doskonałą bazą dla miejscowej ludności, a także stanowi bardzo dobry teren dla codziennego wypoczynku — przede wszystkim dla wypoczynku świąteczno-pobyтового mieszkańców aglomeracji krakowskiej i województwa nowosądeckiego.

Tereny Nadleśnictwa Limanowa prezentują preferowane dla przeważającej części społeczeństwa walory średniobodźcowe [4].

Charakterystyka obszaru zainteresowań

a) Położenie geograficzne

Obszary leśne nadzorowane przez Nadleśnictwo Limanowa obejmują w przeważającej części pasma Beskidu Wyspowego oraz niewielką część pasma Gorców.

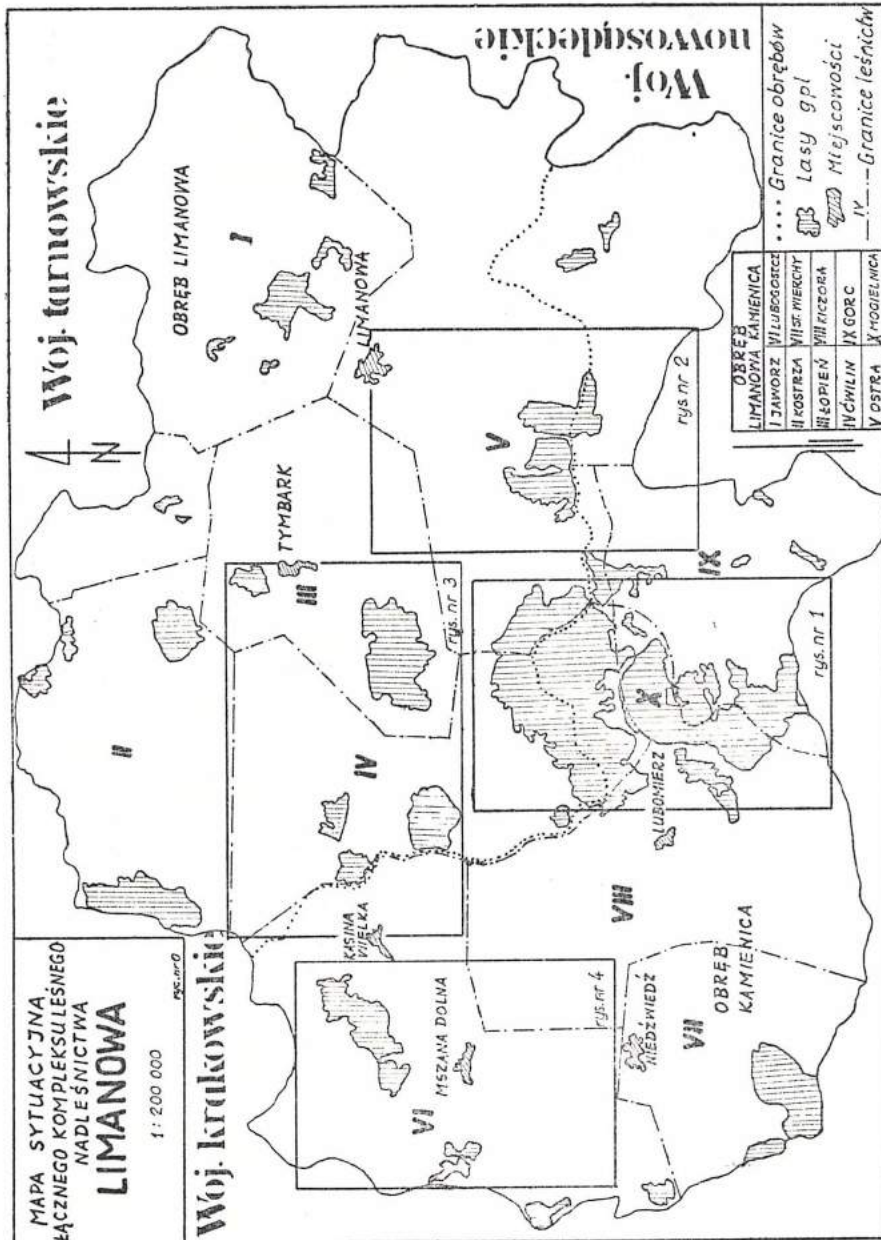
Beskid Wyspowy to niezwykle charakterystyczna, niepowtarzalna w skali naszych gór część Karpat fliszowych. W krajobrazie Beskidu Wyspowego przeważają izolowane i poprzedzielane dolinami wzniesienia o przeciętnej wysokości 900—1000 m n.p.m. Budowa geologiczna Beskidu Wyspowego jest zasadniczym elementem leżącym u podstaw obecnej, specyficznej rzeźby omawianego terenu. Na obszarze Beskidu Wyspowego występują dwa rodzaje skał fliszowych. Grzbiety i szczyty budują gruboławicowe piaskowce magurskie. Pod nimi położone są cienkoławicowe warstwy piaskowcowołupekowe, margle i łupki ilaste, które sprzyjały rozwojowi tych charakterystycznych form rzeźby.

Gorce, jak całe niemal Karpaty zewnętrzne, zbudowane są ze skał osadowych, zwanych fliszem. Podobnie jak Beskid Wyspowy leżą w ob-

Tabela 1. Powierzchnia obszaru Nadleśnictwa Limanowa

Nazwa obrębu	Pow. ogólna w ha
1) Kamienica	4572,12
2. Limanowa	4699,45
Razem:	9271,57

Zródło: dane uzyskane w Nadleśnictwie Limanowa.

rębie płaszczowiny magurskiej. Osobliwym zjawiskiem jest tu inwersja rzeźby. Główne wypiętrzenia powstały na liniach synklin wypełnionych odpornymi na erozję grubymi ławicami piaskowców, natomiast walne doliny rozwinęły się na antyklinach. Nadleśnictwo Limanowa składa się z dwóch obrębów — Kamienica i Limanowa. Położone jest na terenie woj. Nowy Sącz w gminach: Dobra, Jodłownik, Kamienica, Laskowa, Limanowa, Niedźwiedź, Mszana Dolna i Tymbark. Podział administracyjny Nadleśnictwa Limanowa został przedstawiony w tab. 2 oraz na mapie sytuacyjnej łącznego kompleksu leśnego Nadleśnictwa Limanowa.

Tabela 2. Podział administracyjny Nadleśnictwa Limanowa

Lp.	Nazwa			Pow. (ha)
	Obręb	Leśnictwa	Numery oddz.	
1	Limanowa	1. Jaworz	1-20	549,13
		2. Kostrze	21-32	910,38
			36-50	
		3. Łopień	33-35	790,51
			51-71	
		4. Cwilin	72-84	1352,48
		126-148		
	5. Ostra	85-125	1096,11	
	Razem obręb		1-148	4698,61
2	Kamienica	6. Lubogoszcz	95-120	737,70
		7. Stare Wierchy	131-150	582,66
		8. Kiczora	43-64	
			71-76	
			90-94	
			121-130	
		9. Gorce	1-6	
			65-70	
			161-163	
		10. Mogielnica	7-42	
	Razem obręb		1-57	4571,51
			59-150	
			161-163	
Ogółem N-ctwo				9270,12

Źródło: dane uzyskane w Nadleśnictwie Limanowa.

b) Rys historyczny Nadleśnictwa Limanowa

Nadleśnictwo Limanowa z obrębami Limanowa, Kamienica i Poręba Wielka zostało utworzone z dniem 01.01.1973 r. z byłych trzech oddzielnych nadleśnictw na mocy zarządzenia Dyrektora NZLP nr 73 z dnia 18.12.1972. Z dniem 01.01.1981 r., w wyniku utworzenia Gorczańskiego Parku Narodowego, zmniejszyła się znacznie powierzchnia Nadleśnictwa, ponieważ wykluczono obręb Poręba Wielka.

Lasy Nadleśnictwa Limanowa przed upaństwowieniem dekretami PKWN z 26.12 i 12.12.1944 były w posiadaniu prywatnych właścicieli jako lasy przydworskie, klasztorne względnie lasy spółki akcyjnej „Saturn” z siedzibą w Sosnowcu. Ich zagospodarowanie oparte było na planach sporządzonych dla poszczególnych własności bądź też na podstawie zarządzeń Ministerstwa Rolnictwa. Większość lasów była zagospodarowana o 100 letniej kolei ręb. Na zrębie wypalano gałęzie, przez dwa lata obsiewano je owsem lub kukurydzą, a w trzecim roku nasionami świerka, głównie z firmy Steinera w Wiener Neustadt. Przez pierwsze lata nie pielęgnowano upraw, stąd powstały lite świerczyny z nasion obcego pochodzenia, z niewielką domieszką jodły i buka z samosiewu.

W trudno dostępnych partiach lasu, odległych od dróg wywozowych, prowadzono gospodarkę rabunkową pozyskując tylko najwartościowsze pod względem technicznym drzewa, pozostawiając drzewa krzywe, murszowate i podrosty. Zręby te odnawiały się z samosiewu. W wyniku takiego użytkowania powstały drzewostany mieszane i różnowiekowe o słabej jakości technicznej. Największego spustoszenia drzewostanu dokonano w okresie okupacji prowadząc gospodarkę rabunkową, eksploatując najwartościowsze drzewostany, nie troszcząc się o ich odnawianie.

Charakterystyka drzewostanu

Głównymi gatunkami lasotwórczymi w Nadleśnictwie Limanowa są: jodła, buk, świerk, które zajmują łącznie 97,1% powierzchni leśnej, przy czym w obrębie Kamienica przeważają drzewostany świerkowe, a w obrębie Limanowa — jodłowe i bukowe.

Drzewostany jodłowe zajmują 34,8% powierzchni leśnej, a ich udział masowy wynosi 32,2%. Występują na właściwych dla siebie siedliskach lasowych dość równomiernie we wszystkich klasach wieku, poza klasą odnowienia, w której jest aż 27% tych drzewostanów.

Drzewostany bukowe stanowią 33,2% powierzchni leśnej, ich udział masowy jest większy i wynosi 40,4%. Są to drzewostany zdrowe, zwarte, dość dobrej jakości.

Drzewostany świerkowe obejmują 29,1% powierzchni leśnej, ale ich udział wynosi 23,9%.

Drzewa sosnowe występują fragmentarycznie głównie w obrębie Limanowa w Beskidzie Wyspowym i zajmują 1,8% powierzchni leśnej, a ich udział masowy wynosi 2,5%, z czego wynika, że są to drzewostany dość zasobne. Ponadto obserwuje się istnienie wielu innych gatunków drzew rozsiewanych w sposób naturalny w całym badanym obszarze. Zaliczyć do nich można: modrzew, dąb, jawor, jesion, grab, brzozę, olchę olszynę, topolę.

Podział lasu na grupy, kategorie ochronności i typy siedliskowe

Całość lasów Nadleśnictwa Limanowa zaliczono do ochronnej grupy I, której najważniejszym zadaniem są funkcje pozaprodukcyjne. Lasy te mają olbrzymi wpływ na utrzymanie zdolności retencyjnej gleb leśnych, jak również zapobiegają ich erozji. Lasy na stromych i bardzo stromych zboczach zaliczono do gleboochronnych. Ważną funkcją lasów jest ich funkcja rekreacyjna.

Typy siedliskowe lasu

Na omawianym obszarze występują następujące typy siedliskowe lasu: bór mieszany górski (BMG), las mieszany górski (LMG), las górski (LG) i las łąkowy górski (LŁG). Szczegółowe zestawienie powierzchni typów siedliskowych lasu obrazuje tab. 4.

Bór mieszany górski występuje w znikomych ilościach na omawianym obszarze stanowiąc 1,4% powierzchni obrębu Kamienica i 0,1% obrębu

Tabela 3. Podział lasu z punktu widzenia kategorii ochronności

Grupa lasu Kategorie ochronności	Obręby		Razem Nadleśnictwo	%
	Kamienica pow. leśna	Limanowa (ha)		
1	2	3	4	5
Rezerwaty	31,13	8,57	39,70	0,4
Lasy grupy I				
1. Gleboochronne	152,64	269,76	422,40	4,7
2. Wodoochronne	4046,42	4333,68	8380,10	92,6
3. Masowego wypocz.	205,27	—	205,27	2,3
Razem lasy grupy I	4404,33	4603,44	9007,77	99,6
Ogółem	4435,46	4612,01	9047,47	100

Źródło: dane uzyskane w Nadleśnictwie Limanowa.

Tabela 4. Zestawienie powierzchni typów siedliskowych lasu wg panujących gatunków drzew

Typ siedl. lasu	Powierz. siedl. lasu	Udział %	So	Md	Św	Id	Bk	Db	Iw	Is	Gb	Brz.	Ol.	Olsz.	Tp
OBREB KAMIENICA															
BMG	62,92 100,00	1,4	1,38 2,2	94,3	59,31	1,59 2,5	0,64 1,00	—	—	—	—	—	—	—	—
LMG	648,69 100,00	14,6	—	—	243,49 37,50	89,16 13,70	315,54 48,70	—	—	—	—	—	0,50 0,10	—	—
LG	3713,97 100,00	83,8	11,08 0,30	8,45 0,20	1275,40 34,40	1319,00 35,50	1092,92 29,40	—	—	—	—	—	2,31 0,10	4,07 0,10	—
LLG	9,88 100,00	0,2	—	—	3,06 31,00	—	—	—	—	—	—	—	—	6,64 67,2	0,18 1,80
RAZEM	100,00	100,00	0,30	0,20	35,60	31,80	31,80	—	—	—	—	—	0,10	0,20	0,00
OBREB LIMANOWA															
BMG	4,89 100,00	0,1	—	—	3,76 23,10	—	1,13 76,90	—	—	—	—	—	—	—	—
LMG	887,69 100,00	19,30	97,09 10,90	—	347,12 39,10	213,17 24,00	222,76 25,10	—	—	—	1,58 0,20	5,97 0,7	—	—	—
LG	3719,09 100,00	80,60	52,63 1,40	19,81 0,5	700,27 18,80	1524,70 41,80	1386,27 36,80	2,79 0,10	24,25 0,70	11,78 0,30	14,66 0,40	—	1,49 0,00	0,68 0,00	—
LLG	0,34 100,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,34 100,00	—
RAZEM	4612,01 100,00	100,00	149,72 3,20	19,81 0,4	1051,15 22,80	1737,67 37,70	1590,16 34,50	2,79 0,10	24,25 0,50	11,78 0,30	16,24 0,40	5,97 0,10	1,49 0,00	1,02 0,00	—

Źródło: dane uzyskane w Nadleśnictwie Limanowa.

Limanowa. Rośnie na glebach bielcowych, rzadziej brunatnych kwaśnych wytwarzanych z utworów magurskich. Drzewami dominującymi w obrębie Kamienica są modrzew i świerk, a domieszkowymi jodła, sosna i buk. W obrębie Limanowa dominują świerk i buk.

Las mieszany górski zajmuje 14% powierzchni obrębu Kamienica i 19,3% obrębu Limanowa. Występuje w górnej strefie regla dolnego, na glebach brunatnych leśnych, zbielicowanych skrytobielicowych, utworzonych z utworów magurskich. Dominują w nim takie gatunki drzew, jak: świerk, jodła i buk, natomiast domieszki stanowią sosna, grab, brzoza.

Las górski zajmuje największy areal leśny pokrywając 83,8% powierzchni obrębu Kamienica oraz 80,6% obrębu Limanowa. Występuje w dolnej strefie regla dolnego, na glebach brunatnych kwaśnych oraz skrytobielicowych o nie wykształconym profilu, utworzonych z utworów magurskich. Na terenie całego Nadleśnictwa Limanowa gatunkami panującymi są świerk, jodła i buk. Domieszki stanowią sosna, modrzew, jawor.

Las łąkowy górski występuje wzdłuż cieków wód głównie w reglu dolnym na madach inicjalnych lub słabo wykształconych z aluwiiów potoków górskich. Gatunkiem dominującym jest olsza szara.

Typy siedliskowe lasu posiadają istotne znaczenie dla obserwacji przyrody i zbieractwa. Dla form wędrownych przydatne są wszystkie typy lasu. Zróżnicowanie typów siedliskowych lasów posiada znaczenie krajobrazowe.

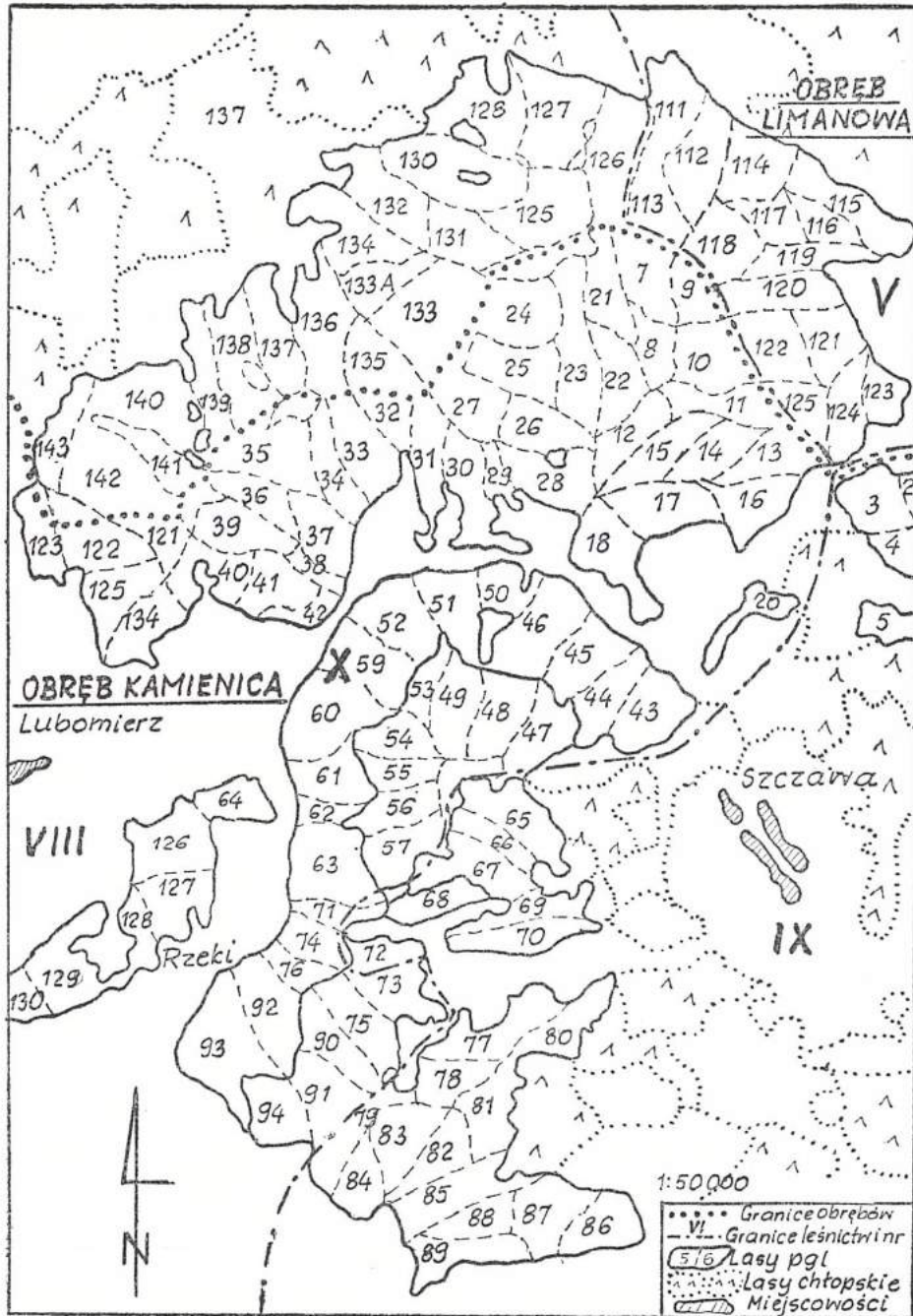
Lasy Nadleśnictwa Limanowa, a szczególnie lasy gorczańskie, są atrakcyjne pod względem turystycznym i rekreacyjnym. Lasy Obrębu Kamienica są otuliną Gorczańskiego Parku Narodowego. Do roku 1981 — przed jego utworzeniem — należały w całości do Nadleśnictwa Limanowa. W chwili obecnej obszar ten jest administrowany przez Dyрекcję Gorczańskiego Parku Narodowego z siedzibą w Rzekach.

Osobliwościami badanego terenu są istniejące na terenie leśnym rezerwaty przyrody na Luboniu i Śnieżnicy oraz projektowany rezerwat na Kostrzy.

Rezerwat Luboń znajduje się na południowym stoku wzniesienia o charakterze geologicznym w postaci osuwisk fliszowych, z bogactwem form skalnych. Zajmuje on powierzchnię 11,80 ha.

Rezerwat Śnieżnica utworzony został w 1968 roku na wschodnich stokach Śnieżnicy. Jest to rezerwat leśny o pow. 8,57 ha, z zachowanymi rodzimymi drzewostanami. Reprezentują je około 130-letnie buki z niedużym udziałem jaworu i charakterystycznym dla tego zespołu runem leśnym.

Na obszarze Nadleśnictwa Limanowa wyróżnione zostały lasy o wzmożonym ruchu turystycznym, zaliczone do lasów masowego wypoczynku, tj: oddz. 61 przy Wiatrówkach, oddz. 92 w Rzekach oraz oddz. 131—135 przy ośrodku wczasowym Huty Sendzimira w Koninkach oraz w obrębie Kamienicy o łącznej powierzchni 205,27 ha (ryc. 2).

Ryc. 1

Pod względem atrakcyjności turystycznej lasy podzielono na atrakcyjne oraz przydatne dla potrzeb turystyki i rekreacji. Do atrakcyjnych zaliczono: lasy wzdłuż potoku Kamienica od Lubomierza do Szczawy, lasy w Leśnictwie Stare Wierchy, graniczące z Gorczańskim Parkiem Narodowym w rejonie ośrodka wypoczynkowego Huty im. Sendzimira, lasy na Śnieżnicy wokół schroniska, lasy w pobliżu Tymbarku wzdłuż drogi na Ostre. Pozostałe tereny zaliczono do lasów przydatnych dla potrzeb turystyki.

*Stan zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego na obszarze
Nadleśnictwa*

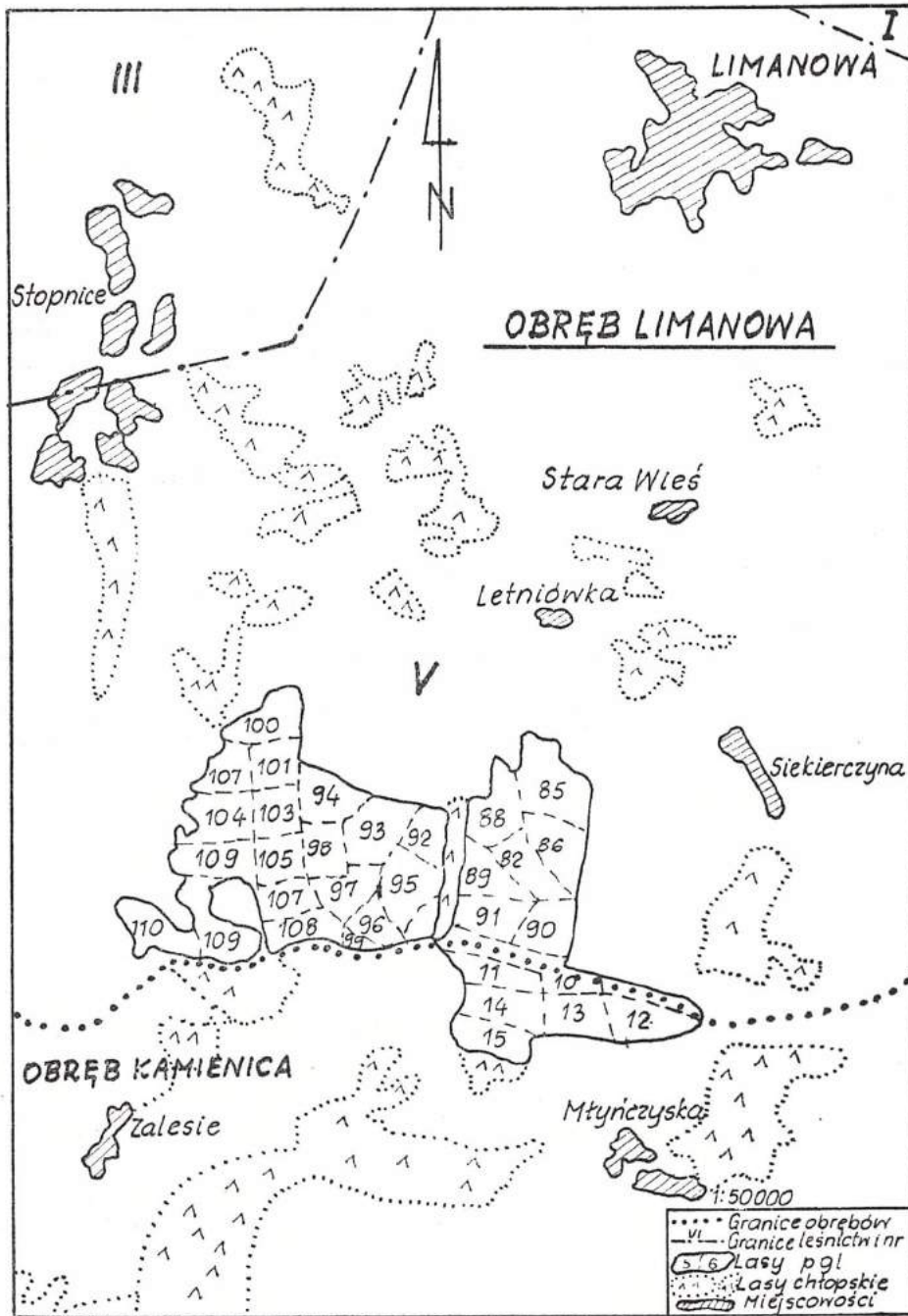
1. Wyciągi narciarskie

Szczególnie duży ruch turystyczny zarówno w lecie, jak i zimą obserwuje się na trasie z Koninek poprzez polany Tobołów, Suchorę i Obidowiec w kierunku schroniska na Starych Wierchach i Turbaczu, dzięki czynnemu przez cały rok wyciągowi krzesełkowemu z Koninek na Polanę Tobołów. W tym rejonie wzdłuż szlaku turystycznego położone są malownicze polany widokowe (ryc. 2.) w oddz. 136ij, 137l, 138f, 147i, 148cdf, o łącznej długości 1152 m i różnicy wzniesień 330 m. Drugi wyciąg narciarski znajduje się na Śnieżnicy w oddz. 145cf i 148b, o łącznej długości 1080 m, różnicy wzniesień 250 m. W rejonie Limanowej, w Mordarce przy oddz. 16 działa wyciąg narciarski, którego górny odcinek przebiega przez las państwowy w oddz. 16f, o pow. 0,16 ha. Narciarzom Limanowa

Tabela 5. Ocena przydatności lasów Nadleśnictwa Limanowa

Obręb	Lasy atrakcyjne turystycznie		Lasy przydatne dla potrzeb turystyki	
	Lokalizacja oddziałów	Pow. leśna ha	Lokalizacja oddziałów	Pow. leśna
1	2	3	4	5
Kamienica	18, 19, 28—30, 37, 38, 41—46, 50—52, 60—64, 7174, 76, 92, 93, 126—129, 131—148	1376,97	pozostałe oddziały	3058,49
Limanowa	33—35, 87—92, 95, 115, 145—148	406,33	pozostałe oddziały	4205,68
Razem		1783,30		7264,17

Źródło: na podst. danych uzyskanych w Nadleśnictwie Limanowa.

Ryc. 2

znana jest głównie z istniejącego tu od prawie dziesięciu lat małego ośrodka usytuowanego na stokach Łysej Góry (785 m n.p.m.).

Wyciąg narciarski działa również w pobliżu oddz. 128 i 129 w Lubomierzu Przysłopie. Wyciąg orczykowy (właściciel Budostal-3 — Kraków) usytuowany jest na północnym stoku grzbietu łączącego masyw Kudłonia z Mogielnicą. Długość wyciągu wynosi 600 m, przy różnicy wzniesień 170 m.

2. Szlaki turystyczne

Przez tereny Nadleśnictwa przebiega liczna sieć szlaków turystycznych, a ich bliskość stwarza dogodne warunki do korzystania z atrakcyjnych wycieczek górskich.

Zestawienie szlaków turystycznych przebiegających w Nadleśnictwie Limanowa

Szlak	Trasa
— czarny	Poręba Wielka — Stare Wierchy
— czerwony	Rabka — Stare Wierchy — Obidowiec — Turbacz
— czerwony	Kiczora — Runek — Lubań — Krościenko
— żółty	Nowy Targ — Turbacz — Kudłoń — Gorc Troszacki — Przysłop — Mogielnica
— niebieski	Gorc — Rzeki — Dolina Kamienicy — Przełęcz Borek
— zielony	Limanowa — Tymbark — Kostrza — Jodłownik — Strzyżyc — Ciecień,
— niebieski	Szczawa — Mogielnica — Jurków, Cwilin — Śnieżnica — Ciecień — Raciechowice — Ostrysz — Myślenice Zarabie,
— czerwony	Mszana Dolna — Lubogoszcz — Ksinaka Wielka — Myślenice

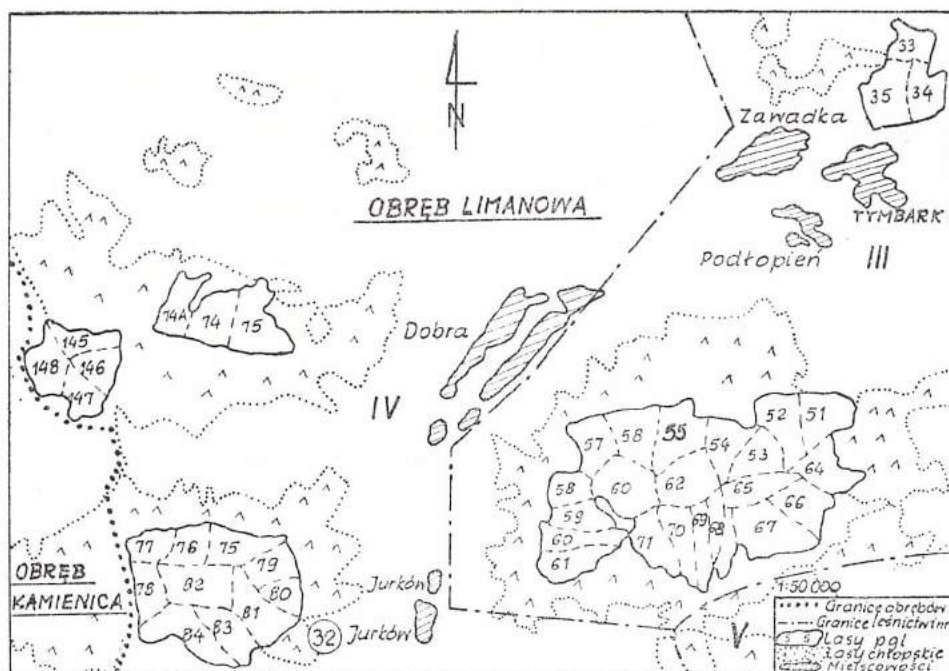
3. Miejsca postojowe i parkingi samochodowe

Do podstawowych urządzeń turystyczno-wypoczynkowych na terenach leśnych Nadleśnictwa Limanowa należą miejsca postojowe i parkingi samochodowe, umożliwiające turystom zmotoryzowanym pozostawienie samochodu na dłuższy czas lub chwilowe zatrzymanie się. Place postojowe i parkingi zlokalizowane są przy drodze publicznej, na obrzeżu lub wewnątrz lasu, w miejscu skąd rozchodzą się istniejące lub projektowane drogi i ścieżki spacerowe.

Parkingi znajdują się w obrębie Kamienica w oddziale 52g — 0,10 ha i 61d — 0,26 ha oraz w oddz. 95k obrębu Limanowa, przy drodze na Ostre.

4. Pola biwakowe

Do grupy innych urządzeń turystyczno-rekreacyjnych należą również pola biwakowe. Mowa jest w tym przypadku o urządzeniach bardzo prostych, sprowadzających się do: wydzielania korzystnego terenu i zaopa-

Ryc. 3

trzenia w podstawowe wyposażenie, takie jak: stoły, ławy, wiaty, doły na odpadki itp. Pola te usytuowane są w oddz. 62d — 0,14 ha Obrębu Kamienica na Wiatrówkach oraz w Obrębie Limanowa w oddz. 115a — 0,2 ha w Stopnicach i 147 — 0,08 ha na Śnieżnicy (ryc. 4). Dodatkowo projektuje się wydzielenie pól biwakowych w oddz. 52f, w przersedzeniach drzew stanu świerkowego w oddz. 63, 92i 129b Obrębu Kamienica oraz oddz. 79 na Ćwiklinie i 134c w Pórzekach. Zarówno parkingi, jak i pola biwakowe wyposażono w sposób zadowalający w stylowe zadaszania, ławy, stoły, kosze na śmieci oraz ubikacje, co szczegółowo ukazuje tabela 6.

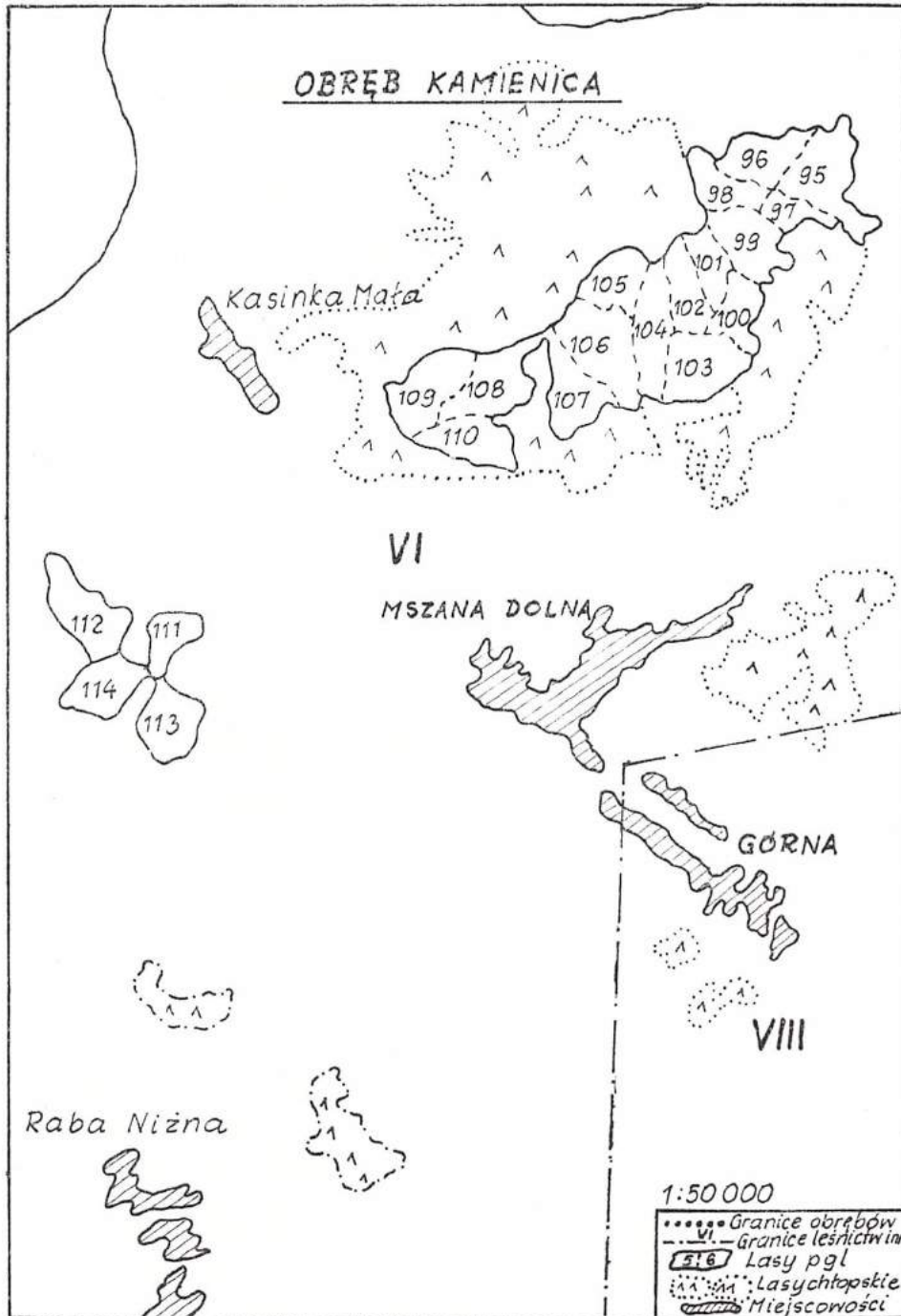
Zakończenie

Środowisko przyrodnicze rejonu Nadleśnictwa Limanowa posiada wiele cech wpływających na skuteczność regeneracji sił psychofizycznych człowieka. Do celów wypoczynkowych w rejonie tym wykorzystuje się warunki stworzone przez rzeźbę terenu, szatę roślinną i wodę. Badany obszar zamyka się w piętrze wysokościowym 400—1230 m. Duża różnorodność form ukształtowania terenu w Górcach i Beskidzie Wyspowym umożliwia stosowanie różnych form wypoczynku. Wzmocnionej penetracji

Tabela 6. Zestawienie podstawowych obiektów turystycznych Nadleśnictwa Limanowa

Nazwa obiektu	Leśnictwo	Oddz.	Uroczysko	Pow. (ha)	Rok założenia	Wyposażenie obiektu	Ocena
Pole biwakowe	Kiczora	61d	Wiatrówki	1,32	1978	Stoły — 2 szt., ławy — 6 szt., wiaty — 1 szt. ustęp suchy — 1 szt., doły na odpadki, miejsce na ognisko	Lokalizacja b. dobra stan dobry
	Stare Wierchy	146d	Stare Wierchy	0,40	1979	Stoły — 2 szt., ławy — 8 szt., wiaty — 2 szt. ustęp suchy — 2 szt., doły na odpadki — 4 szt., miejsce na ognisko	Lokalizacja b. dobra stan średni
	Cwilin	147	Snieżnica	0,08	1973	Lokalizacja b. dobra, stan zły	
	Kostrza	44c	Ciecień	0,03	1973	Biwak leśny „Altana”	
	Kostrza	460	Ciecień	0,02	1973	Biwak leśny	
Miejsce post. poj.	Ostrza	951	Ostrza	0,05	1973	Zadaszenie częściowe, stół	Stan dobry, ozn. dobre
Parkingi	Kiczora	61d 52	Wiatrówki		1978	Ogrodzony żerdziami składa się z 3 części, miejsce na ognisko przygotowane, zabezpieczone stoły z ławkami	Stan dobry, ozn. dobre

Źródło: dane uzyskane w Nadleśnictwie Limanowa.

Ryc. 4

turystycznej sprzyjają: czyste powietrze, brak źródeł hałasu, dostępność komunikacyjna oraz znaczne oddalenie od obszarów zurbanizowanych i uprzemysłowionych.

Omawiany teren posiada następujące walory środowiska przyrodniczego, niezbędne do wypoczynku:

- malowniczy krajobraz,
- brak zasadniczych przeciwwskazań klimatycznych,
- występowanie źródeł wód mineralnych,
- dodatnie oddziaływanie na człowieka i jego organizm naturalnych siedlisk leśnych,
- bogate warunki do uprawiania różnych form rekreacji ruchowej,
- wspaniałą przydatność terenów do uprawiania sportów zimowych.

W wyniku analizy zebranych materiałów nasuwają się następujące postulaty:

1. Lokalizować miejsca wypoczynkowe i trasy spacerowe wśród drzewostanów najbardziej cennych pod względem zdrowotnym i krajobrazowym, aby kierowany tym sposobem ruch ludności odciążał inne partie lasu, wymagające szczególnej ochrony przed szkodami spowodowanymi masową penetracją lasu przez ludność w celach wypoczynkowych.

2. Ustawić tablice informacyjne o ograniczeniu wstępu na tereny lasów objętych odnową.

3. Organizować obszary do celów rekreacyjnych w miejscach o drzewostanie w wieku powyżej 35—40 lat (zwłaszcza siedliska lasu suchego górskiego, boru mieszanego, częściowo także lasu mieszanego); szczególnie atrakcyjne jest występowanie niewielkich powierzchni drzewostanu powyżej 80 lat.

Touristic and recreational qualities of forests in the Forest Inspectorate District of Limanowa

The article deals with touristic and recreational qualities of forests in the Forest Inspectorate District of Limanowa. The above mentioned district comprises the Beskid Wyspowy Range and a small part of the Gorce Range.

Natural habitat of the region possesses many qualities influencing positively refreshment of one's body and mind. The surveyed area is restricted to the altitudinal belt of 400 — 1230 meters. The lack of noise sources as well as the lack of urban and industrial areas and the clear air in the region is conducive to increased touristic activity.

Characterization of the following issues have been presented in this survey: areas of interest, the beginnings of the Forest Inspectorate District of Limanowa, forest stand, forest biotope, tourist and recreational implementation in the discussed region.

PIŚMIENNICTWO

- [1] J. Bogucki, *Podstawy metodyczne całościowego spojrzenia na środki rekreacji w przyrodzie*, w: *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju turystycznych form rekreacji. Z warsztatów badawczych*, AWF, Warszawa 1984.
- [2] J. Bogucki, *Znaczenie lasu dla rozwoju rekreacji w przyrodzie*, w: *Przydatność środowiska leśnego dla turystycznych form rekreacji. Z warsztatów badawczych*, AWF, Warszawa 1985.
- [3] J. Bogucki, *Przydatność środowiska leśnego dla turystycznych form rekreacji*, w: *Wpływ środowiska przyrodniczego na zróżnicowanie turystycznych form rekreacji. Z warsztatów badawczych*, AWF, Warszawa 1986.
- [4] J. Fabijanowski, B. Rutkowski, *Analiza stanu zagospodarowania lasów karpacckich na tle środowiska geograficznego*. Cz. I. Charakterystyka środowiska geograficznego oraz rys historyczny lasów karpacckich. Cz. II. Stan zagospodarowania lasów karpacckich. *Acta Agraria et Silvestria, Series Silvestris XIV*. 1974.
- [5] T. Gierliński, *Prawno-organizacyjne podstawy rekreacyjnego zagospodarowania lasu*, SGGW, Warszawa 1980.
- [6] T. Gierliński, *Badanie możliwości rekreacyjnych w lasach państwowych Polski w ocenie administracji leśnej*. SGGW-AR, Warszawa 1982.
- [7] T. Gierliński, *Potrzeby i możliwości rekreacji w lasach polskich*. *Rozprawy Nauk. i monografie SGGW-AR*, Warszawa 1987.
- [8] J. Kornaś, *Przewodnik wycieczki botanicznej w Gorce i Beskid Wyspowy*, 1976.
- [9] A. Matuszczyk, *Beskid Wyspowy część wschodnia*, PTTK-Kraj, 1986.
- [10] A. Matuszczyk, *Beskid Wyspowy część zachodnia*, 1986.
- [11] Ośrodki czasowo-turystyczne Beskidu Wyspowego i Gorców — maszynopis NPGT w Nowym Sączu.
- [12] Plan zarządzania lasów Nadleśnictwa Limanowa — maszynopis OZLP-Kraków.
- [13] Wyciągi narciarskie. Narciarskie trasy zjazdowe — Turystyczne szlaki narciarskie 1984/85.
- [14] S. Zmuda, *Walory turystycznego środowiska przyrodniczego Polski*. *Biuletyn Głównego Komitetu Turystyki nr specjalny*, Warszawa 1985.

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880

1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

FUNKCJA TURYSTYCZNA KRAKOWA

JERZY KRUCZAŁA *

Podejmowane ostatnio badania naukowe zmierzają do ustalenia jakościowych cech zjawisk związanych z turystyką, ponieważ zakresu tego nie ukazuje statystyka turystyki, do której odwoływano się w dotychczasowych poszukiwaniach. Przyczyną wdrażania owych badań jest stały wzrost turystyki w świecie, a szczególnie w krajach rozwiniętych oraz rosnące znaczenie ekonomiczne turystyki w gospodarce światowej.

Światowa Organizacja Turystyki (WTO) szacuje [2], że ruch turystyczny objął w roku 1985 około 700 milionów uczestników i około 3,5 miliarda podróży, z czego przypadło na międzynarodową turystykę około 325 milionów podróży. Stale rozwija się turystyka międzynarodowa (z 213 milionów w 1975 roku liczba podróży wzrosła do 355 milionów w 1987 roku).

Wartość obrotów ekonomicznych związanych z turystyką w świecie, w wymienionym roku amerykańska firma konsultacyjna Child Waters szacuje na 1,500 miliardów dolarów — z czego według WTO wypadło na turystykę międzynarodową 105 miliardów dolarów [2].

Główny obszar turystyczny świata stanowi Europa. Międzynarodowy ruch turystyczny do krajów tego kontynentu w roku 1985/86 stanowił około 82% ruchu światowego.

Europa jest turystycznie podzielona. Kraje Europy należące do OECD — Europy „Zachodniej” zarejestrowały w roku 1986 około 220,5 milionów turystów zagranicznych. Kraje należące do RWPG — Europy „Wschodniej” zarejestrowały w 1986 roku 59,4 milionów gości z zagranicy [3]. Obie części Europy stanowią w znacznym stopniu regiony turystyczne „domknięte”. Znaczy to, że ruch turystyczny międzynarodowy koncentruje się „wewnątrz” owych regionów. Mimo tego w 1985 roku kraje Europy „Wschodniej” odwiedziło około 9 milionów turystów z drugiej części Europy, a dochody dewizowe wymienionych krajów wynosiły około 3 miliardów dolarów [3]. Amerykański futurolog Herman Kahn przepo-

* Instytut Planowania i Ekonomiki Regionu, Akademia Ekonomiczna, Kraków, ul. Rakowicka 27.

wiada, że w 2010 roku turystyka będzie stanowić największą gałąź światowej gospodarki [1, s. 5].

Polska należy do krajów rozwiniętego ruchu turystycznego krajowego i średnio rozwiniętych krajów turystyki międzynarodowej. GUS nie podaje w ostatnich latach szacunku turystyki krajowej. Rozmiary turystyki międzynarodowej w 1987 roku ilustrują liczby 4,776 tysięcy gości z zagranicy oraz 5,229 tysięcy wyjazdów turystycznych za granicę [5]. Niestety brak nam wiarygodnych danych o „wartości” ekonomicznej turystyki w Polsce. Możliwość rozwoju turystyki w Polsce ilustruje między innymi fakt, że eksperci Banku Światowego uznali jedynie gospodarkę turystyczną i żywnościową za interesujące dla kredytowania.

Turystyka należy do zjawisk koncentrujących się w pewnych atrakcyjnych regionach i miastach. Stanowi podstawę ich istotnych funkcji społecznych i ekonomicznych oraz źródło korzyści ekonomicznych.

Do takich atrakcyjnych miast, w skali świata, należy Kraków. Proces wzrostu atrakcyjności turystycznej Krakowa ma długą tradycję. Pierwszy przewodnik po Krakowie opublikowano już w 1607 roku.

Światową rangę atrakcji turystycznych Krakowa firmują m.in. wyróżnienia w dokumentach UNESCO i wyróżnienie „Złotym jabłkiem”. W wielu dokumentach, a także w literaturze uznawane jest znaczenie funkcji turystycznej dla rozwoju Krakowa.

Dla rozpoznania rzeczywistych rozmiarów tej funkcji brak jest dostatecznych danych statystycznych. Również zakres zjawisk (szczególnie gospodarczych) uznawanych za turystyczne, nie jest dostatecznie wyjaśniony.

Proponuję, aby do gospodarki turystycznej miasta zaliczyć całą działalność produkcyjną i usługową, mającą na celu zaspokajanie potrzeb turystycznych, a za elementy zagospodarowania turystycznego, wszystkie składniki zagospodarowania przestrzennego, które służą powyższemu celowi [4].

Podstawę funkcji turystycznej miasta stanowią jego atrakcje turystyczne. W strukturze atrakcji turystycznych Krakowa dominuje zespół zabytków. Znaczenie posiada jednak również współczesna kultura miasta, ośrodek naukowy i zespół cech „metropolitalnych”. Wiele metropolii w świecie stanowi atrakcję turystyczną.

Kraków należy do najbardziej atrakcyjnych miast dla turystyki krajowej. Wylansowały tę jego pozycję historia narodu, literatura i sztuka.

Dla turystyki międzynarodowej Kraków stanowi ośrodek nie wykorzystywanych możliwości rozwoju. Obok bowiem atrakcji historycznych — zabytków — Kraków nie posiada dostatecznych atrakcji umożliwiających spędzanie czasu wolnego (poza zwiedzaniem zabytków). Atrakcje takie rozwinięte są znacznie w ośrodkach turystyki światowej i skutecznie ogniskują ruch międzynarodowy. Kraków nie jest również dostatecznie „wylansowany” w światowej literaturze turystycznej.

Niezadowalający jest stan infrastruktury technicznej, a szczególnie komunikacyjnej Krakowa. Miasto jest wprawdzie dostępne dla dominującej obecnie w Europie turystyki automobilowej, dzięki trasom o znaczeniu europejskim, jednakże zaplecze motoryzacyjne nie jest rozwinięte adekwatnie do potrzeb związanych z tą turystyką. Urządzenia komunikacji kolejowej i lotniczej także nie są wystarczające dla rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej.

Poziom urządzeń turystycznych Krakowa nie umożliwia rozwoju turystyki, a ich struktura nie odpowiada jej potrzebom i nie jest wewnętrznie zrównoważona.

Urządzenia podstawowe — to baza noclegowa, gastronomiczna, organizacyjna i pobytowa. Dwa ostatnie rodzaje bazy turystycznej są zupełnie nie przygotowane do rozwijania turystyki krajowej i zagranicznej. Baza noclegowa wymaga poważnych inwestycji nie tylko w zakresie luksusowych hoteli. Baza gastronomiczna jest niedostateczna nawet wobec rozmiarów obecnego ruchu turystycznego.

Baza turystyczna uzupełniająca jest, ogólnie oceniając, słabo rozwinięta i nie zabezpiecza obecnych i przyszłych potrzeb turystyki krajowej i międzynarodowej. Są wszakże pewne wyjątki — np. rozwinięta jest produkcja i sprzedaż pamiątek, a ostatnio i dzieł sztuki. Niedostatecznie rozwinięte są zakłady produkcji sprzętu turystycznego, zaplecze budowlane turystyki, urządzenia handlu i pomocnicze zakłady gastronomiczne, usługi, urządzenia obsługi finansowej, urządzenia komunalne i sanitarne, a czas pracy instytucji kulturalnych nie jest dostosowany do potrzeb w okresie sezonów turystycznych (pewien wyjątek stanowią imprezy muzyczne).

Efektywność gospodarki turystycznej w Krakowie nie jest dokładnie mierzona, co znacznie utrudnia rzetelne dokonanie jej oceny.

Wielkość obsługiwanego ruchu turystycznego przyjazdowego jest szacowana, ale nie jest znana dokładnie.

Statystyczna wielkość zatrudnienia w turystyce w roku 1985, liczącego 5500 osób [6], obejmuje jedynie zatrudnienie w jednostkach organizacyjnych bezpośrednio związanych z turystyką. Rzeczywiste rozmiary zatrudnienia na rzecz zaspokojenia potrzeb turystycznych można szacować jako 3—4 krotnie wyższe.

Statystyczne nakłady inwestycyjne na obiekty związane z turystyką są niewielkie. W rzeczywistości szereg nie objętych ową statystyką nakładów należy uznać za „turystyczne”, np. wydane w 1989 roku 3 731 4 milionów zł na rewaloryzację zespołów zabytkowych. Kto bowiem jest „użytkownikiem” tych zespołów, jeśli nie turysta?

Nie oblicza się ostatnio dochodów mieszkańców miasta, pochodzących z turystyki. Można jednak wskazać, że brak turystyki obniżyłby dochody mieszkańców znacznie — bezpośrednio i pośrednio. Zmniejszyłyby się możliwości pracy zarobkowej w usługach turystycznych, w produkcji wy-

robów na miejscowy rynek turystyczny, w instytucjach handlu, kultury itd.

Najsłabszą stroną efektów uzyskiwanych z turystyki jest niski pułap dochodów trafiających do kasy władz regionalnych Krakowa. Ich niewielki rozmiar — co wynika z systemu finansowego — ogranicza znacznie środki, które władze mogłyby stosować jako instrumenty polityki rozwoju funkcji turystycznej Krakowa. Władze nie mają również możliwości uzyskiwania (w drodze działalności gospodarczej, a nie dzięki darom) środków dewizowych.

Czy wobec przedstawionego stanu rzeczy istnieje możliwość wykorzystania światowej koniunktury turystycznej i potencjalnych możliwości, jakie stwarzają atrakcje turystyczne Krakowa?

Wydaje się, że na powyższe pytania należy odpowiedzieć pozytywnie. Trzeba jednak stwierdzić, że wykorzystanie wymienionych możliwości zależy w dużym stopniu od aktywnej polityki rozwoju regionalnego.

Powinien powstać program takiej polityki, obejmujący w szczególności:

1. Przedsięwzięcia na rzecz poszerzenia zakresu atrakcyjności turystycznej miasta, umożliwiające turystom zagospodarowanie wolnego czasu oraz podniesienie atrakcyjności miasta również poza głównymi sezonami.

2. Przedsięwzięcia na rzecz reklamowania Krakowa jako celu turystyki międzynarodowej w skali światowej.

3. Podjęcie prac statystycznych oraz badawczych dla ustalenia i rejestrowania rzeczywistych rozmiarów gospodarki i zjawisk turystycznych, a także ich skutków.

4. Podjęcie kroków na rzecz poprawy zaplecza technicznego turystyki motorowej, uwzględnienie w budowanych obiektach dworca kolejowego potrzeb turystyki, przyspieszenie powstania urządzeń komunikacji lotniczej dostosowanych do przyszłych potrzeb turystycznych.

5. Podjęcie aktywnej polityki pozyskania inwestorów dla rozszerzenia podstawowej bazy turystycznej:

- hoteli i pensjonatów wszystkich kategorii,
- zakładów żywienia różnych kategorii,
- bazy materialnej instytucji obsługi ruchu turystycznego,
- bazy pobytowej — parkingów itp. urządzeń,

6. Podjęcie aktywnej polityki popierania rozwoju urządzeń wszystkich działów gospodarki produkujących i świadczących usługi na rzecz turystyki, a w szczególności urządzeń:

- handlu detalicznego,
- pomocniczych zakładów gastronomicznych,
- usług dla turystów (w tym motoryzacyjnych),
- sanitarnych i komunalnych,
- obsługi finansowej,
- związanych z usługami kultury,

- produkcji sprzętu turystycznego i pamiątek,
 - związanych z budownictwem turystycznym,
 - związanych z kształtowaniem i doskonaleniem kadr turystycznych.
7. Uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego miasta i województwa lokalizacji obiektów związanych z zaspokojeniem pełnego zakresu potrzeb turystycznych.
8. Wzmoczenie wysiłków na rzecz poprawy środowiska przyrodniczego.
9. Podjęcie różnych form doskonalenia kadr dla gospodarki turystycznej oraz akcji uczenia w szkołach właściwego stosunku do turystów oraz utrzymania miasta w czystości.
10. Stworzenie form organizacyjnych niezbędnych dla polityki rozwoju funkcji turystycznej Krakowa — oraz bieżącego koordynowania tego rozwoju.
11. Podjęcie starań w urzędzie o wydanie na szczeblu centralnym decyzji umożliwiających stworzenie warunków rozwoju funkcji turystycznej miasta, jak np. zabezpieczenie Krakowowi dochodów (również dewizowych) z turystyki i inwestycji centralnych (jak budowa hoteli, przedsiębiorstw obsługi ruchu turystycznego itd.).
- Polskie Towarzystwo Ekonomiczne winno stworzyć platformę do dyskusji nad projektem przedstawionego programu.

Kakow Tourist Function

In the introduction the author shows the importance and development of tourism in the world and the need for conducting a scientific research in this respect. In this background he shows the role and place of Kraków as far as tourist traffic is concerned. There are no adequate data for recognizing the actual functions of Kraków, and the whole tourism problem is not considered here therefore the author suggests including the entire productive activity and services of the city of Kraków which are supposed to satisfy tourist demand.

Further on the paper deals with the range of tourist investments of Kraków which seem not to be internally balanced.

Measuring the efficiency of tourist economy constitutes a problem too. The paper ends with some conclusions concerning the active policy programme of regional development in the city of Kraków.

PIŚMIENNICTWO

- [1] Changing trends in tourism, *Economic Impact*, 2/1988.
- [2] K. M. F. Eldeman, *Tourism in the world*, *The Tourist Review*, 3/87.
- [3] J. Kruczała, *Tourist subregions of „western” and „eastern” Europe*, maszynopis 1987.
- [4] J. Kruczała, *Zagospodarowanie turystyczne*, AE, Kraków 1986.
- [5] *Rocznik statystyczny GUS* 1988.
- [6] *Rocznik statystyczny Województwa Krakowskiego* 1988.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part of the document outlines the various methods and tools used to collect and analyze data. It highlights the need for consistent data collection procedures and the use of advanced analytical techniques to derive meaningful insights from the data.

3. The third part of the document focuses on the implementation of data-driven decision-making processes. It provides a detailed overview of the steps involved in identifying key performance indicators (KPIs) and using data to inform strategic decisions.

4. The final part of the document discusses the challenges and opportunities associated with data management and analysis. It offers practical advice on how to overcome common obstacles and leverage data to drive organizational success.

5. In conclusion, the document stresses the importance of a data-centric approach in modern organizations and provides a comprehensive framework for effective data management and analysis.

OPINIE ABSOLWENTÓW O PROGRAMACH STUDIÓW TURYSTYCZNYCH W AKADEMIACH WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I AKADEMIACH EKONOMICZNYCH

ZYGMUNT KRUCZEK *

Akademickie studia turystyczne w Polsce

W Polsce, w porównaniu z innymi krajami europejskimi, czy USA, stosunkowo późno rozpoczęto badania nad turystyką oraz kształcenie kadr dla turystyki. Pierwszy ośrodek badawczy i dydaktyczny zajmujący się turystyką powstał w 1936 roku w Krakowie [6]. Było to Studium Turyzmu założone przy Uniwersytecie Jagiellońskim. Jego zasadniczym celem było kształcenie w ramach rocznego kursu specjalistów z zagadnień gospodarki turystycznej oraz prowadzenie badań nad turystyką i krajoznawstwem. Słuchacze Studium rekrutowali się spośród absolwentów wydziałów filozoficznego i prawa oraz Studium Wychowania Fizycznego UJ. Studium ukończyły łącznie 64 osoby. Znaczny jest również dorobek edytorski tego ośrodka — wydawano monografie, komunikaty, czasopismo „Turyzm Polski”. Jego działalność przerwała II wojna światowa. Studium kierował znany geograf — prof. dr Stanisław Leszczycki.

Po II wojnie światowej podjęto starania o uruchomienie Studium Turyzmu przy Akademii Handlowej w Krakowie, niestety nie doszło do jego powstania. W roku 1949 Biuro Turystyki przy Ministerstwie Komunikacji zorganizowało szkolenie turystyczne dla administracji centralnej i terenowej. Ale dopiero w roku 1956 przy Szkole Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie powołano Zakład Prawnych i Ekonomicznych Zagadnień Turystyki kierowany przez światowej sławy prof. K. Libere. W uczelni tej rozpoczęto kształcenie specjalistów z zakresu ekonomiki i organizacji turystyki. Zakład ten wydaje do dzisiaj czasopismo „Ruch Turystyczny” i nadal kształci kadrę turystyczną.

W latach siedemdziesiątych kadry dla turystyki zaczęły kształcić

* Katedra Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 62a.

Akademiach Ekonomicznych w Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu (filia w Jeleniej Górze), a także Akademia Wychowania Fizycznego. W tych ostatnich w 1975 r. uruchomiono specjalne Wydziały Turystyki i Rekreacji w Poznaniu, Krakowie i Wrocławiu. Pełnią one jak dotąd największą rolę w przygotowaniu kadr dla potrzeb turystyki i rekreacji w Polsce, przygotowują w ramach odrębnych kierunków kształcenia — „turystyka” i „rekreacja” kadrę do różnych zawodów turystycznych oraz do organizowania i prowadzenia zajęć rekreacyjnych [3]. W roku 1977 rozpoczęto kształcenie turystyczne w ramach studiów geograficznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, a później na Uniwersytetach Warszawskim i Wrocławskim.

Ogólna charakterystyka planów studiów turystycznych w Akademiach Wychowania Fizycznego i Akademiach Ekonomicznych

Zarówno w Akademiach Ekonomicznych, jak i na Wydziałach Turystyki i Rekreacji AWF obowiązywały w poszczególnych etapach rozwoju kształcenia kadr dla turystyki różne wersje planów studiów. W AWF-ach wprowadzono w roku 1981 w miejsce tymczasowych planów studiów obowiązujących, od roku 1975, nowe ramowe plany, obowiązujące w zasadzie (po kilku modyfikacjach) do dzisiaj. Istotną zmianą, jaka miała miejsce w roku 1981 (po uzyskaniu samodzielności Wydziałów w zakresie stanowienia o profilu studiów), było rozdzielenie turystyki i rekreacji jako odrębnych kierunków kształcenia. Badania ankietowe przeprowadzono wśród absolwentów kończących studia na kierunku turystyka w latach 1980-1987, kiedy to obowiązywała wersja programu załączona do artykułu.

W ramach ponad 3000 godzin studiów realizuje się 33 przedmioty, które można podzielić na kilka bloków. Oprócz bloku przedmiotów polityczno-społecznych, ustalanego w tym okresie przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (liczącego 322 godziny, co stanowi 10,6% zajęć w Uczelni), pozostałe bloki służyły w mniejszym lub większym stopniu kształceniu zawodowemu. Grupa przedmiotów społeczno-pedagogicznych (psychologia, pedagogika, socjologia) ma dać absolwentom, oprócz ogólnej wiedzy humanistycznej o człowieku, podstawy do metodyki turystyki, pracy w bezpośredniej obsłudze ruchu turystycznego, kierowania grupami turystów, jak i zespołami pracowników (4% zajęć w Uczelni). Blok nauk przyrodniczych stanowi 5,5% zajęć realizowanych w murach uczelni i wiąże się z głównym nurtem działalności dydaktycznej AWF — wiedzą o człowieku w jego rozwoju ontogenetycznym i filogenetycznym oraz o tych warunkach środowiska, które wpływają na stan biologiczny i wydolność człowieka.

Najbardziej obszerny jest blok przedmiotów nazwany umownie jako „kierunkowy” (31,3% zajęć teoretycznych, 12 przedmiotów). Ich nazwy

pochodzą od klasycznych dyscyplin naukowych z przymiotnikiem „turystyki” np. geografia, ekonomika, prawo, organizacja. W grupie tej znalazły się również przedmioty humanistyczne o istotnym znaczeniu dla merytorycznego przygotowania absolwenta do wykonywania zawodu (historia kultury i sztuki, krajoznawstwo). Pod względem liczby godzin na uwagę zasługuje nauczanie języków obcych (prawie 24%) oraz przedmioty sprawnościowo-rekreacyjne (15,3%). Należy dodać, że na omawianym kierunku rozbudowano do pokaźnych rozmiarów różnego rodzaju zajęcia realizowane w terenie (ćwiczenia terenowe — 8 tygodni zajęć), obozy, praktyki i zajęcia fakultatywne. W sumie zajęcia poza murami uczelni równają się pod względem czasu trwania 1 semestrowi.

W akademiach ekonomicznych obowiązuje inna organizacja i status studiów turystycznych. Ekonomika i organizacja turystyki nie mają tu takiej samodzielności, jak odrębny Wydział, czy też nawet kierunek studiów. Na kierunku Ekonomika i Organizacja Obrotu Towarowego i Usług prowadzona jest specjalizacja z ekonomiki i organizacji turystyki (wybierana na 3 roku studiów). Absolwenci otrzymują w ramach 3116 godzin ogólne wykształcenie ekonomiczne, na podstawie którego specjalizują się w zakresie turystyki.

Układ bloków przedmiotów i siatkę godzin ilustruje załączony plan studiów realizowanych w AE Kraków od roku akademickiego 1982/83. Należy zwrócić uwagę na proporcje pomiędzy blokami przedmiotów, układające się diametralnie inaczej niż na Wydziałach Turystyki i Rekreacji AWF. I tak, w AE na przedmioty społeczno-polityczne przeznaczano 7,7% czasu zajęć, na blok teoretyczno-metodologiczny prawie 30% zajęć, na języki obce 13,4%. Bloki tworzące specjalizację z turystyki (gospodarka turystyczna, kierowanie przedsiębiorstwem turystycznym) liczą łącznie zaledwie 10% sumy zajęć dydaktycznych. Warto dodać, że w tych przedmiotach zawiera się wiedza o turystyce i egzemplifikacja wiedzy ekonomicznej wyniesionej z innych bloków przedmiotowych.

Ta krótka charakterystyka dwóch modeli planów studiów jest niezbędna jako punkt odniesienia dla analizy opinii absolwentów o programach studiów.

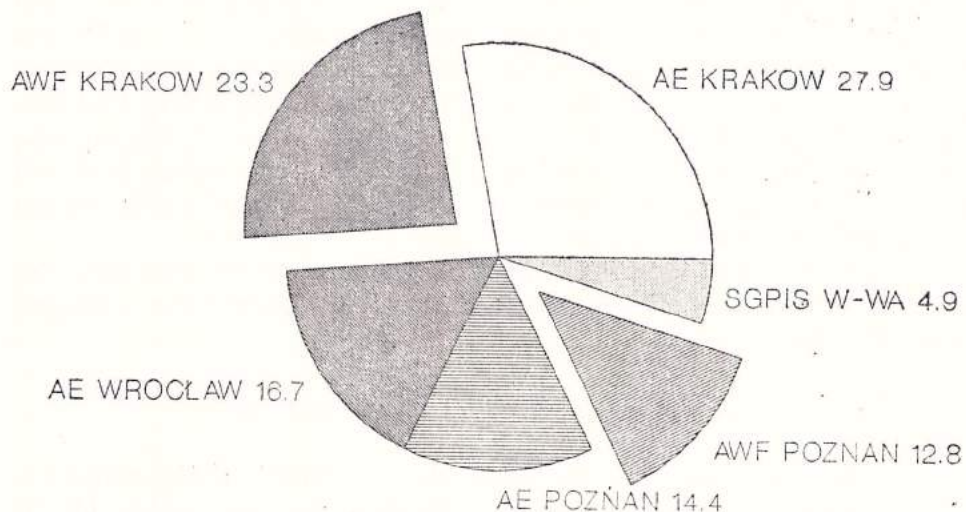
Założenia badawcze. Metodologia badań

Prezentowany materiał jest fragmentem wyników szerzej zarysowanego programu badawczego, realizowanego w ramach CPBP 08. 06 [13]. W programie tym założono, że jedną z przesłanek do opracowania modelu szkolnictwa turystycznego, a szczególnie planów i programów studiów, będą uwagi absolwentów, którzy ukończyli studia turystyczne w latach 1980—1988. Do badań wybrano absolwentów czterech uczelni ekonomicznych (Akademie Ekonomiczne w Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu — filia w Jeleniej Górze) oraz dwie Akademie Wychowania Fizy-

cznego (w Krakowie i w Poznaniu). Absolwenci w.w. uczelni są głównym źródłem dopływu wysoko kwalifikowanej kadry na rynek turystyczny.

Badania przeprowadzone zostały za pomocą szeroko stosowanego w naukach socjologicznych narzędzia badawczego, jakim są ankiety i kwestionariusze wywiadu [8]. Ze względu na rozproszenie respondentów w całym kraju posłużono się ankietą pocztową. Na podstawie wykazów uzyskanych w Dziekanatach sporządzono listy absolwentów wraz z ich ostatnimi adresami. Skierowano następnie do absolwentów specjalnie skonstruowaną ankietę zawierającą 50 pytań podzielonych na dwie zasadnicze części. Pierwsza dotyczyła losów zawodowych absolwentów, w drugiej natomiast starano się zebrać opinie absolwentów o przydatności wyniesionych ze studiów treści nauczania w praktyce, a także propozycje odnośnie do modyfikacji programu studiów.

To połączenie w jednym kwestionariuszu pytań dotyczących losów zawodowych oraz oceny systemu kształcenia wynika zarówno z ich wzajemnych powiązań, jak i ze względu na przyjętą w CPBP organizację badań¹. Do ankiety dołączono także list informujący absolwenta o tym, kto prowadzi badania, dla jakich celów oraz o sposobie wypełnienia ankiety wraz z zapewnieniem jej anonimowości. W latach 1987 - 1988 przeprowadzono 1000 ankiet, uzyskując zwrot wypełnionych 305 formularzy. Oznacza to, że osiągnięto sprawność ankiety na poziomie 30,5%, co na

Ryc. 1. Respondenci wg typów uczelni w odsetkach

¹ Ankieta skierowana do absolwentów była wspólnym narzędziem dla zadań 2 i 3, realizowano ją wspólnie z M. Unrug (Losy absolwentów studiów turystycznych).

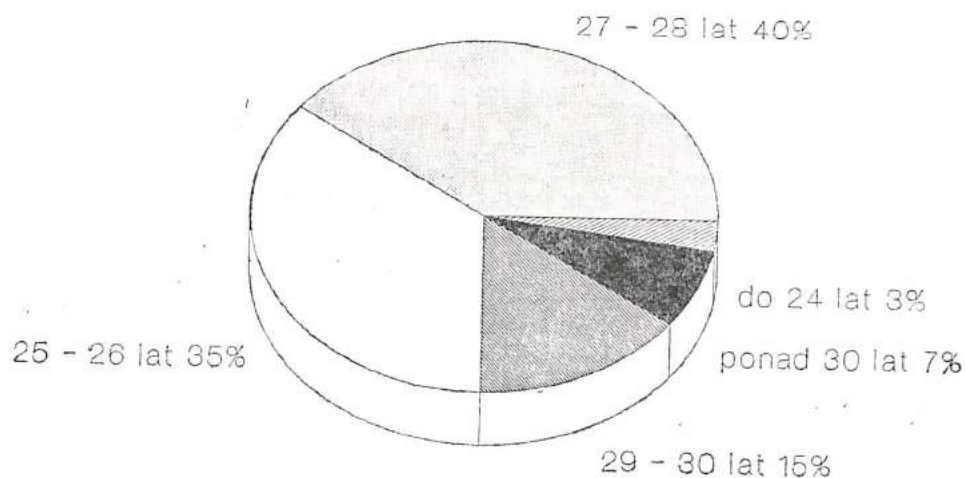
warunki ankiety pocztowej jest wskaźnikiem bardzo dobrym. Proporcje w ilości zwróconych i wypełnionych ankiet wg rodzajów uczelni przedstawia ryc. 1. Ankiety po zakodowaniu zostały poddane przetwarzaniu w oparciu o założoną bazę danych komputerowych².

Opis badanej próby

Badaniami objęto absolwentów studiów stacjonarnych najbardziej liczących się w skali kraju uczelni w zakresie kształcenia kadr dla turystyki.

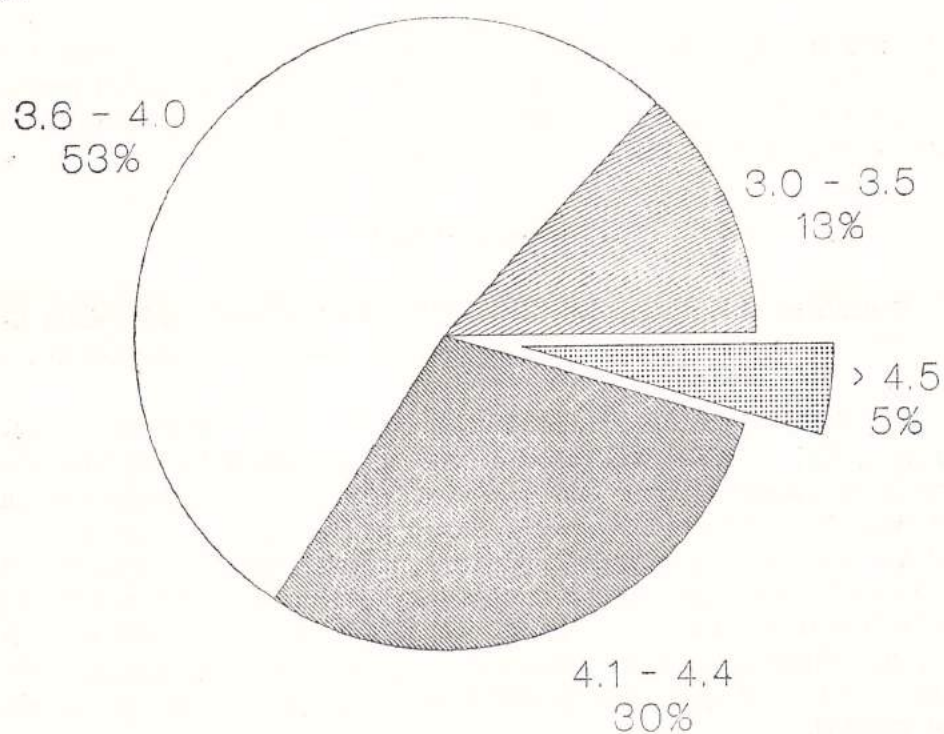
Najwięcej wypełnionych ankiet uzyskano od absolwentów AE w Krakowie (27,9%) i AWF w Krakowie (23,3%), generalnie jednak zdecydowanie w badanej grupie dominują absolwenci uczelni ekonomicznych (prawie dwie trzecie zbiorowości). Biorąc pod uwagę strukturę respondentów wg płci widzimy, że odpowiedzi nadeszły głównie kobiety (3/4 zbiorowości), co wiąże się być może z łatwiejszym od strony technicznej dotarciem do absolwentek (ich nie obowiązuje po studiach służba wojskowa). Absolwenci, którzy nadesłali wypełnione ankiety mieszczą się głównie w dwóch przedziałach wieku — 25—26 lat (35,5%) oraz 27—28 lat (39,5%).

Zagadnienie to ilustruje ryc. 2. Większość absolwentów zdążyła już założyć rodziny (56,5%). Interesująco przedstawia się struktura badanych

Ryc. 2. Struktura absolwentów wg wieku

² Obliczenia wykonał doc. dr hab. Marek Siociński z Instytutu Matematyki UJ, diagramy sporządzono przy pomocy programu komputerowego Slide Write plus.

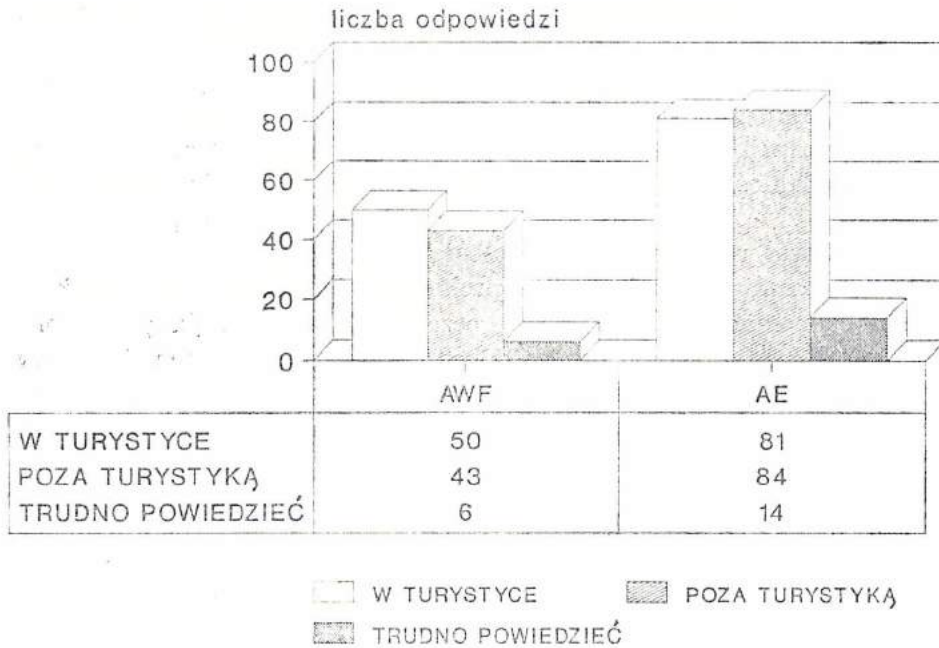

Ryc. 3. Średnia ze studiów absolwentów

Tabela 1. Zatrudnienie absolwentów kierunków turystycznych

L. P Typ uczelni	1		2		3		4	
	L	%	L	%	L	%	L	%
1. AWF Kraków	29	41.02	27	38.11	5	7.08	10	14.10
2. AWF Poznań	21	53.87	16	41.09	1	2.50	1	2.50
3. Razem AWF-y	50	45.49	43	33.00	6	5.43	10	9.10
4. AE Kraków	28	32.86	40	47.03	7	7.29	10	11.70
5. AE Wrocław	21	41.17	26	51.05	2	3.91	2	3.92
6. AE Poznań	21	47.70	16	39.09	4	9.82	0	0.00
7. SGPIS Warszawa	11	73.31	2	13.31	1	6.66	1	6.66
8. Razem A. Ekonom.	81	41.52	84	43.08	14	7.18	13	6.70
9 Razem AE i AWF	131	43.00	127	41.58	20	6.62	23	7.50

Legenda: 1. w turystyce, 2. poza turystyką, 3. trudno odpowiedzieć, 4. brak odpowiedzi; odsetki nie sumują się do 100, część respondentów nie wybrała żadnego wariantu odpowiedzi.

Ryc. 4. Zatrudnienie absolwentów kierunku turystyka

według średniej ocen ze studiów. Na ankietę odpowiedziało najwięcej absolwentów ze średnią 3,6 - 4,0, czyli dobrych studentów (ponad 50%). Wśród absolwentów zauważyć można więcej studentów bardzo dobrych i dobrych (29,8%) niż dostatecznych (12,9%). Proporcje te ilustruje ryc. 3.

Interesujące są dane dotyczące zatrudnienia (losów zawodowych absolwentów). Generalnie do pracy w turystyce w całej badanej zbiorowości trafiło 43%. Można tu zauważyć lekką przewagę absolwentów AWF (45%) nad AE (41%). Proporcje te ilustruje ryc. 4 i tabela 1.

Biorąc pod uwagę rodzaj zakładów pracy, do jakich trafiają absolwenci studiów turystycznych, to na pierwszym miejscu lokują się biura podróży (18%), potem szkoły (17,6%) i zakłady produkcyjne (10,9%). Stosunkowo mało absolwentów trafia do zakładów hotelarskich (3,2%), czy administracji turystycznej (4,9%). Wśród naszych respondentów przeważały osoby o stażu pracy od 4 do 5 lat (20,9%) oraz 2 do 3 lat (14,1%). Stosunkowo mało zarejestrowano absolwentów zatrudnionych dłużej niż 6 lat i krócej niż 1 rok.

Programy i organizacja nauczania w opiniach absolwentów

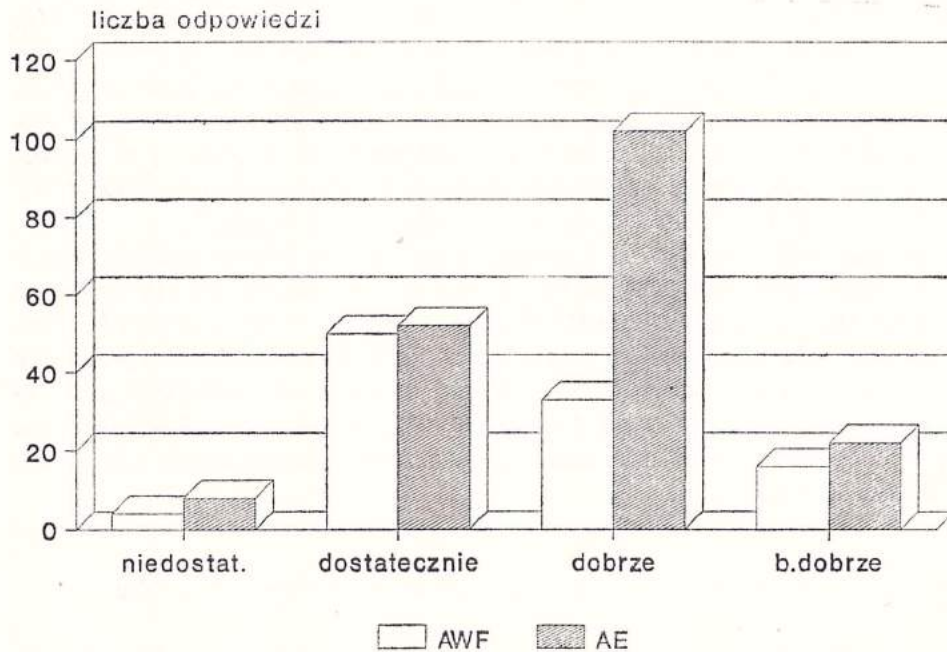
Pytania skierowane do absolwentów miały na celu wysondowanie ich opinii odnośnie do programów studiów w następujących aspektach:

— autooceny przygotowania specjalistycznego i ogólnoekonomicznego,

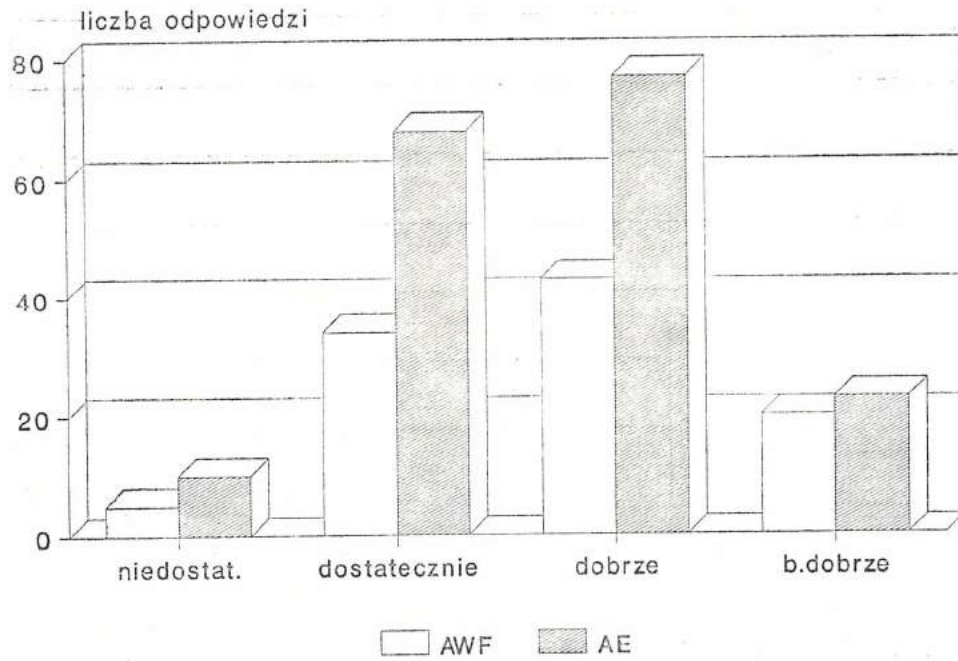
- wystarczalności wiedzy ogólnej i specjalistycznej do rozwiązywania zadań zawodowych w turystyce,
- wystarczalności treści przedmiotów specjalistycznych,
- proporcji między przedmiotami ogólnymi a specjalistycznymi,
- propozycji wprowadzenia nowych przedmiotów i treści nauczania,
- przydatności praktyk w zakresie przygotowania do pracy zawodowej,
- zamiarów w zakresie doskonalenia zawodowego.

W odniesieniu do pierwszego problemu zauważamy, że absolwenci uczelni ekonomicznych, zgodnie z oczekiwaniem, w większym stopniu akcentowali swoje dobre i bardzo dobre przygotowanie ekonomiczne wyniesione ze szkoły wyższej. Absolwenci uczelni wychowania fizycznego oceniali swoje przygotowanie raczej na poziomie dostatecznym (ryc. 5). W obu grupach znikomy odsetek respondentów (4%) twierdzi, że ich przygotowanie ekonomiczne jest niedostateczne. Najwięcej najwyższych ocen przypisali sobie absolwenci AE w Poznaniu i AWF w Krakowie (po 20%).

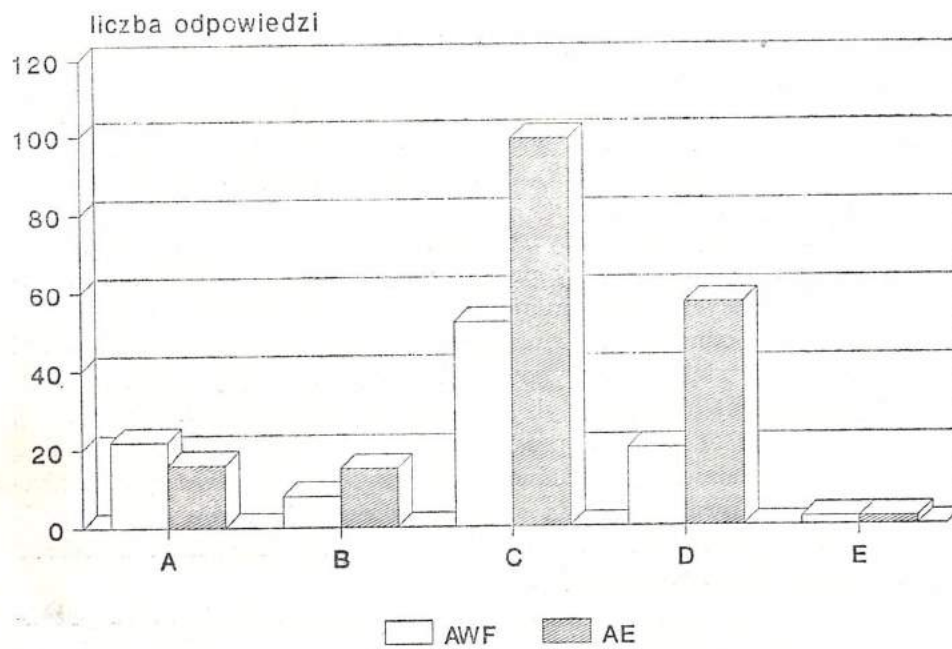
Inaczej układają się odpowiedzi na pytanie o ocenę przygotowania specjalistycznego do pracy zawodowej. Tutaj wyższe oceny wystawili sobie absolwenci AWF (18,8%) niż AE (11,8%). Pozostałe oceny układały się na zbliżonym poziomie (patrz ryc. 6).

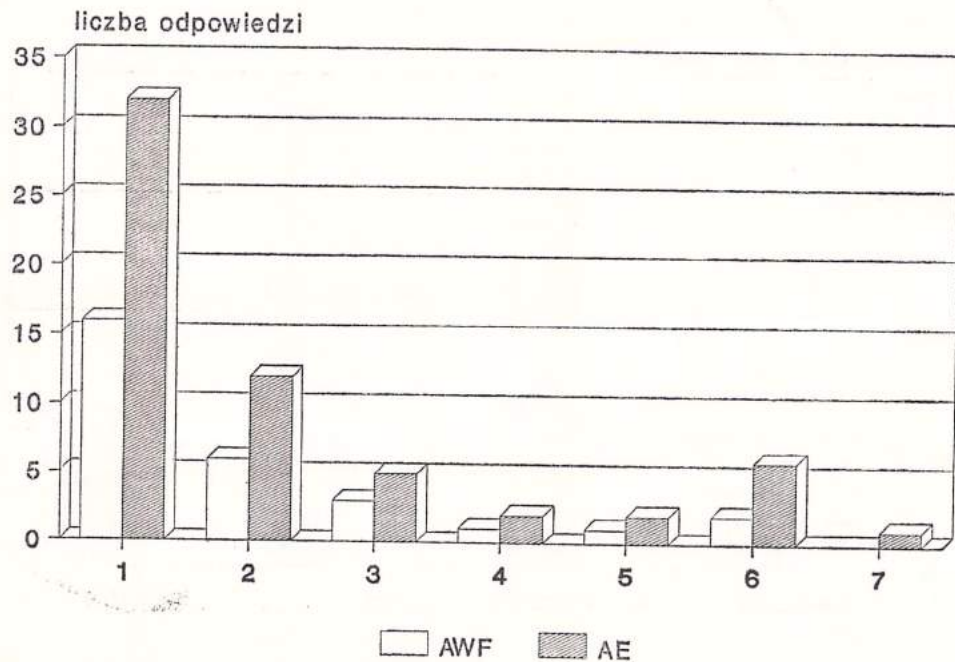
Ryc. 5. Autoocena przygotowania ekonomicznego absolwentów do pracy w turystyce: 1. bardzo dobre, 2. dobre, 3. dostateczne, 4. niedostateczne

Ryc. 6. Autoocena przygotowania specjalistycznego absolwentów AWF i AE

Ryc. 7. Ocena proporcji między przedmiotami ogólnymi a specjalistycznymi

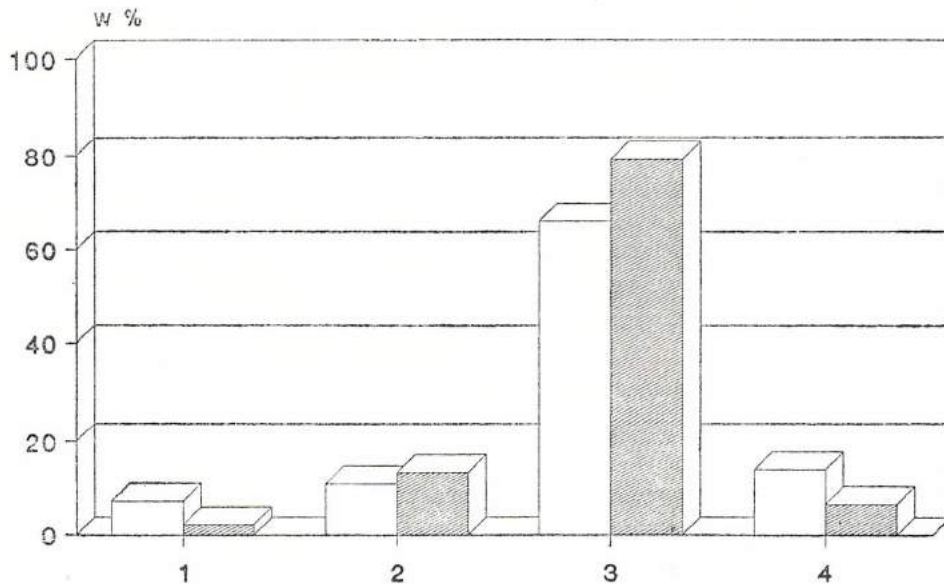
Ryc. 8. Odczuwane braki w zakresie wykształcenia specjalistycznego: 1. za mało wiedzy praktycznej, 2. języki obce, 3. umiejętności przewodnickie, 4. znajomość terenu (geografia, krajoznawstwo), 5. za mało wiedzy o hotelarstwie, 6. za mało wiedzy prawniczej, 7. brak kursu gastronomicznego, 8. inne

Oceniając proporcje między przedmiotami ogólnymi a specjalistycznymi prawie połowa respondentów oceniła je negatywnie, twierdząc, że programy studiów dają za mało wiedzy praktycznej, w większym stopniu takie oceny zaznaczyły się u absolwentów uczelni ekonomicznych niż wychowania fizycznego (ryc. 7). Tylko 12% badanych oceniło obecne proporcje jako prawidłowe.

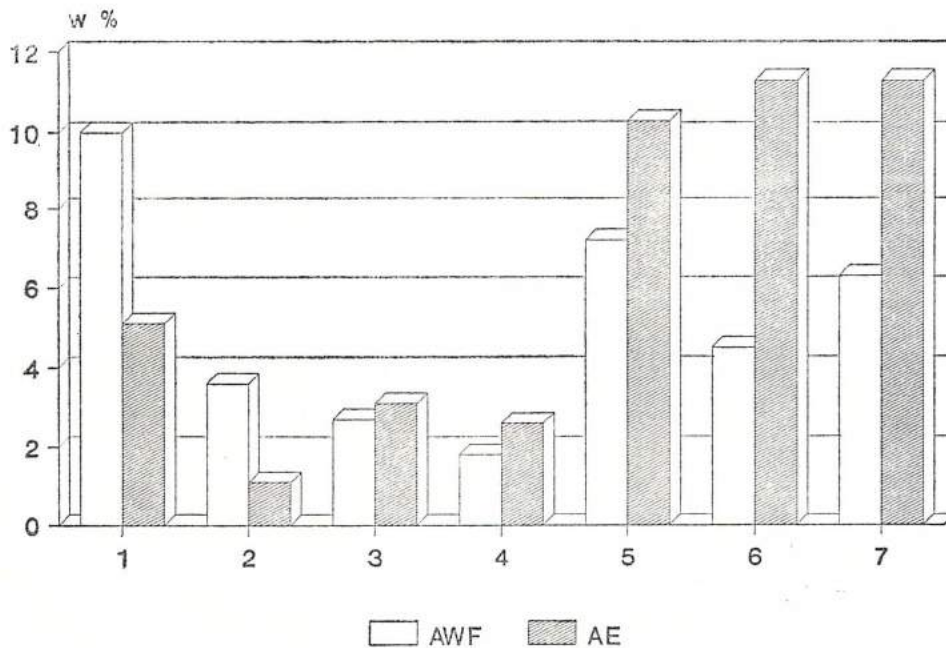
Oceniając wiedzę specjalistyczną wyniesioną z uczelni absolwenci wskazywali na braki w wiedzy praktycznej, słabe przygotowanie w zakresie języków obcych, brak umiejętności przewodnickich (ryc. 8).

W sugestjach odnośnie do zmian w programach studiów absolwenci w zdecydowanej większości wypowiedzieli się za zwiększeniem zakresu wiedzy praktycznej (68,5%), czyli uzawodowieniem studiów. Wydaje się, że taka potrzeba odczuwana przez absolwentów winna być generalną przesłanką do przebudowy studiów turystycznych w obydwu typach akademii. Potrzeba uprządkowania studiów szczególnie silnie została podkreślona przez studentów uczelni ekonomicznych, a zwłaszcza SGPIS (86,7%). Zagadnienie to ilustruje ryc. 9.

Prawie 40% absolwentów uważa, że należy wprowadzić nowe przedmioty do programu studiów, chociaż tyle samo nie ma w tej kwestii zdania (ryc. 10).

Ryc. 9. Sugestie zmian w programie studiów podane przez absolwentów: 1. zwiększyć zakres wiedzy ogólnoeconomicznej, 2. zwiększyć zakres wiedzy specjalistycznej, 3. zwiększyć zakres wiedzy praktycznej, 4. nie mam zdania

Ryc. 10. Sugestie odnośnie do wprowadzenia nowych przedmiotów do planu studiów: 1. hotelarstwo, 2. turystyka zagraniczna, 3. rachunkowość, 4. więcej geografii i krajoznawstwa, 5. licencje turystyczne (pilot, przewodnik itp.), 6. więcej przedmiotów specjalistycznych, np. prawo, 7. reklama, informacja, informatyka, 8. pedagogika i metodyka

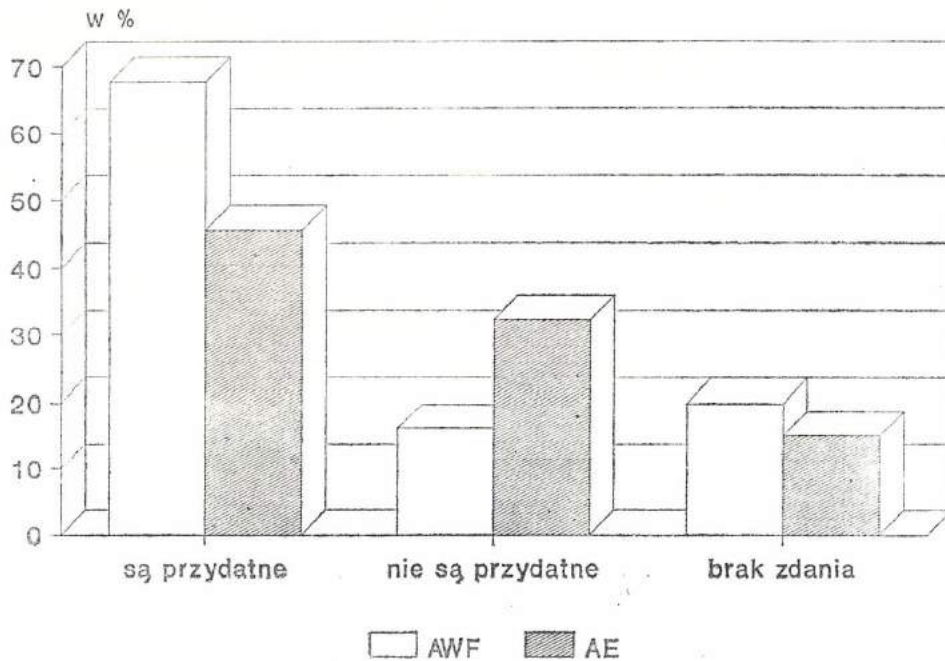
Ciekawie przedstawiają się sugestie absolwentów odnośnie do wprowadzenia nowych przedmiotów do programu studiów turystycznych. W liście rangowej na pierwszym miejscu znajdują się licencje turystyczne — prawdopodobnie absolwenci po podjęciu studiów musieli je zdobywać w trybie kursowym. Na drugiej pozycji występuje hotelarstwo, a na trzeciej informatyka oraz reklama. Stosunkowo znaczna liczba respondentów zaproponowała wprowadzenie rachunkowości (zwłaszcza SGPIS, ale i AWF Kraków) oraz geografii i krajoznawstwa (AE Poznań) — porównaj tabela 2.

Porównując ocenę wystarczalności wiedzy ekonomicznej wyniesionej ze studiów do pracy zawodowej z oceną wiedzy specjalistycznej widzimy, że absolwenci wszystkich szkół bardziej odczuwają braki wiedzy specjalistycznej niż wiedzy ogólnoeconomicznej. Ta przesłanka również winna być brana pod rozwagę w konstruowaniu planów nauczania. Więcej niż połowa absolwentów stwierdziła, że studia pozwoliły na zwiększenie wie-

Tabela 2. Sugestie odnośnie do wprowadzenia nowych przedmiotów do programów studiów turystycznych

L. P. Typ uczelni	1		2		3		4		5		6		7		8	
	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
1. AWF Kraków	10	19.08	2	2.82	3	4.23	2	2.82	5	7.04	2	2.28	1	1.41	1	1.41
2. AWF Poznań	1	2.56	2	5.13	0	0.00	0	0.00	3	7.96	3	7.69	6	15.38	0	0.00
3. Razem AWF-y	11	10.00	4	3.64	3	2.73	2	1.82	8	7.27	5	4.55	7	6.36	1	0.91
4. AE Kraków	5	5.88	0	0.00	2	2.35	1	1.18	5	5.88	4	2.70	3	3.88	0	0.00
5. AE Wrocław	2	3.92	1	1.96	2	3.92	2	3.92	5	9.80	7	13.73	3	5.88	0	0.00
6. AE Poznań	1	2.27	1	2.27	1	2.27	2	4.54	7	15.91	1	2.27	5	11.36	0	0.00
7. SGPIS Warszawa	2	13.33	0	0.00	1	6.67	0	0.00	3	20.00	0	0.00	1	6.67	0	0.00
8. Razem A. Ekonom.	10	5.13	2	1.03	6	3.08	5	2.56	20	10.26	12	11.29	12	11.29	0	0.00
9. Razem AE i AWF	21	6.89	6	1.97	9	2.95	7	2.30	28	9.18	17	5.57	19	6.23	1	0.33

Legenda: 1. hotelarstwo, 2. turystyka zagraniczna, 3. rachunkowość, 4. więcej geografii turystycznej, 5. licencje turystyczne np. pilot, przewodnik, 6. więcej specjalistycznych przedmiotów np. prawo w turystyce, 7. reklama, informatyka, 8. historia kultury i sztuki, krajoznawstwo.

Ryc. 11. Ocena przydatności praktyk do pracy zawodowej w turystyce

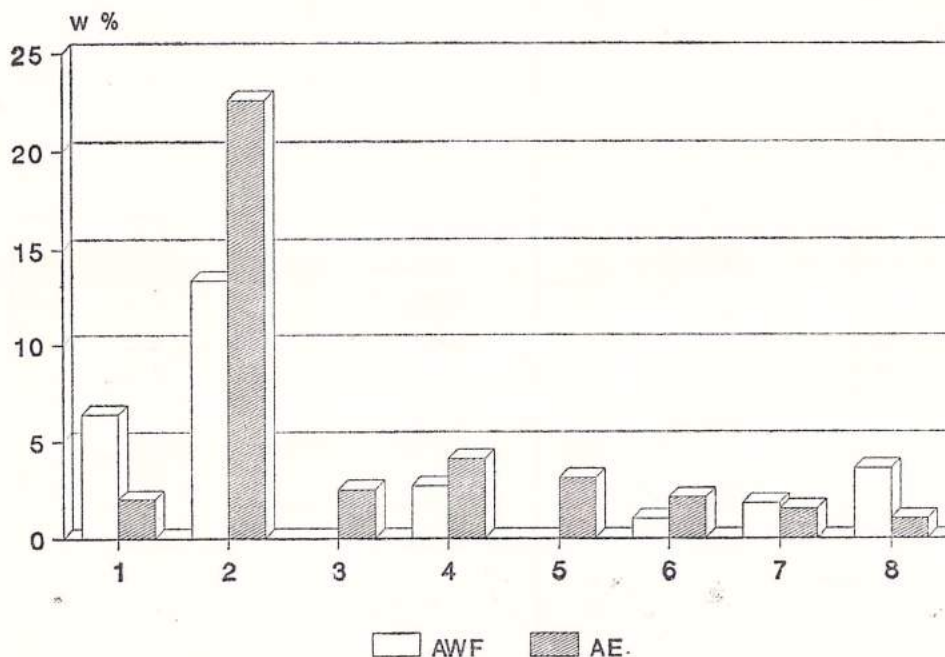
dzy praktycznej, ale tylko część osób przypisała to praktykom w czasie studiów (ryc. 11).

Tylko połowa respondentów bierze czynny udział w doskonaleniu swoich kwalifikacji, ale około 60% absolwentów zamierza dokształcać się. Odnosnie do dziedzin doskonalenia respondenci wyrazili swoje deklaracje według następującej kolejności: języki obce, pilotaż i inne licencje turystyczne, prawo administracyjne, funkcjonowanie przedsiębiorstwa hotelowego, pedagogika. Na dalszych pozycjach znalazły się kursy walutowe i działalność socjalno-bytowa w zakładach pracy (ryc. 12).

Uwagi i wnioski końcowe

W odróżnieniu od studiów uniwersyteckich zarówno Akademia Ekonomiczna, jak i Akademia Wychowania Fizycznego są uczelniami zawodowymi, winny więc przygotowywać kadrę do konkretnych zawodów i zadań. Mimo tego, w świetle wypowiedzi absolwentów turystycznych kierunków kształcenia, te uczelnie nie przygotowują w stopniu wystarczającym do podjęcia pracy w turystyce. Najważniejsze problemy sygnalizowane przez absolwentów, a możliwe do uwzględnienia w nowych edycjach programów nauczania, to:

— zmiana proporcji między przedmiotami ogólnymi a specjalistycznymi (zawodowymi lub kierunkowymi) na korzyść tych ostatnich,

Ryc. 12. Zamiary respondentów odnośnie do dziedzin doskonalenia: 1. pilotaż, licencje turystyczne, 2. języki obce, 3. ogólna wiedza o turystyce, 4. prawo administracyjne, 5. funkcjonowanie przedsiębiorstwa hotelowego, 6. kursy walutowe, 7. działalność socjalno-bytowa, 8. pedagogika

— wprowadzenie nowych przedmiotów w formie przedmiotów do wyboru czy zajęć fakultatywnych a nawet specjalizacji. Należą do nich: hotelarstwo, informatyka, reklama, rachunkowość, zdobywanie licencji turystycznych.

Najbardziej dotkliwie odczuwanymi brakami w edukacji (po konfrontacji z wymogami praktyki) są zdaniem absolwentów: słabe opanowanie języków obcych oraz brak licencji turystycznych, większość respondentów opowiadała się za zwiększeniem wiedzy praktycznej, czyli uzawodowieniem studiów. Wydaje się, że ta przesłanka winna być brana przede wszystkim pod uwagę przy budowie nowych programów celem przywrócenia właściwych funkcji akademii jako szkołom zawodowym.

W zakresie doskonalenia umiejętności zawodowych respondenci, dostrzegając generalnie potrzebę doksztalcenia, wskazują również na konieczność wzbogacenia swojej wiedzy w zakresie języków obcych, pilotażu i innych licencji turystycznych, prawa administracyjnego, funkcjonowania przedsiębiorstwa hotelowego, działalności socjalno-bytowej, czy obsługi walutowej. Jest to istotna informacja dla organizatorów doksztalcenia zawodowego — pracodawców i ośrodków doskonalenia zawodowego, a także uczelni w wypadku prowadzenia studiów podyplomowych.

**The graduates' opinion about the curricula of tourism in the Academy
of Physical Education and Economical Academy**

The article is a brief account of the results of the opinion poll sent to the graduates who had studied tourism and started to work in this field of knowledge. The main aim of this poll was to get the information about the graduates' professions and to get their opinion about usefulness of the curricula of the studies in the Academy of Physical Education and Economical Academy in their work.

There were 305 answers to the poll sent to these students who had graduated between 1980—1988 (the efficiency test of the post was 30,5%). The proportion of general subjects to comprehensive ones, as well as the accuracy of the selection of the subjects were subjected to criticism. The graduates gave also the information about new subjects and the substance of teaching essential for future work. The graduates' professional self-improvement and their statements concerning the spheres of self-improvement were treated as a separate problem. The lists (2) and the diagrams (12) illustrate these problems.

PIŚMIENNICTWO

- [1] J. Bogucki, A. Nykowski, A. Schmidt, *Kształcenie kadr dla turystyki i rekreacji w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem roli Wydziałów Turystyki i Rekreacji*. Monografie nr 135, AWF, Poznań 1980.
- [2] H. Guzik, *Wykorzystanie metody ankietowej do analizy zatrudnienia kadr turystycznych [na przykładzie woj. miejskiego krakowskiego]*, Zeszyty Naukowe AE nr 142, Kraków, 1981.
- [3] T. Jarowiecka, *Studia turystyczne w AWF Kraków*, Biuletyn Informacyjny IT nr 3 (85), 1988.
- [4] Z. Kruczek, *Kształcenie kadr dla potrzeb turystyki*, w: *Kształcenie kadr dla kultury fizycznej*. Zeszyty Naukowe AWF nr 58, Kraków, 1988.
- [5] Z. Kruczek, *A model of the faculty of tourism graduate (Academy of Physical Education) against the background of other tourism faculties. The Model of Training staff for tourism industry*, AWF — TNOiK, Kraków 1989.
- [6] S. Kulczycki, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, Warszawa 1968.
- [7] A. Lipska, *Kadry turystyki w 40-leciu PRL*, Biuletyn GKT, numer specjalny C, Główny Komitet Turystyki, Warszawa 1985.
- [8] *Metody badań socjologicznych*, Praca zbiorowa pod red. E. Nowaka, PWN, Warszawa 1965.
- [9] K. Pauzewicz, *Adaptacja społeczno-zawodowa absolwentów szkół wyższych, średnich i zasadniczych do pracy w turystyce*, Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki nr 2/40, 1977.
- [10] K. Pauzewicz, *Metodologia badań nad kwalifikacjami kadr turystycznych oraz nad kierunkami i metodami ich doskonalenia*, Problemy Turystyki, nr 2/4, Instytut Turystyki, 1979.
- [11] M. Unrug, *Education in economics of tourism range in light of professional life of graduates in Academy of Economy in Cracow. The model of training staff for tourism industry*, AWF — TNOiK, Kraków 1989.

- [12] J. Wolski, *O koncepcji rozwoju wyższego szkolnictwa turystycznego*, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki nr 1, 1975.
- [13] CPBP 08.06 „*Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*”, VI grupa tematyczna, temat 9 — Rola czynnika kadrowego w organizacji i obsłudze ruchu turystycznego, zadanie badawcze nr 2 — Kształcenie kadr dla turystyki na poziomie wyższym, realizowane przez autora.

PRÓBA WYODRĘBNIENIA WYBRANYCH ELEMENTÓW SKŁADU I OTOCZENIA TERYTORIALNEGO SYSTEMU SPOŁECZNEGO POLSKIEGO SPISZA

KAZIMIERA ORZECHOWSKA-KOWALSKA, ROMAN KOWALSKI *

Prezentowany poniżej tekst składa się z dwóch wyróżniających się treściowo części. Pierwsza z nich zawiera uwagi teoretyczne dotyczące elementów składowych systemów — w szczególności terytorialnych systemów społecznych. Z kolei druga jest próbą wskazania istniejących elementów otoczenia i składu terytorialnego systemu polskiego Spisza. Wolą autorów jest dalsze dociekanie zmierzające ku rejestracji i analizie relacji oraz sprzężeń wynikających ze zmian w funkcjonowaniu systemu pod wpływem nowego czynnika sprawczego, jakim jest turystyka.

Polski Spisz należy do tych nielicznych regionów kraju, które zachowują wyraźną odrębność. Przejawia się ona zarówno w specyfice środowiska przyrodniczego, jak i społeczno-kulturowego. Całość tych relacji wykształciła się na tle uwarunkowań historycznych.

Środowisko przyrodnicze było tutaj przekształcane wolniej niż w innych regionach Polski. Wpłynęło to na względną stabilizację gospodarczą omawianej jednostki terytorialnej. Wszystkie uwarunkowania oraz relacje i sprzężenia dokonujące się w obrębie polskiego Spisza wykształciły układ wyraźnie zamknięty. Ograniczenie wymiany informacji między polskim Spiszem a obszarami sąsiednimi spowodowane było głównie barierami przyrodniczymi, historycznymi i psychologicznymi. W ostatnich kilkunastu latach zauważa się nieco większą intensywność wpływów zewnętrznych oraz aktywność społeczności lokalnej. Jej przejawem jest przepływ siły roboczej na zewnątrz polskiego Spisza. Jego „udostępnienie” staje się łatwiejsze w wyniku zagęszczenia sieci dróg, a elementami nowymi są bardzo silne przekształcenie środowiska geograficznego w strefie granicznej (budowa zbiornika wodnego w Niedzicy) i planowana penetracja turystyczna. Wymienione dwa ostatnie czynniki wywołują destabilizację tego układu. Powstaną także nowe relacje i oddziaływania, które wpłyną zniekształcająco na istniejący system.

* Katedra Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 62a.

I. Terytorialny system społeczny na tle ogólnej teorii systemów

Terytorialny system społeczny jest podgrupą w obrębie systemów społecznych. Te ostatnie charakteryzują się bardzo dużą różnorodnością i z punktu widzenia nauk socjologicznych sporą rozbieżnością znaczeniową [14].

Klasyfikacja systemów społecznych jest skomplikowana i jej przedstawienie wykraczałoby znacznie poza zakres prezentowanej pracy. Z drugiej jednak strony jest konieczne krótkie wprowadzenie w ogólną teorię systemów.

Pojęcie system (grec. systema) wyjaśniane jest jako skoordynowany układ elementów, zbiór tworzący pewną całość uwarunkowaną stałym, logicznym uporządkowaniem części składowych [13].

Po raz pierwszy większego znaczenia nabrało ono w latach pięćdziesiątych XX wieku, kiedy to biolog Ludwig von Bertalanffy opublikował ogólną teorię systemów [3].

Spojrzenie systemowe widzi świat w kategoriach istniejących związków oraz integracji. W ujęciu teoretycznym pod pojęciem systemu rozumie się zintegrowane całości, jednak ich własności nie są jedynie sumą części składowych. Pomimo że w każdym systemie można wyróżnić elementy składowe, to jego naturą jako całości nie jest bynajmniej suma poszczególnych części. Dla istoty systemu najważniejsze są powiązania funkcjonalne.

W działaniu systemów ważną rolę spełnia proces transakcji rozumianej jako wzajemne i jednoczesne oddziaływania elementów określonego zbioru (całości) [10].

Kolejną cechą systemów jest znaczna dynamika elementów składowych, jak również w konsekwencji i całego systemu. Wydawać się może paradoksalne, ale nawet proces homeostazy (równowagi wewnętrznej organizmów żywych) ma cechy zdecydowanie aktywne. Polega ona na stałym utrzymywaniu tej samej struktury, pomimo zmian w jej wnętrzu w kontakcie z otoczeniem. Działania poszczególnych części mogą być tak odmienne, nietypowe, że nie pasują do funkcjonowania całości systemu. Wewnętrzne uporządkowanie systemu jest osiąganym poprzez koordynację działań o dużej dozie autonomii.

W świecie organizmów żywych system ma właściwości samoorganizujące się. Pomiędzy względnie izolowanymi systemami a środowiskiem istnieją sprzężenia zwrotne. Możliwości te sprowadzają się często do dwóch działań: samoodnawiania i samotranscendencji, czyli zdolności do twórczego rozwoju poprzez uczenie się, rozwój, ewolucję [4].

Dla procesów samoorganizacji konieczny jest wysoki stopień nierównowagi, czasami kojarzony z bezładem, entropią. Im wyższa entropia, tym więcej składowych systemu włączonych jest w procesy samoorganiza-

cyjne. W przypadku awarii systemu, informacja otrzymywana z jednego systemu jest wzmacniana przez inne systemy.

Zjawisko samoorganizacji występuje również w niektórych systemach chemicznych. Zostały one nazwane „strukturami dyspatywnymi”. Struktury te rozwijają się poprzez rozbijanie innych na drodze przemian fizyko-chemicznych (metabolizm) [12].

W ujęciu holistycznym wydaje się, że najlepiej omawiane zjawiska są objaśniane przez hipotezę, bootstrap, wykreowaną dla współczesnych nauk fizycznych. Zgodnie z tą teorią naturę należy rozpatrywać poprzez jej wewnętrzną spójność, wzajemne uzgodnienie relacji pomiędzy jej częściami i wewnątrz każdej z nich [4].

Indywidualizacja poglądów oraz ich mozaikowość mają swe odzwierciedlenie w koncepcjach systemowego ujęcia problemów społecznych. Pojęcie systemu zawiera w sobie również kontekst realny [11]. Odnosi się on między innymi do systemów społecznych. Spośród nich podstawową rolę spełniają terytorialne systemy społeczne, w których zbiorowość ludzi trwale zajmuje, zagospodarowuje oraz sprawuje kontrolę nad określonym terytorium.

Do najistotniejszych właściwości terytorialnego systemu społecznego zalicza się jego skład, otoczenie i strukturę [4]. Winny być one rozpatrywane całościowo, choć niekiedy i podejście redukcjonistyczne, przy założeniu, że nie wyjaśnia wyczerpująco istoty rzeczy, należy uznać za odpowiednie.

Skład terytorialny systemu społecznego uwzględnia zbiór obiektów, czyli jego składników. Wśród nich mogą występować proste, złożone lub także tworzące pewne systemy. Na innym poziomie istotności, nawiązując do definicji terytorialnego systemu społecznego, rozpatruje się go jako całokształt zbiorowości ludzkiej i podłoża materialnego.

Człowiek jest wysoce wyspecjalizowanym, otwartym, samoregulującym i samoodnawiającym się systemem, w obrębie którego funkcjonują inne systemy. Jednym z nich jest rozum [2]. Poprzez wykorzystanie rozumu człowiek może zmieniać, przekształcać, modyfikować swoje otoczenie, mając wszakże na uwadze, że sam jest składnikiem większej zbiorowości, ekosystemu. Traktowanie przez człowieka środowiska biotycznego przedmiotowo wywołuje określone, negatywne skutki, prowadzące niekiedy do unicestwienia innych żywych systemów. Dopiero uznanie ich za rozumne doprowadzi do harmonijnej koegzystencji.

Człowiek jako istota społeczna tworzy i wchodzi w skład różnych systemów społecznych, funkcjonujących na tym samym terytorium lub w najbliższym sąsiedztwie. Jego podstawowym dążeniem jest zmierzanie ku rozwojowi. System rozwija się wówczas, jeśli zmiany dokonujące się w nim prowadzą do zróżnicowania i wzbogacenia jego elementów składowych i (lub) zachodzących między nimi stosunków [15]. Kategorią doprowadzającą do rozwoju jest zmiana. System podlega zmianom, jeśli

w jego obrębie powstają nowe elementy składowe lub zanikają dotychczas istniejące, albo też powstają nowe stosunki między tymi elementami lub zanikają istniejące [16].

Na drodze doświadczeń oraz kontaktów międzyludzkich kształtowały się także nowe związki, relacje, kreujące kulturę. Systemy kulturowe są tworamii niezwykle skomplikowanymi, a ich poznanie jest możliwe przy zastosowaniu zasady wysokiego lub niskiego kontekstu (high or low context rule) [14]. Te wszystkie cechy i zależności ujawniają się w społecznym podziale pracy. Podłoże materialne jest rozumiane jako zbiór obiektów dwojakiego rodzaju: przyrodniczych (epigeosfery) i sztucznych (wytwory pracy ludzkiej). Zestawienie tych elementów nasuwa pewne analogie do definicji środowiska geograficznego i tak też je należy interpretować.

Systemy przyrodnicze składają się z następujących grup elementów (obiektów): organicznych i nieorganicznych.

Obiekty organiczne (organizmy) należą do ekosystemów tworząc ze współwystępującymi ludźmi trwałe związki. Człowiek jako składnik tej zbiorowości jest uzależniony od innych żywych istot i tak samo jak one musi się zaadaptować do swojego środowiska, aby osiągnąć biologiczne i psychiczne zdrowie [6]. Z drugiej jednak strony jest w sytuacji uprzywilejowanej w obcowaniu z przyrodą.

Warstwa nieorganiczna odpowiada pojęciu geosystemu, który jest użytkowany przez ludzi dla zaspokojenia ich podstawowych i wyższych potrzeb. Głównymi składnikami tej warstwy są: 1) powierzchnia ziemi; 2) zasoby przyrody; 3) substancje materialno-energetyczne [5].

Grupę obiektów sztucznych stanowią głównie wytwory działalności człowieka. Ich powstanie wiąże się z procesami przetwarzania substancji i materiałów w narzędzia i urządzenia o dużym zasobie energii. W zbiorowości tej występują także elementy naturalne, przekształcone w określonym stopniu. Są to między innymi zwierzęta udomowione czy rośliny uprawne. Niekiedy obiekty sztuczne tworzą całe kompleksy czy wręcz systemy mające na celu usprawnienie funkcjonowania społeczeństwa. Należy do nich infrastruktura techniczna.

Jedną z cech zbiorowości ludzkiej jest jej bardzo silny związek z terytorium, na którym ona żyje (więzy plemienne, etniczne, narodowościowe). Terytorium jest częścią powierzchni ziemi (epigeosfery) wraz z materialnymi (naturalne i sztuczne) obiektami, nad którą sprawuje kontrolę dana zbiorowość. Jednocześnie terytorium można uznać za obszar odrębności społeczno-kulturowej. Z tego powodu istotną rolę spełniają takie relacje, jak sprawowanie władzy czy kontrola. W efekcie końcowym terytorium staje się wyznacznikiem terytorialnego systemu społecznego.

Otoczenie w terytorialnym systemie społecznym jest tożsame ze środowiskiem w różnych jego aspektach (kryteriach delimitacji): przyrodniczym lub naturalnym i sztucznym. Jest ono modelowane poprzez różnora-

kie wzajemne oddziaływanie, stanowiąc element dynamiczny, kształtujący zarówno zbiorowość ludzką, jak i podłoże przyrodnicze, czy sztuczne. Człowiek wpływając na środowisko jest sam przez nie kreowany — i odwrotnie, a jakość tych zmian nie zawsze jest pożądana. Częstość zauważa się transformację kompleksów przyrodniczych w sztuczne. Z drugiej jednak strony, dla zapewnienia swej egzystencji, ludzie muszą tworzyć środowiska sztuczne, techniczne. Taki stan rzeczy jest związany immanentnie z szeroko rozbudowanymi potrzebami zarówno jednostek, jak i całych społeczności.

Otoczenie można widzieć również jako całość terytorialnego systemu społecznego stanowiącego zbiór innych terytorialnych systemów społecznych, tego samego rzędu, z którymi dany system jest powiązany wzajemnymi związkami [5].

Przy rozważaniach o kształtowaniu się systemów pojawia się problem ich zasięgów. W ujęciu ilościowym (mierzalnym) za strefy graniczne przyjmuje się takie obszary, na których notuje się małe przepływy energii i informacji. Spory wkład w teorię wyznaczania granic systemów ma ekonomista Nicholas Georgescu — Roegen. Według niego pojęcie granicy przybiera dwojaki charakter, przedstawiony poprzez koncepcję arytmomorficzną i niearytmomorficzną [5]. W przypadku pierwszym — granice są liniami krzywymi rozdzielającymi wewnątrz systemu od innych systemów. Koncepcja druga opowiada się za płynnością, elastycznością — nieostrością granic. Stan taki odpowiada zarówno systemom przyrodniczym, jak i niektórym systemom społecznym (systemy osadnicze). Niekiedy procesy zachodzące w systemach społecznych bywają odnoszone do prawidłowości typowych dla świata zjawisk fizycznych. Stąd stosowanie drugiej zasady termodynamiki i uznanie entropii za zmianę istotną w analizie zjawisk społeczno-gospodarczych [7].

W większości przypadków granice terytorialnych systemów społecznych nawiązują do koncepcji arytmomorficznej. Ważnym czynnikiem ich wyznaczania jest wspólny rozwój historyczno-kulturowy.

Pojęcie struktury — w rozumieniu teorii systemów — dotyczy relacji, których elementem podstawowym jest człowiek. W odniesieniu do terytorialnych systemów społecznych wyróżnia się trzy główne typy oddziaływań: 1) relacje i działania społeczne; 2) relacje i działania transformacyjne; 3) oddziaływanie przyrodniczo-ekologiczne [5].

Relacje i działania społeczne w głównej mierze odnoszą się do ludzi, niekiedy mogą dotyczyć zbiorowości ludzkich lub ich podsystemów. Spośród wielu należy wymienić te, które obejmują związki pokrewieństwa oraz sposób komunikowania się pomiędzy poszczególnymi jednostkami, czy grupami jednostek. W szerszym kontekście komunikowanie się można uznać za sferę kulturową. Dalej Edward T. Hall stwierdza: „Pomysł, by spojrzeć na kulturę jako na komunikację jest z tego względu korzystny, że pozwala sformułować problemy, z których przedtem nie zdawano so-

bie sprawy, i dostarcza rozwiązań, które w innej perspektywie nie byłyby możliwe” [9].

Relacje transformacyjne ukierunkowane są na przekształcenie środowiska przyrodniczego lub obiektów materialnych. Na plan pierwszy wysuwają się te działania, które związane są z procesem pracy.

Celowa działalność ludzka, zmierzająca do przekształcenia otaczającej rzeczywistości, może mieć różnorodny wymiar. W szerszym ujęciu znaczeniowym odnosi się ona także do sfery kulturowej czy kierowniczo-organizacyjnej. Fakt ten pozwala na wyodrębnienie z terytorialnych systemów społecznych gospodarki, kultury czy polityki [5]. Oddziaływania przyrodniczo-ekologiczne nie ograniczają się jedynie do relacji środowisko przyrodnicze — człowiek. Trzeba je traktować jako związki dwukierunkowe — w terminologii cybernetycznej noszą one nazwę sprzężeń zwrotnych.

W ramach tych relacji współlistnieją różne podsystemy terytorialnego systemu społecznego. Spośród nich znaczenie nadrzędne posiada kompleks antropogeniczny, rozumiany jako kategoria systemowa. Powstaje on na drodze wykorzystywania przyrody przez człowieka na swój własny użytek. Oprócz składu naturalnego mieszczą się w nim także elementy niematerialne, jak: wartości, ideały, potrzeby i cele, ustrój społeczno-polityczny. Zrozumienie tych związków oraz traktowanie ich kompleksowo (holistycznie) wpływa decydująco na strategię dalszej działalności społeczności lokalnej i jest konieczne przy wprowadzaniu zmian w określonym systemie.

Badając terytorialny system społeczny w sposób analityczny, redukcjonistyczny widzi się go jako zbiór elementów połączonych różnymi zależnościami. Niektóre z tych relacji mają charakter przestrzenny i wpływają między innymi na kształtowanie się systemu. Poprzez związki przestrzenne nie da się wyjaśnić istoty systemu, ponieważ pojawienie się składników niematerialnych (mierzalnych) przekształca strukturę z kategorii przestrzennych w kategorię systemową [1].

Konkludując, terytorialne systemy społeczne wykazują następujące właściwości: 1. heterogeniczność składników (materialne, niematerialne); 2. integrację wieloaspektową i globalną (powiązania wewnętrzne i zewnętrzne); 3. autonomiczność (samokontrola i niezależność); 4. terytorialność (część geosfery); 5. wielopoziomowość (poziomy: lokalny, regionalny, krajowy, ponadkrajowy i globalny) [5].

Dalsza część rozważań zmierzać będzie w kierunku adaptacji teorii terytorialnych systemów społecznych do potrzeb wyjaśnienia funkcjonowania obszaru Polskiego Spisza. Prezentowana analiza jest jedynie fragmentem opisującym elementy środowiska przyrodniczego, kulturowego oraz cechy demospołeczne otoczenia i składu tego terytorialnego systemu społecznego.

II. Wybrane elementy składu i otoczenia terytorialnego systemu społecznego polskiego Spisza

Do analizy problemu wybrano obszar polskiego Spisza o powierzchni około 190 km², leżący w południowo-zachodniej części województwa nowosądeckiego, na terenie którego znajduje się czternaście wsi (Czarna Góra, Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Jurgów, Kacwin, Krempachy, Łapszanka, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Nowa Biała, Rzepiska, Trybsz). Administracyjnie obszar ten wchodzi w skład trzech gmin: gmina Łapsze Niżne — 8 wsi, gmina Bukowina Tatrzańska — 3 wsie, gmina Nowy Targ — 3 wsie.

Teren Polskiego Spisza charakteryzuje się urozmaiconym krajobrazem, na który składają się zróżnicowane pod względem morfologicznym jednostki fizyczno-geograficzne Pogórza Spisko-Gubałowskiego, Pienińskiego Pasa Skalicowego oraz Kotliny Orawsko-Nowotarskiej. Na obszarze

Tabela 1. Liczba ludności na polskim Spiszu w latach 1970 - 1985

Miejscowość	1970	1978	1985	Saldo w stosunku do 1970		Wskaźnik wzrostu 1970 — 100	
				1978 +	1985 -	1978	1985
1. Czarna Góra	1 156	1 380	1 478	+184	+282	115,4	123
2. Dursztyn	327	373	396	+46	+69	114,1	121
3. Falsztyn	234	248	255	+14	+21	106,0	108
4. Frydman	1 366	1 381	1 370	+15	+4	101,1	100
5. Jurgów	791	942	1 004	+151	+213	119,1	126
6. Kacwin	911	995	1 032	+84	+121	109,2	113
7. Krempachy	865	999	1 052	+134	+182	115,5	121
8. Łapszanka	345	339	335	-6	-10	98,3	97
9. Łapsze Niżne	972	1 095	1 157	+123	+185	112,6	119
10. Łapsze Wyżne	691	760	792	+69	+101	110,0	114
11. Niedzica	1 440	1 586	1 660	+146	+220	110,0	115
12. Nowa Biała	938	1 027	1 066	+89	+128	109,5	113
13. Rzepiska	586	648	676	+62	+90	110,6	115
14. Trybsz	663	697	720	+34	+57	105,1	108
SPISZ	11 325	12 470	12 993	+1151 -6	+1678 -10	110,1	114

Źródło: opracowania własne na podstawie danych uzyskanych w WUS w Nowym Sączu oraz w Limanowej, a także w UW w Nowym Sączu.

tym panuje klimat umiarkowany, kształtowany głównie przez masy powietrza docierające z nad Atlantyku. Teren leży w dorzeczu Dunajca, którego dopływy charakteryzują się niestabilizowanym reżimem wodnym, co miało m. in. wpływ na podjęcie decyzji o budowie zbiornika wodnego w Czorszynie — Sromowcach. Rzeki Polskiego Spisza zaliczane są do I i II klasy czystości wody. Niezwykle ważnym elementem krajobrazu przyrodniczego są lasy, które zajmują 36% całej powierzchni.

Obszar Polskiego Spisza zamieszkuje około 13 tys. mieszkańców. Najwięcej we wsiach: Niedzica (1660), Czarna Góra (1478) oraz Frydman (1370); najmniej w Łapszance (335) i Falsztynie (225) (tabela 1).

Interesującym zjawiskiem jest dynamika zmian liczby ludności zamieszkującej analizowany teren. W trzynastu z czternastu wsi notuje się niewielkie, lecz systematyczne przyrosty ludnościowe na przestrzeni lat 1970—1985. Największa dynamika występuje w Czarnej Górze +283 oraz Niedzicy +220. Najmniejszy wzrost zanotowano we Frydmanie +4. Odwrotną tendencję zauważono we wsi Łapszanka, w której od 1970 roku notuje się ujemne saldo przyrostu rzeczywistego (1978 —6; 1985 —10). Gęstość zaludnienia wynosi 73 osoby na km² i wzrosła ona w latach 1970—1985 o 13 osób (w 1970 roku wynosiła 60,6 osób na km²), lecz wielkość ta jest niższa od średniej dla województwa nowosądeckiego, wynoszącej 111 osób na km² i zróżnicowana przestrzennie. Liczba osób przypadająca na jeden km² we wsiach spiskich waha się od 41,5 w Łapszance, do 134,9 w Czarnej Górze (tabela 2—4).

W strukturze płci jest notowana przewaga mężczyzn nad kobietami. W 1985 roku na stu mężczyzn przypadało 97 kobiet. Tylko w czterech z czternastu wsi regionu zanotowano sytuację odwrotną, a mianowicie we wsiach Czarna Góra, Jurgów, Łapsze Niżne oraz Rzepiska (tabela 2—4).

Pod względem struktury wiekowej ludność Polskiego Spisza można uważać za społeczność młodą. W grupie wiekowej do piętnastu lat znajduje się 22% ogółu mieszkańców; natomiast w grupie powyżej 65 lat odsetek wynosi niecałe 15%. Pozostała znaczna część ludności mieści się w grupie produkcyjnej (15—64 lat).

Polski Spisz nie jest całkowicie jednolity pod względem etnicznym, przy czym ta niejednorodność, interesująca kulturowo, nie jest istotna statystycznie. Polega ona na obecności w niektórych wsiach zachodniej części obszaru, z dawną osiadłych, niewielkich liczebnie (około 300 osób) społeczności cygańskich. Mieszkają oni przede wszystkim w Jurgowie i Czarnej Górze.

Dla mieszkańców Polskiego Spisza rolnictwo stanowi główne — choć nie jedyne — źródło dochodów. Odsetek ludności rolniczej jest większy we wsiach położonych na południu badanego obszaru, niż we wsiach leżących na północy. Z pracy w rolnictwie utrzymuje się 78% ogółu mieszkańców (tabela 5). Zastanawiający jest fakt, iż udział ludności rolniczej układa się niemal odwrotnie proporcjonalnie do jakości gleb. I tak

Tabela 2. Struktura wieku i płci ludności polskiego Spisza w roku 1970

Miejscowość	Ludność	Mężczyźni				Kobiety			Ludność ogółem km ²	Odsetek ludności w wieku produkcyjnym	
		Razem	15 lat	15-64	65	Razem	15	15-64			65
1. Czarna Góra	1 196	609	205	349	55	587	216	334	37	109,2	57,1
2. Dursztyn	327	169	52	107	10	158	44	102	12	57,2	63,9
3. Falsztyn	234	123	49	62	12	111	36	56	19	45,2	50,4
4. Frydman	1 366	712	237	413	62	654	216	376	62	68,2	57,8
5. Jurgów	791	391	105	236	50	400	110	241	49	102,9	60,3
6. Kacwin	911	454	144	272	38	457	154	255	48	40,4	57,8
7. Krempachy	865	434	140	256	38	431	147	241	43	85,2	57,5
8. Łapszanka	345	171	64	97	10	174	63	98	13	43,5	56,5
9. Łapsze Niżne	972	484	180	273	31	488	172	282	34	48,6	57,1
10. Łapsze Wyżne	691	352	115	212	25	339	106	205	28	40,4	60,3
11. Niedzica	1 440	742	256	431	55	698	217	419	62	69,4	59,0
12. Nowa Biąta	938	466	164	277	25	472	164	277	31	54,0	59,1
13. Rzepiska	586	311	105	176	30	275	87	161	37	63,7	57,5
14. Trybsz	663	344	108	205	31	319	108	179	32	54,3	52,9
SPISZ	11 325	5762	1924	3366	472	5563	1840	3226	497	60,6	58,2

Źródło: opracowania własne na podstawie danych uzyskanych w WUS w Nowym Sączu oraz w Limanowej, a także w UW w Nowym Sączu.

Tabela 3. Struktura wieku i płci ludności Polskiego Spisza w roku 1978

Miejscowość	Ludność	Mężczyźni				Kobiety			Ludność ogółem na km ²	Odsetek ludności w wieku produkcyjnym	
		Razem	15 lat	15—64	65	Razem	15	15—64			65
1. Czarna Góra	1 380	678	187	319	172	702	204	318	180	126	46,1
2. Dursztyn	373	200	49	131	20	173	41	112	20	65	65,8
3. Falsztyn	248	137	18	109	10	111	16	81	14	48	76,6
4. Frydman	1 381	726	119	541	66	655	106	439	110	69	71,2
5. Jurgów	942	446	120	228	98	496	118	276	102	122	53,5
6. Kacwin	995	507	69	389	49	488	86	326	76	44	71,8
7. Krempany	9 919	506	137	316	54	493	141	303	49	98	61,8
8. Łapszanka	339	177	28	132	17	162	29	109	24	42	71,0
9. Łapsze Niżne	1 095	543	81	408	54	552	89	390	73	54	71,0
10. Łapsze Wyżne	760	400	62	301	37	360	59	242	54	44	71,6
11. Niedzica	1 586	809	147	583	79	777	136	521	120	76	66,5
12. Nowa Biała	1 027	521	138	340	43	506	142	312	52	59	63,7
13. Rzepiska	648	302	93	152	57	346	110	176	62	70	50,3
14. Trybsz	697	361	80	240	41	336	74	265	57	57	63,8
SPISZ	12 462	6 313	1 328	4 188	797	6 157	1 351	3 813	993	67	64,2

Źródło: opracowania własne na podstawie danych uzyskanych w WUS w Nowym Sączu oraz w Limanowej, a także w UW w Nowym Sączu.

Tabela 4. Struktura wieku i płci ludności Polskiego Spisza w roku 1985

Miejscowość	Ludność	Mężczyźni				Kobiety			Ludność ogółem na km ²	Odsetek ludności w wieku produkcyjnym	
		Razem	15 lat	15-64	65	Razem	15	15-64			65
1. Czarna Góra	1478	720	200	335	185	758	223	340	195	134,9	45,6
2. Dursztyn	396	210	45	135	30	186	52	120	14	69,0	64,4
3. Falsztyn	255	140	20	113	7	115	17	83	15	49,4	76,8
4. Frydman	1370	720	118	545	57	650	100	435	115	68,5	71,5
5. Jurgów	1004	490	130	256	104	514	125	298	91	130,1	55,2
6. Kacwin	1032	522	29	400	43	510	95	332	83	46,5	70,9
7. Krempany	1052	531	140	320	71	521	145	310	66	104,1	59,9
8. Łapszanka	335	177	27	130	20	158	28	108	22	41,5	71,0
9. Łapsze Niżne	1157	573	88	418	67	584	94	418	82	59,3	71,4
10. Łapsze Wyzne	792	418	70	316	32	374	67	255	52	45,8	72,1
11. Niedzica	1660	849	155	608	86	811	145	536	130	79,6	68,9
12. Nowa Biała	1065	541	142	348	51	525	147	320	58	61,2	62,6
13. Rzepiska	676	314	95	158	61	362	115	126	71	73,1	49,4
14. Trybsz	720	376	82	250	44	344	79	209	56	58,9	63,7
SPISZ	12993	6581	1319	4332	858	6412	1432	3930	1050	72,9	64,5

Źródło: opracowania własne na podstawie danych uzyskanych w WUS w Nowym Sączu oraz w Limanowej, a także w UW w Nowym Sączu.

Tabela 5. Stan i struktura zatrudnienia ludności Polskiego Spisza w roku 1978

Miejscowość	Ogółem (a+b)	Utrzymujący się z pracy w rolnictwie a						Utrzymujący się z pracy poza rolnictwem b					
		razem	%	zawodowo czynni		zawodowo bierni		razem	%	zawodowo czynni		zawodowo bierni	
				liczba	%	liczba	%			liczba	%	liczba	%
1. Czarna Góra	1380	1101	79,3	609	55,3	492	44,7	279	20,02	217	77,6	62	27,2
2. Dursztyn	373	333	86,6	214	64,4	119	35,6	40	10,7	25	62,5	15	37,5
3. Falsztyn	248	170	68,5	147	86,5	23	13,5	78	31,5	67	85,5	11	14,2
4. Frydman	1381	969	70,2	822	84,8	147	15,2	412	29,7	338	32,0	74	18,0
5. Jurgów	942	699	74,2	397	56,8	302	43,2	243	25,8	199	81,0	44	18,1
6. Kacwin	995	789	79,3	692	87,7	97	12,2	206	20,7	148	71,8	58	28,1
7. Krempany	999	102	67,7	348	49,6	345	50,4	297	29,7	156	62,5	141	47,5
8. Łapszanka	339	269	79,4	229	85,5	40	14,9	70	20,6	53	75,7	17	23,3
9. Łapsze Niżne	1095	878	79,3	770	87,6	108	12,4	227	20,7	165	72,7	62	27,3
10. Łapsze Wyżne	760	599	78,8	514	85,3	85	14,2	161	21,2	118	73,3	43	26,7
11. Niedzica	1586	1295	81,6	1104	85,3	191	14,7	291	18,4	199	68,4	92	31,6
12. Nowa Biała	1027	804	75,0	518	64,5	286	35,5	222	21,5	120	54,9	102	45,9
13. Rzepiska	648	598	92,3	338	56,5	260	43,5	50	7,7	38	76,0	12	24,0
14. Trybsz	697	598	85,8	458	76,6	140	23,4	99	14,2	85	85,8	14	14,2
SPISZ	12470	9795	78,0	7160	73,1	2635	26,9	2675	22,0	1928	72,1	747	27,9

Źródło: opracowania własne na podstawie danych uzyskanych w WUS w Nowym Sączu oraz w Limanowej, a także w UW w Nowym Sączu.

wieś Rzepiska, gdzie ponad 92% ludności utrzymuje się z pracy w rolnictwie, posiada aż 89% gleb mieszczących się w VI klasie bonitacyjnej, czyli należących do najmniej żyznych gleb w regionie.

Choć gospodarstwa rolne na Polskim Spiszu są stosunkowo duże — około 8,5 ha (średnia dla województwa wynosi 6,5 ha, a średnia dla Polski — 2—5 ha), to nie stanowią one wystarczającego źródła utrzymania. Dlatego też część osób podejmuje prace zarobkowe poza własnym gospodarstwem rolnym. Praca wyłącznie poza rolnictwem stanowi źródło utrzymania dla 22% ogółu mieszkańców. Możliwość zatrudnienia w tych działach gospodarki jest w regionie spiskim niewielka (lokalna administracja państwowa, sieć handlowo-gastronomiczna, rzemieślnicza, lasy państwowe, budowa zbiornika wodnego na Dunajcu). Stąd też część ludności znajduje pracę w Czechosłowacji. W przyległych terenach granicznych pracuje, na podstawie konwencji z 1959 roku, łącznie kilkuset mieszkańców Polskiego Spisza, najwięcej, bo około 150 — z Jurgowa.

Elementy środowiska kulturowego rozpatrywanego terytorialnego systemu społecznego wynikają z burzliwej historii tego obszaru, który na przestrzeni dziejów złączył swe losy z różnymi narodami (Polska, Węgry, Czechy). Elementami tymi są:

— układy osadnicze wsi, na które wywarły wpływ komponenty środowiska przyrodniczego. Specyfiką ich jest zwarty układ pasmowo-koncentryczny, z ostrą granicą pomiędzy strefą zabudowy a strefą użytkowaną rolniczo. Układy te są już bardzo rzadko spotykane w Karpatach Polskich;

— typy zagród spiskich o odmiennych układach przestrzennych i funkcjonalnych (wynika to z rozplanowania wsi oraz związane jest z genezą gospodarczą);

— typowe cechy architektury spiskiej:

a) wielkość obiektu — większość zabudowy jest parterowa, przy czym w zależności od wsi oraz formy dachu można spotkać dodatkowe pomieszczenia na poddaszu,

b) forma dachu — obejmuje dach dwuspadowy o różnym nachyleniu i wariantach (przyczółkowy i naczółkowy),

c) kalenicowy układ zabudowy,

d) materiał konstrukcyjny — dominacja drewna, a w ostatnich latach cegły i kamienia,

e) układ bramy wjazdowej do gospodarstwa — występuje w dwóch zasadniczych odmianach (wolno stojąca lub jako wbudowana część składowa budynku mieszkalnego). Ich asymetryczne usytuowanie należy uznać za typowy element w budownictwie spiskim,

f) specyficzne zdobnictwo ścian, elementów konstrukcyjnych;

— charakterystyczne tylko dla tego regionu zabudowania gospodarcze (np. sypańce, ulice stodołne),

— budowle architektoniczne sakralne, rezydencjonalne, obiekty prze-

Tabela 6. Wybrane elementy otoczenia

Miejscowość	ELEMENTY	
	Zabytki urbanistyczne	Zabytki architektury sakralnej
Czarna Góra	—	kapliczki przydrożne (3)
Dursztyn	—	kościół św. Jana Chrzciciela
Falsztyn	—	cmentarz dworski
Frydman	zabytkowy układ zabudowy z ulicą stodołną	kościół św. Stanisława XIII/XIV, kaplica Matki Boskiej Karmelickiej XVIII/XIX, kaplica Matki Boskiej XVIII, kaplica św. Floriana XVIII
Jurgów	zabytkowy układ zabudowy	kościół św. Sebastiana z XVIII, dzwonnica, kaplice przydrożne z XIX w. (4)
Kacwin	zabytkowy układ zabudowy	kościół Wszystkich Świętych z XV w., kaplica św. Anny XVIII w., zakrystia z XVIII, kapliczki XVIII/XIX w. (3), organistówka
Krempachy	zabytkowy układ zabudowy z ulicą stodołną	kościół św. Marcina mur. XVI w., kościół, cmentarz XVIII w., kapliczka mur. XX w.
Łapsze N.	układ zabudowy	kościół św. Kwiryna z 1300 r., kaplice (3)
Łapsze W.	układ zabudowy	kościół św. Piotra i Pawła XVIII w.
Niedzica		kapliczka z dzwonkiem,
Łapszanka		kapliczka NMP
Niedzica		kościół św. Bartłomieja XV w.
Nowa Biała	zabytkowy układ zabudowy z ulicą stodołną.	kościół św. Katarzyny XVIII w., plebania XVIII, kaplica św. Magdaleny XVIII w., kapliczki przydrożne (2)
Rzepiska		kapliczka cmentarna, domy mieszkalne (5)
Trybsz	układ zabudowy	kościół św. Elżbiety drewniany z XVI w., cmentarz

Źródło: katalog zabytków sztuki w Polsce, woj. krakowskie, t. I, Warszawa 1953. Zabytków, Nowy Sącz 1985. Opracowania własne.

OTOCZENIA TSS			
Zabytki architektury świeckiej	zabytki techniki	tradycyjna kultura ludowa	inne
domy mieszkalne wraz z zagrodami z XIX w. (29)	budynki gospodarcze	strój spiski odmiany jurgowskiej	skansen
domy mieszkalne z XIX w. (3)	wioska pasterska	strój spiski odmiany trybskiej	—
zespół dworski z XX w., dawny czworobok z XX w.	spichlerz z XIX w.	strój spiski odmiany kacwińskiej	—
zespół dworski (kasztel) z XVI/XVIII w., czworoboki z XIX w., domy drewniane z XIX w. (8)	duże piwnice, spichlerz z XIX w., tartak, młyn, goniczarnie, kuźnie	strój spiski odmiany kacwińskiej	księgi parafialne z XVIII/XIX w.
domy mieszkalne wraz z zabud. gospodarskimi, budynek urbaru XIX w. Słowaków i Czechów	tartak urbarski wodny, sezonowa wioska pasterska	strój spiski odmiany jurgowskiej	malarstwo na szkłe, fol. cygań.
domy mieszkalne	tartak wodny XIX w., kuźnia XIX, sypalnice, spichlerze (6)	strój spiski odmiany kacwińskiej	—
domy drewniane (6)	kuźnia z XIX w. (4), piwnice ziemne	strój spiski odmiany trybskiej	—
domy (10)	piwnice ziemne	strój spiski odmiany kacwińskiej	Zespół reg. „Mali Spiszacy”
—	—	strój spiski odmiany kacwińskiej	stodrzew
domy (5), domy z zagrodami (2)	—	strój spiski odmiany kacwińskiej	—
zamek XIV w.	stodoły (3)	strój spiski odmiany kacwińskiej	Zespół reg. „Niedzica”
—	spichlerz XIX w.	strój spiski odmiany trybskiej	—
zabytkowe domy	—	strój spiski odmiany jurgowskiej	—
zabytkowe domy mieszkalne (3)	—	strój spiski odmiany trybskiej	starodrzew

Dane z Wydz. Kultury UW, Nowy Sącz, 1985. Dane z Woj. Pracowni Konserwacji

mysłowe, elementy małej architektury oraz elementy tradycyjnej kultury ludowej, np. strój, twórczość ludowa, taniec.

Podejście redukcjonistyczne nie pozwala na wyciąganie zbyt daleko idących wniosków. Byłoby to błędem metodologicznym w badaniu systemów. Nawet skrótowa, selektywna analiza obliguje do autorytatywnych stwierdzeń. Terytorialny system społeczny Polskiego Spisza wykazuje unikalność niektórych elementów otoczenia. Chodzi tu przede wszystkim o środowisko kulturowe (tabela 6); przetrwałe do czasów współczesnych układy rurystyczne, a w nich specyficzne budowle architektoniczne, świadczą z jednej strony o odrębności prezentowanego systemu w stosunku do sąsiednich, z drugiej natomiast — o pewnej otwartości pozwalającej na jego stabilizację. Jednak relacja i sprzężenia wewnętrzne (środowisko przyrodnicze — osadnictwo — budownictwo; przynależność społeczno-polityczna — elementy tradycyjnej kultury ludowej) charakteryzują się dużą siłą, która pozwala na zachowanie względnie trwałej struktury.

W bezpośrednim sąsiedztwie terytorialnego systemu społecznego polskiego Spisza funkcjonuje system o sporej otwartości, mianowicie Podhale. Oddziaływanie tego ostatniego na wcześniej przedstawiony jest niewielkie (z wyjątkiem wsi należących administracyjnie do gminy Bukowina Tatrzańska). Fakt ten informuje jak dużą rolę odgrywają więzi integracyjne wewnątrz systemu polskiego Spisza. Utrzymanie takiego status quo w dobie szybkich aktualnie przemian społeczno-politycznych wydaje się być mało realne. Jednym z zasadniczych problemów stanie się kwestia, w jakim stopniu zostaną zachowane podstawowe elementy składające się na terytorialny system społeczny polskiego Spisza.

**An attempt at depicting chosen elements of environmental structure
and territorial setting of social system of Polish Spisz (Zips)**

The authors present a text comprising two distinct parts. The first one presenting theoretical consideration on elements of compound systems- particularly territorial social systems. The second one is an attempt at portraying important elements of the environmental structure and the territorial setting of Polish Spisz.

Polish Spisz belongs to these few regions of our country which keeps its distinct individual character. Natural habitat as well as social and cultural character of the region underline this feature, rooted in its history. Thus the setting is definitely confined. Limited information and energy flow was mainly caused by natural, historical and psychological boundaries.

However, an increased external influence and local activity have been noticed in recent few years. They result from work search outside the region. Region's availability becomes easier because of the denser network of roads. The construction of the Niedzica reservoir, a new (alien) factor, influences the profound alteration of environment in the state boundary region. So does the planned touristic activity. These two factors will be destructive for the setting. New relations and developments will occur distorting the already established system.

PIŚMIENNICTWO

- [1] T. Bartkowski, *Kształtowanie i ochrona środowiska*, PWN, Warszawa 1979.
- [2] T. Beteson, *Mind and nature*, New York 1979.
- [3] L. Bertalaffy, *An outline of general systems theory*, przekład Ewa Woydyło, Warszawa 1984.
- [4] F. Capra, *Punkt zwrotny*, PIW, Warszawa 1987.
- [5] Z. Chojnicki, *Terytorialny system społeczny*, KPZK PAN, z. 138, Warszawa 1988.
- [6] R. Dubos, *Pochwała różnorodności*, PIW, Warszawa 1986.
- [7] N. Georgescu-Roegen, *The antropny low and economic process*, Cambridge 1971.
- [8] E. Hall, *Poza kulturą*, PWN, Warszawa 1984.
- [9] E. Hall, *Bezgłośny język*, PIW, Warszawa 1987.
- [10] E. Jentsch, *The self organizing*, univere, New York 1980.
- [11] O. Lange, *Ciałość i rozwój w świetle cybernetyki*, Warszawa 1970.
- [12] J. Prigogine, *From being to becoming*, San Francisco 1980.
- [13] Słownik Wyrazów Obcych, PWN, Warszawa 1980.
- [14] J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 1980.
- [15] J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- [16] J. Szczepański, *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*, Warszawa 1981.

INFORMACJA DLA AUTORÓW PRZYGOTOWUJĄCYCH PRACE DO DRUKU
W CZASOPISIE „FOLIA TURISTICA”

Artykuły należy nadsyłać w 3 egzemplarzach pod adresem redakcji. Ich objętość nie powinna w zasadzie przekraczać 1 arkusza wydawniczego (ok. 22 strony maszynopisu znormalizowanego w formacie A4, 30 wierszy na stronie, z marginesem 3,5 cm z lewej strony).

Streszczenie (nie dłuższe niż 3/4 strony) należy dołączyć na osobnej kartce (tłumaczenia na język angielski dokonuje redakcja).

W wykazie piśmiennictwa w porządku alfabetycznym podaje się kolejno: numer bieżący w nawiasach kwadratowych, inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł publikacji, nazwę czasopisma i numer lub nazwę wydawnictwa, miejsce wydania i rok publikacji. Powołując się na pozycję piśmiennictwa w tekście należy podać numer pozycji piśmiennictwa w nawiasach kwadratowych (długopisem), ew. stronę. Można w ten sposób cytować np. akty prawne i inne źródła. Natomiast przypisy objaśniające (tekstowe) należy umieścić pod tekstem na tej samej stronie oznaczając je kolejnymi cyframi arabskimi.

Rysunki (powiększone ok. 2-krotnie) powinny być wykonane na kalce technicznej, z podpisem na osobnej stronie. Rysunki i tabele należy dołączyć na koniec tekstu, a ich miejsce zamieszczenia zaznaczyć ołówkiem na marginesie.

Tytuł pracy powinien być napisany małą czcionką, nazwisko autora (autorów) pod spodem, zaopatrzone w gwiazdkę i w odsyiaczu na tej samej stronie należy podać nazwę instytucji i adres.

Wszelkie poprawki autorskie oraz życzenia dotyczące wyróżnień w tekście należy zaznaczyć ołówkiem na marginesie. Należy unikać poprawek w górnej frakcji linii tekstu.

Redakcja zastrzega sobie prawo recenzji prac, a także dokonywania poprawek i skracania tekstu.

2,60

WARUNKI PRENUMERATY

Wpłaty na prenumeratę przyjmowane są tylko na okresy kwartalne. Informacji o cenach udzielają urzędy pocztowe oraz oddziały kolportażowe Przedsiębiorstwa Upowszechnienia Prasy i Książki w miastach.

Prenumeratę przyjmują:

- oddziały kolportażowe właściwe dla miejsca zamieszkania lub siedziby prenumeratora — odbioru zamówionych egzemplarzy dokonuje prenumerator w wyznaczonych punktach sprzedaży lub w inny, uzgodniony sposób,
- urzędy pocztowe i listonosze — od prenumeratorów z terenów wiejskich lub innych miejscowości, w których nie ma oddziałów kolportażowych, a w miastach tylko od osób niepełnosprawnych — poczta zapewnia dostawę zamówionych egzemplarzy pod wskazany adres pod warunkiem uiszczenia dodatkowej opłaty za każdy doręczony egzemplarz. Wysokość opłat za każdy kwartał ustala poczta.
- Centrala kolportażu Prasy i Wydawnictw, 00-958 Warszawa, konto PBK XIII Oddział Warszawa 370044-1195-139-11 — tylko od prenumeratorów zlecających dostawę za granicę.

Prenumerata ze zleceniem dostawy za granicę jest o 100% wyższa; w przypadku zlecenia dostawy drogą lotniczą — koszt dostawy lotniczej w pełni pokrywa prenumerator.

Terminy przyjmowania wpłat na prenumeratę:

- krajową i za granicę — do 20 XI na I kw. roku następnego
- do 20 II na II kw.
- do 20 V na III kw.
- do 20 VIII na IV kw.

Bieżące i wcześniejsze numery można nabyć w Księgarni Państwowego Wydawnictwa Naukowego, ul. Miodowa 10, Warszawa. Również można je nabyć, a także zamówić (przesyłka za zaliczeniem pocztowym) we Wzorcowni Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN, Pałac Kultury i Nauki, 00-901 Warszawa.

Subscription orders for all the magazines published in Poland available through the local press distributors or directly through the Foreign Trade

POLONA, 00-038 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 7, Poland.

Our bankers: BANK HANDLOWY S.A. 20 1061-710-15107-787.